

צבי רייך | יהאן גודלר

הספקן בחדר החדשות

כלים לסיקור עיתונאי במציאות מתעתעת

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

עם עובד

הספקן בחדר החדשות

כלים לסיקור עיתונאי במציאות מתעתעת

צבי רייך | יהאל הודלר

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

**The Skeptic in the Newsroom:
Tools for Coping with a Deceptive World**
Zvi Reich and Yigal Godler

עריכת הטקסט: ענת ברנשטיין, מיכאלה קלי
איור העטיפה והפנים: ליאו אטלמן
עיצוב גרפי: סטודיו רמי וז'קי
הדפסה: דפוס האוזר

מסת"ב 978-965-519-185-1 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או
אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל
סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו
נדפס בישראל, 2016

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי אי-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

תוכן העניינים

7.....	מבוא (או: מהי ספקנות?)
11.....	מדוע ספקנות ולמה עכשיו?
13.....	מדוע ספקנות היא המענה הנכון?
14.....	הנחות המוצא שלנו
16.....	שמונה תובנות לפני שיוצאים לדרך
20.....	פרק ראשון ספקות כלפי מידע
34.....	פרק שני ספקות הנוגעים למקורות המידע
44.....	פרק שלישי ספקות כלפי נתונים ומחקרים
62.....	פרק רביעי ספקות כלפי שיטות העבודה העיתונאיות
74.....	סיכום דיוקנו של עיתונאי ספקן
79.....	תודות
81.....	הערות
84.....	נספח משאבים לעיתונאות ספקנית
88.....	מקורות

מבוא (או: מהי ספקנות?)

מדוע להאמין לטקסט שזה עתה התחלתם לקרוא?

כמו בכל טקסט שמגיע אליכם בשטף היום-יום העיתונאי, גם כאן אתם יכולים לבחור אם להאמין לדברים בזכות התכנים, בזכות זהותם של המחברים, בזכות שיטות המחקר שננקטו או בזכות בית ההוצאה שעומד מאחורי הספר – במקרה הזה, המכון הישראלי לדמוקרטיה. אולי תבחרו להאמין למידע המובא כאן בזכות כל אלה יחד, ואולי דווקא תעדיפו שלא להאמין בכלל – מתוך ספקנות בריאה, בייחוד כלפי טקסט שמנסה לעורר ספקנות.

לפי מילון אוקספורד לעיתונות – שכתב העיתונאי, החוקר ומחנך העיתונות טוני הרקפ (Harcup) – ספקנות היא "גישה המפנה סימני שאלה אל טענות, ראיות ודעות מקובלות, כלפי השכל הישר וכלפי כל מה שנראה כל כך מובן מאליו באופן מסמא עיניים".¹

האם בכך שהקדשנו ספר שלם לנושא אנו מעידים כי לדעתנו עיתונאים אינם ספקנים כלל? לא ולא. לדעתנו, עיתונאים מיומנים הם ספקנים עתירי ניסיון, אבל אפשר, וצריך, להעמיד את ספקנותם על בסיס שיטתי יותר. צריך להפוך את הספקנות שלהם למעין מתודולוגיה עיתונאית.

יום עבודה עיתונאי טיפוסי הוא סדרת ניסויים בהעלאת ספקות ובהקצאת אמון. במהלכו אי אפשר לפסוח על שאלות כמו "האם אני יכול להאמין לאיש הזה?", "למה היא באה עם המידע הזה עכשיו?" ו"מה האינטרס של הגוף שמציע לי את המידע?". גם כשעיתונאים טועים ונמנעים מלהטיל ספק במקום שצריך – ברוב המקרים הטעות חוזרת אליהם באופן מידי ומכאיב. הבעיה היא שבניגוד למדע, שעניינו "הטלת ספק מאורגנת",² בעיתונות הספק – כמו כלי שיפוט אחרים – מופעל בדרך כלל על בסיס האינטואיציה ובאופן אקראי ואנקדוטלי, כשהוא מבוסס על שכל ישר ועל ניסיון. הספקנות העיתונאית המצויה נגזרת ממסגרת הזמן הנתונה, מהנסיבות, מתשומות הלב האפשרית ומהמידה שבה העיתונאי זכר לשאול את עצמו שאלה זו או אחרת. המאמץ שנעשה בספר הזה לרכז את הספקות העיתונאיים ולהעמידם על יסודות מעט יותר שיטתיים נועד לפצות על הבסיס האינטואיטיבי והאקראי של הספקנות העיתונאית הקיימת.

ספר זה הוא לפיכך ניסיון לרתום את הספקנות לשירות העיתונות, להפוך אותה לשיטה, לארגז כלים. הוא מבוסס על סדרת מפגשים עם קבוצות של עיתונאים ומומחים מכמה תחומי סיקור במטרה לעורר סיעור מוחות ספקני סביב תרחישי סיקור שכיחים וסביב הספקות שהם אמורים לעורר אצל העיתונאים שמסקרים אותם. ברקע כל זה נמצאת גם ספרות העיון והמחקר, בעיקר זו העוסקת בשאלות של אמת ועובדותיות, לא רק בעיתונות אלא גם בפילוסופיה ובמדעים.

איננו הראשונים בתחום חקר העיתונות שמתעמקים בשאלת הידע העיתונאי ובדרכים לשיפורו. ועם זאת, השדה שמצאנו לא חרוש מספיק. בתשעים השנים האחרונות עסקו רבים מחוקרי העיתונות ביכולת של עיתונאים לתאר עובדות כהוייתן. נזכיר שניים בולטים במיוחד, הן בזכות עברם העיתונאי העשיר הן בזכות הגותם: אחד הוא העיתונאי וההוגה וולטר ליפמן (Lippmann), אשר כתב בשנת 1922 ש"חדשות ואמת אינן זהות ויש להבחין ביניהן בבירור";³ והשני הוא העיתונאי והסוציולוג רוברט פארק (Park), שקבע שכדי לקדם את גילוי האמת יש לתאר בפרטי-פרטים את המקורות ואת הדרכים שבאמצעותם הושגו הנתונים והעובדות – משימה שהעיתונות לא תמיד מצטיינת בה.⁴ יורשיהם של השניים, חוקרי העיתונות במחצית השנייה של המאה העשרים, לא הרבו לעסוק במישרין בסוגיית היכולת העיתונאית לדווח עובדות כהוייתן, אבל הצביעו על המכשלות הרבות שעומדות בדרכה של העיתונות ליעד זה, בכללן האוטומטיות של העבודה העיתונאית, הסלקטיביות המאפיינת אותה והטיית המודעות והלא מודעות.⁵

על מבנה הספר

ארבעת פרקי הליבה של הספר נבנו סביב ארבעת המוקדים שראוי לדעתנו כי העיתונות תטיל בהם ספקות: ספקות כלפי מידע (הפרק הראשון); ספקות כלפי מקורות המידע (הפרק השני); ספקות כלפי שיטות העבודה שבאמצעותן אספו המקורות את הנתונים (הפרק השלישי); וספקות כלפי שיטות העבודה העיתונאיות עצמן (הפרק הרביעי). בחלוקה לארבעת סוגי הספקות יש מן המלאכותי והשרירותי, ובכל זאת אנו מציעים אותה כבסיס ראשוני לחשיבה שיטתית על ספקנות עיתונאית. במציאות – בידיעות האמיתיות – מוקדי הספק הללו נמהלים כמובן זה בזה וחופפים זה לזה, עד כדי כך שלפעמים קשה לזהות היכן מסתיימים, למשל, הספקות כלפי המידע ואיפה מתחילים הספקות הנוגעים למקורותיו ולשיטות האיסוף שלהם. ולבסוף, מאחר שהעיסוק בספקנות לא באמת יכול להגיע לידי מיצוי, בחרנו לחתום את הספר בכמה הצעות להמשך קריאה (ראו הנספח "משאבים לעיתונאות ספקנית").

כל אחד מפרקי הליבה מלווה בשאלות שאפשר, וראוי, לשאול בתחום הספק שהפרק מוקדש לו. בדומה לננסי גיבס (Gibbs), סגנית העורך של המגזין "טיים", אנו סבורים כי השאלות הטובות ביותר שעיתונאים יכולים לשאול הן לאו דווקא השאלות הארוכות והמתחכמות. למעשה אנו טוענים בדיוק ההפך. מסעותיה של גיבס עם מיטב המראיינים של השבועון לימדו אותה שהשאלות הטובות ביותר הן גם הפשוטות ביותר: "באמת?", "כמו מה?", "איך?" ו-"הא?". אחרי שהשאלות האלה נשאלו גיבס ממליצה לעיתונאים פשוט להשתתק ולהקשיב.⁶ גם כאן, בספרנו, בחרנו להסתפק ברשימת שאלות. הותרנו אותן, במתכוון, ללא תשובה. להתיימר להשיב על שאלות אלו בעצמנו פירושו לנסות ולהחליף אותן. אבל שלא כמורך, אנחנו הרי לא שם, בתוך הסיטואציה המסוקרת. בשונה ממך, איננו מכירים את הפרטים, הנסיבות והתקדימים ואיננו נושאים באחריות למה שמתפרסם בסופו של דבר בשמך. לכן רק את אותה והעורכים שלכם נמצאים בעמדה שמאפשרת לכם להשיב על השאלות האלה. אנחנו יכולים, לכל היותר, לספק את השאלות – כשירות תזכורת וכקרב קפיצה לחשיבה ספקנית. התשובות, לעומת זאת, כולן אצלך ושלך.

כדי לקרב את השאלות המוצעות למצבים האמיתיים בעבודתך וכדי שיהיה אפשר לשאול אותן בטבעיות בינך לבין עצמך, ניסחנו אותן בגוף ראשון יחיד. בשאר החלקים בספר בחרנו להשתמש בעיקר בגוף שני רבים, שהוא הצורה הלשונית הנסבלת לטעמנו לפנייה ישירה לא מגדרית שהעברית מאפשרת לפי שעה. ובכל זאת, כדי שלא לסרב את הכתיבה, ואת הקריאה הנגזרת ממנה, נאלצנו לסגת מדי פעם ללשון זכר. אנחנו מזמינים את הקוראות לקרוא כל משפט בהתחשב באילוץ הלשוני הזה. הכול כאן נכתב כמובן גם עבורך.

קודם שניגש לפרקי הליבה של הספר חשוב שניגע בכמה סוגיות. תחילה נפרט מדוע בחרנו לכתוב את הספר דווקא עכשיו; אחר כך נסביר מדוע ספקנות היא מענה הולם לבעיות שאנו מונים; מיד לאחר מכן נקדיש מקום לחשיפת הנחות המוצא שלנו, שעל בסיסן נכתב הספר; ולבסוף נציע רשימה של שמונה תובנות שאנו ממליצים שילוו אתכם בעת הקריאה.

אנו מאחלים לכם קריאה מועילה!

צבי רייך ויגאל גודלר

מאי 2016

**מדוע
ספקנות
ולמה
עכשיו?**

באופן כה עמוק וכה רחב אל חלקים כה גדולים בחברה עד ששיטת העבודה העיתונאית העיקרית – הסתמכות על מקורות מידע אנושיים – פושטת את הרגל ככלי לבירור מציאות.⁹

משבר אחר הוא ההידרדרות באמון הציבור. מחקרים מן השנים האחרונות מצביעים על ירידה עקבית באמון הציבור בתקשורת ובעיתונות במדינות המערב וגם בישראל¹⁰ ובשחיקת הלגיטימיות של העיתונות כספקית עובדות ולקבל החלטות קולקטיביות או אישיות, חברה מודרנית מתקשה לתפקד כהלכה.

לכאורה, התשובה לשורת הגורמים המערערים הללו היא ידע עיתונאי עצמאי רב יותר ומומחיות גדולה יותר בנושאים המסוקרים. ואולם בשנים האחרונות – בין היתר על רקע המשבר הכלכלי – נשחקים גם הסטנדרטים של המומחיות העיתונאית בתחומי הסיקור. עדיין אפשר למצוא תחומים שעל סיקורם מופקד עיתונאי במשרה מלאה, אבל חלוקת עבודה זו הולכת ומתכנסת לתחומים הגדולים והבולטים – התחום המדיני, התחום הצבאי והתחום הכלכלי. ואולם אין צורך להתגעגע ל"תור הזהב" של מומחיות עיתונאית, שלמעשה מעולם לא היה; גם בשנים טובות יותר לעיתונות התקשו כתבים בתחומי סיקור מוגדרים להתקרב לרמת המומחיות של מקורותיהם, בייחוד כשהללו היו אנשי מקצוע כמו רופאים, מהנדסים או מדענים. על כך יש להוסיף כי שיטת תחומי הסיקור לא הייתה מעולם נקייה ממגרעות, ובראשן הנטייה של כתבים ותיקים להזדהות יתר עם מקורותיהם ולראייתם יתר לאינטרסים שלהם. ובכל זאת הבעיה מחריפה: אם מינוי של כתב לסיקור של תחום אחד, כפי שהיה ב"זמנים הטובים", מעולם לא היה ערובה למומחיות, הרי שמינוי לסקר שניים שלושה תחומים בעת ובעונה אחת, כפי שקורה יותר ויותר בשנים האחרונות, הוא ערובה ודאית לפגיעה במומחיות. הדבר נכון אפילו יותר כאשר כמעט בכל תחום מחוץ לעיתונות משקלה של המומחיות הולך וגדל והמציאות הסובבת נעשית יותר ויותר מורכבת.

מה שעוד יכול להוסיף לרפיון הידיים העיתונאי הוא רוח הפקפוק בקיומה של מציאות ניתנת לבירור ולידיעה, שהתפתחה – בעיקר מאז שנות השבעים

נכון, מאז ומתמיד היה מקום לספקנות מצד העיתונאים, ואולם כלי עבודה ספקניים נדרשים במיוחד בשנים האחרונות, אל מול שורת המשברים שלא רק מקשים על עיתונאים לאתר ולדווח עובדות מבוססות, אלא גם מעוררים פקפוקים בדבר עצם כדאיות המאמץ ויעילותו.

חריף מכולם הוא המשבר הכלכלי. בגלל גלי ההדף שהוא הביא עמו, לעיתונאים רבים יש פחות פנאי, פחות ראש ופחות אמצעים וגיבוי מצד הממונים עליהם להציב את בירור העובדות בצמרת סולם העדיפויות. גם עיתונאים ששרדו את סבבי הפיטורים נתבעים "לעשות יותר עם פחות".⁷ המשמעות היא שעות עבודה רבות יותר, שכר נמוך יותר ועומס של משימות חדשות נוסף על המשימות המסורתיות – כל אלו כדי להשביע את הרעב הבלתי נגמר לעוד ועוד חומרים, בין היתר מצד ערוצים דיגיטליים חדשים, אתרי אינטרנט ורשתות חברתיות.

המשבר הכלכלי מלווה באקלים עיתונאי בעייתי. העיתונאים היום מצוידים בפחות משאבים למשימות שדורשות אורך נשימה, ומעסיקיהם נתונים בדאגות קיומיות גוברות וברגישות גדלה והולכת לשיקולים של מסחר ורווחיות. שיקולים כאלה תמיד היו חלק מהסביבה העיתונאית, אבל היום הם מקבלים עדיפות רבה יותר. ככל שהקהלים של המדיה הולכים ומצטמקים, כך המאמצים לפתות אותם, לשמר אותם ולהגדיל את היקפיהם נעשים אינטנסיביים יותר ויותר, לפעמים גם נואשים יותר. שום עורך או מנהל של מחלקת חדשות לא ינטוש במוצהר את המחויבות העיתונאית העליונה לספק מידע מדויק המבוסס על עובדות, אבל באקלים שבו ארגוני החדשות מתנהלים, באילוצים של סדרי העדיפויות שמעצבים את היום-יום שלהם, ההרגשה היא שהמחויבות הזו מאבדת מעליונותה.

לאתגרים אלו אפשר להוסיף את עלייתו והתמסדותו של הספין התקשורת. "ספין" מוגדר כניסיון לשווק מידע מוטה במתכוון, במטרה לעצב את הסיקור העיתונאי בכיוונים הרצויים למשווק או לשולחיו.⁸ כאן כבר לא מדובר בתחום התקשורת ובמניפולטיביות הגוברת של יחצ"נים ודוברים, על שלל התארים המנופחים והערוצים שמאפשרים להם הפצה יעילה של מידע מעל לראשה של העיתונות. תומס פטרסון (Patterson), חוקר אמריקאי מוביל מבית הספר ע"ש קנדי לממשל באוניברסיטת הרווארד, סבור כי המניפולטיביות התקשורתית חלחלה

ביותר לעיתונאות טובה, ומיון גבוה של ספקנות נתפס כחיוני לעיתונות תחקירים"¹³.

2. פיצוי על היכולת האנושית הדלה לזהות שקרים.

מחקרים מראים שוב ושוב כי אדם בוגר מסוגל להבחין בין אמת לשקר רק ב-54% מהמקרים¹⁴ – קצת יותר מניחוש בהטלת מטבע. התוצאות אצל אנשי מקצוע כמו שופטים, שוטרים ופקידי מכס, שמתפרנסים מגילוי שקרים, אינן טובות יותר.¹⁵ אין צורך לפרט מהי המסקנה המתבקשת בהקשר של עיתונאות.

3. שיפור ההגנה העצמית. ספקנות מושכלת יכולה

לחזק את יכולת ההגנה העצמית של עיתונאי מפני שפע הגורמים שעלולים להטעות אותו. הדבר נכון במיוחד במצבי קונפליקט, שהעיתונות אוהבת לסקר, וכן במקרים שבהם בירור המציאות מאתגר במיוחד. אתגרים אלה כוללים, למשל, זירות סגורות והגבלות על גישה למידע; מקורות שמסתירים היבטים חיוניים או מציעים גרסאות סותרות, חלקיות או מטעות או כאלה שאינן ניתנות לאימות עצמאי עד למועד הפרסום; מומחים שקשה להבין אילו אינטרסים הם מייצגים; טעויות שבהיסח הדעת או כאלה שנובעות ממורכבות התמונה; ופרוצדורות לא ברורות או מפקקות של הפקת נתונים והנחות עבודה לא מוצהרות. רק ספקנות מושכלת יכולה להגן על העיתונאי מפני ביטחון מופרז וזחיחות בכל הנסיבות הללו.

4. חיזוק הזכות להגנה חיצונית. אנשי מקצוע

זקוקים להגנה מקצועית, אתית ומשפטית, בייחוד כשעבודתם אינה זורמת כדבר שבשגרה אלא עומדת לביקורת עקב תקלות, תאונות או תלונות. עיתונאים זכאים להגנה כזו מצד מנהליהם, מצד ארגון החדשות שבו הם עובדים, מצד הקהילה העיתונאית ומצד גורמי האתיקה והמשפט כל עוד הם עמדו באמות המידה המקובלות בתחום, התנהגו באופן רגיש ואחראי והעניקו מקום ראוי לספקנות באשר למידע, מקורותיו, שיטות האיסוף שלו ודרכי סיקורו.

5. שמירה על שם טוב. בסביבה תקשורתית שנוטה

לשכוח כהרף עין הישגים מקצועיים אבל מתעקשת להבליט טעויות, מעידות ודיווחים לא מדויקים,

של המאה העשרים – בקרב זרמים אינטלקטואליים פוסט-מודרניסטיים ובקרב מדעני חברה ופילוסופים. פקפוקים אלה, שהאנתרופולוג קליפורד גירץ כינה אותם "היפוכונדריה אפיסטמולוגית"¹¹, כלומר חוסר ודאות כפייתי, שלא לומר פתולוגי, מחלחלים אל תוך השיח הציבורי והעיתונאי, אף שחנם של ההוגים הפוסט-מודרניסטים סר ביניים. מצב כזה מבליט עוד יותר עד כמה חסרה משנה עיתונאית-פילוסופית סדורה, שתאפשר להתייצב ללא מורא מול טענות בעלמא כמו "אין אמת אחת", "לכל צד האמת שלו", "אין עיתונאים אובייקטיביים" ו"אין דבר כזה עובדות", הנטענות בדרך כלל בשירותם של אינטרסנטים בוטים.

אוירה זו של רפיון מועצמת על ידי ספרות המחקר בענפי הפסיכולוגיה הקוגניטיבית והחברתית, שמספקים נתונים – מעוררי מחשבה כשלעצמם – על מגבלות השיפוט האנושי והטיותיו.¹² הממצאים של מחקרים אלו בהחלט קוראים לזהירות בכל הנוגע להכללות לא מוצדקות, לקיצורי דרך לוגיים לכאורה, לחוסר תשומת לב לפרטים, לדחף לרצות את החברה על חשבון האמת ולנטייה להיאחז בעמדות גם אם הן מתבררות כשגויות. עם זאת, דומה שיותר חוקרים משכימים בכל בוקר בחדווה כדי למפות עוד הטיה אבל לא כדי להיחלץ להגנת השיפוט האנושי בניסיון להראות היכן בכל זאת מתקיים עולם של עובדות, ואפילו מוטות, שיש טעם לצורך עיתונאי לבררן.

מדוע ספקנות היא המענה הנכון?

גישה ספקנית מדודה מסוגלת לתת מענה, ולעתים אף לספק פתרון, לחלק גדול מהבעיות שמנינו כאן. דווקא כעת, כאשר האתגר להבין את ההתרחשויות ולדווח עליהן באופן מקצועי ומדויק נעשה מורכב יותר, בין היתר בגלל לחצים גוברים ונחשולים גואים של ספין, חיוני לשכלל את השימוש בספקנות ולהפוך אותה לחלק מארגז הכלים העיתונאי. לספקנות בריאה יש אפוא כמה וכמה תועלות:

1. סיוע בחשיפת כזבים. הרקפ, שהוזכר לעיל, קובע:

"עיתונאים מסוימים מתייחסים לחוש הספקני שלהם כאל 'גלאי בולשיט' (bullshit detector) מובנה. הספקנות מתוארת כנקודת ההתחלה הטובה

בהשפעת יועצי תקשורת, דוברים ואנשי יחסי ציבור – עיתונאים עלולים ליפול בקלות להלך רוח של השלמה ופסיביות ולתחושה של "ככה זה". אפילו עיתונאים שנאבקים בעקשנות כדי למזער את מרחבי הטעות בידעיותיהם נאלצים להתמודד בהתמדה עם לחצי זמן, תחרות גוברת ומשאבי סיקור מתכווצים והולכים. תנאים אלה הם חממה להתפתחות תחושה של חוסר אונים ולהידלדלות האנרגיות העיתונאיות החיוניות לחשיפה קפדנית וסבלנית של מחדלים, עוולות ושחיתויות. כשמרגישים כך, זה הזמן לשאוב השראה מבכירי העיתונאים בעבר ובהווה, שרבים מהשיגיהם מבוססים על היכולת להעלות את הספק הנכון ברגע הנכון ובמקום הנכון.

הנחות המוצא שלנו

ספר הקורא לעיתונאים שלא לקבל דברים כמובנים מאליהם מחויב להיזהר בעצמו מלהתייחס לקוראים שלו כאילו הם מובנים מאליהם. זהירות זו מחייבת אותנו להתחיל בחשיפת הנחות המוצא שעומדות בבסיס כתיבת הספר.

ובכן:

- **עיתונאים טועים בלי סוף.** מחקרים מראים שמספר הטעויות שעיתונאים עושים גדול ממספר התיקונים וההתנצלויות המתפרסמים וממספר משפטי הדיבה נגדם שעושים כותרות. למעשה, מספר הטעויות של העיתונאים גדול בהרבה מזה שהם מוכנים להודות בו.¹⁷ החדשות הטובות הן שחלק מהטעויות הללו נסלחות בתחום העיתונאות, תחום שמייחסים לו את כתיבת הטיטות הראשונות של ההיסטוריה במהירות, בזול ולכל דורש. פחות נסלחת היא היומרה – הלא תמיד מודעת, אבל התמיד לא מציאותית – בדבר החסינות העיתונאית מטעויות. כפי שנראה בהמשך, גם בעלי מקצוע המצוידים באמצעי חקירה, בסמכויות ובכוש בירור הרבה יותר מעיתונאים פועלים בהנחה המתמדת שייתכן שהם טועים. בספרו "שקרנים מלידה" קורא העיתונאי והפרסומאי איאן לסלי להימנע מוודאות: "אחד הדברים החשובים שעלינו לדעת הוא שלא לבטוח יותר מדי ב'תחושת הידיעה' שלנו".¹⁸ את הביטוי

ספקנות היא אמצעי חיוני למזעור הפגיעה במוניטין העיתונאי. הטעויות שנפלו בידיעה ייזכרו לרעת העיתונאי הרבה אחרי שהעיתון עם הידיעה השגויה יושלך לפח המחזור. זיכרון המעידות יישמר עוד שנים רבות – לא רק בארכיונים ובעבודות מחקריות אלא גם בקרב הקהילה העיתונאית ובכרייה.

6. **פיצוי על הניסיון העיתונאי המתקצר.** מאגר של ספקנות מושכלת, כמו זה שריכזנו כאן בספר, מציג לא רק הבנות תאורטיות אלא גם חוכמה מעשית של עיתונאים מנוסים ולמודי ספקנות כמו אלו שעמם שוחחנו. מאגר כזה עשוי להועיל בקליטת דור חדש של עיתונאים המתחילים את דרכם בשנים קריטיות אלו, דור שעבודתו העיתונאית בתפקיד זה או אחר תתאפיין בכהונות קצרות ותובעניות מכדי לצבור ניסיון בהפעלה שיטתית של ספקנות.

7. **חיזוק המודעות העצמית.** התנהלות ממושכת ללא בחינה ביקורתית של תהליכי העבודה חושפת כל איש מקצוע לסיכונים כגון קיבעון, טעויות, התיישנות וחוסר רלוונטיות. מחקרים מלמדים שאנשי מקצוע נוטים לראות את דפוסי עבודתם כדבר כה מובן מאליהם והגיוני, עד שאלה הופכים אצלם לטבע שני.¹⁶ כפי שהעין אינה רואה את עצמה, גם הם מאבדים את יכולת התצפית והביקורת על התנהלותם שלהם. כדי להיבדק במגמה זו יזמו מקצועות לא מעטים מסגרות של חשיבה, הכשרה וספרות מקצועית לעידוד פעולה רפלקטיבית (reflective practice), כלומר בחינה עצמית ביקורתית, בעיקר לאחר מעשה. פעולה כזו חשובה במיוחד בתחום העיתונאות. אף שהיא אינה נחשבת מקצוע על פי אמות המידה הסוציולוגיות-פורמליות, העיתונאות היא משלח יד המתאפיין בשיפוט אינטואיטיבי ובעולה תחת לחצי זמן קיצוניים. עבור עיתונאים, התבוננות ספקנית ורפלקטיבית היא אחת הדרכים האפקטיביות לפתח תפיסה מציאותית, מפוכחת ומפותחת של עבודתם, למפות את נקודות התורפה של דיווחיהם, לשפר את יכולתם לקבל אחריות על ידיעותיהם ולהגביר את חוסנם מול לחצים ואיומים בתביעות משפטיות.

8. **מניעת השלמה עם ה"מצב".** לנוכח התחכום חסר התקדים של אמצעי ההטעה וההתחזות – כאשר נתחים גדולים יותר ויותר של החדשות מעוצבים

בסוף זה את ואתה. בכל מה שנוגע לסטנדרטים מקצועיים ואתיים אין תחליף לאיש המקצוע ב"שטח". הוא לא רק מכיר – טוב יותר מכל מומחה שכותב מהכורסה – את הפרטים, הנסיבות והנפשות הפועלות, אלא הוא גם מי שנושא באחריות האישית והמקצועית להחלטותיו. בסופו של דבר זה את ואתה ושיקול הדעת שלכם, עם אמות המידה ועם המטען המקצועי, האתי, החינוכי והתרבותי שאתם מביאים עמכם. ולכן, במקום להתיימר להורות לכם כיצד לנהוג, בחרנו לאסוף תובנות מפי מומחים ועיתונאים ולארגן אותן במסגרת חשיבה מעט יותר מסודרת מכפי שמתאפשר לעיתונאים במרוץ היום-יום, שנעשה יותר ויותר לחוץ, נזיל וכאוטי. אם יהיה בכך כדי לעודד חשיבה עיתונאית ספקנית – זה שכרנו.

מרחב הפעולה העיקרי שלכם הוא לא בהכרח הידיעה הבאה. היכולת לחולל שינוי מהותי טמונה דווקא בטווח הארוך, המשוחרר יחסית מהאילווצים הכרוכים תמיד בידיעה הבאה. שם, בטווח הרחוק יותר, נמצאת היכולת לשפר את הרקע שלכם בתחום הסיקור, את האוטונומיה המקצועית שלכם, את הרשת של מקורותיכם ואת ארגו הכלים המקצועי שלכם. שם נמצא מרחב הפעולה לעיתונאי השואף להתפתח ולפתח ערך מוסף גבוה לקהלים שלו ולמעסיקיו.

עיתונאים לא יכולים לצאת מעורם. אובייקטיביות היא אידאל קשה להשגה, והעיסוק בה מתיש ומסיט את תשומת הלב מהאתגר החשוב, והמעשי יותר – הדיווח המקצועי והמדויק. ולמרות זאת, אובייקטיביות עודנה אידאל עיתונאי חשוב שראוי לשאוף אליו. בעיני פילוסוף העיתונות חואן רמון מוניוס-טורס (Muñoz-Torres), גם אם עיתונאים אינם יכולים להגיע לאמת המוחלטת, חובתם לחתור לכל הפחות לאמת החלקית. ובלשונו: העובדה שאנחנו קצרי רואי אין משמעה שאנחנו בהכרח עיוורים.²¹

הקושי לתאר מציאות מחייב הטלת ספק. העובדה שקשה לתאר מציאות כמות שהיא אינה הופכת את הספקנות למיותרת. נהפוך הוא: היא מחייבת פנדה

"תחושת ידיעה" שאל לסלי מהניורולוג רוברט ברטון (Burton). לטענתו, התחושה האינטואיטיבית כאילו יש קשר בין עוצמתה של אמונה לבין הסבירות שהיא נכונה היא הונאה עצמית, אשליה שהשכל האנושי מחולל.¹⁹ על רקע דברים אלו ראוי לאמץ את דבריו הזהירים של העיתונאי האמריקאי המנוח דיוויד ברודר (Broder), שבנאומו לרגל קבלת פרס פוליצר ב-1973 ביטא מודעות עמוקה לאפשרות שעיתונאים עלולים לטעות:

במקום להבטיח את "כל החדשות הראויות לדפוס", הייתי רוצה לשמוע אותנו אומרים שוב ושוב, עד שהנקודה הובהרה סופית, כי העיתון שמניחים לנו על סף הבית הוא חלקי, בהול, לא מושלם, פגום-משהו באופן בלתי נמנע, לא מדויק במידת מה במסירת חלק מן הדברים ששמענו עליהם בעשרים וארבע השעות האחרונות, מסולף חרף מיטב מאמצינו להיפטר מהטיות גסות – כל זה הודות לתהליך הדחיסה שבזכותו אנחנו יכולים להרים את העיתון מסף הדלת ולקרוא אותו בשעה אחת.²⁰

אין לנו אשליות. לעיתונאים אין פנאי או אפשרות להפליג בספקנות ללא גבול. רבים מהם נתונים במציאות ארגונית ועסקית שאינה מעודדת, בלשון המעטה, שמירה על הסטנדרטים המקצועיים והאתיים שהם היו רוצים בהם. לחצים מצד המערכת, וגרוע מזה – התערבות של שיקולים לא ענייניים בסיקור – לא עומדים להיעלם. אבל עיתונאי שרץ למרחקים ארוכים ומעוניין להתפתח מבחינה מקצועית, בעיקר בתנאים של היום, חייב לטפח את הספקנות שבו, אך גם את המודעות שלו להקשר החברתי, התרבותי והפוליטי שבתוכו הוא פועל ולכוחות הפועלים עליו. אין לנו אשליות גם לגבי הנטייה של עיתונאים רבים להגיב בספקנות צינית לעצם הרעיון שמאחורי הספר הזה ולפקפק בסיכויי להשפיע על התנהלותם של עיתונאים. במקום להטיל ספק, כפי שספר זה מציע, הם יעדיפו קרוב לוודאי להטיל ספק בטעם שבהטלת ספק. זו האפשרות הקלה יותר, אבל יכולות להיות לה השלכות חמורות על הסיכוי של העיתונות לספק לציבור מידע איכותי, משמעותי ורלוונטי.

שמונה תובנות לפני שיוצאים לדרך

עם כל נסיונות הפישוט וההנגשה, קל מאוד לאבד את שדה הראייה בספר עמוס טענות ורעיונות. לכן, לפני שנצא לדרך, בחרנו לרכז רשימה של תובנות שיהדהדו לאורך הספר. אנו ממליצים להיזכר בהן בעת העיון בו.

1. ספקנות מועילה היא ספקנות מדודה

כמו תרופה, ספקנות במינון גבוה מדי עלולה לשתק. פילוסופים מוקדמים ראו בספק, במקרה הרע, צל כהה והרסני, האורב בסמטאות אפלות כדי להכשיל את אפשרות קיומו של ידע אנושי. במקרה הטוב הם ראו בו אמצעי לפיתוח מודעות למכשלות הניצבות בפני המאמץ להשגת ידע. לעומתם, פילוסוף החינוך המודרני קירן איגן (Egan) רואה בספק את המדרגה העליונה של ההבנה האנושית.²⁴ הדבר נכון בעיקר בימינו, שבהם החשיבה האירונית תפסה את מקומן של ההכללות הגורפות והעזות של העת המודרנית. בהשוואה לקודמו – המודרניסט והפוסט-מודרניסט – המחזיק בחשיבה האירונית נהנה כמעט מכל העולמות. הוא מסוגל לעשות שימוש מושכל בהכללות המודרניות על העולם, אבל מתוך מודעות למגבלותיהן ומתוך הכרה בוודאות המתערערת של הידיעה האנושית. אם, למשל, המודרניסט יתייחס לתוצאות סקר שערך מכון מחקר מוערך כאל תשקיף מדויק של דעת הקהל, הפוסט-מודרניסט ישלול ברמת העיקרון את יכולת הסקר לאמוד ישות מופשטת וחמקמקה כמו דעת קהל, והמתבונן האירוני יתייחס לסקר כאל ראייה אפשרית לדעת הקהל במועד הבדיקה, מתוך הפניית ספקנותו להיבטים מתודולוגיים קונקרטיים כגון גודל המדגם ונוסח השאלות.

2. ספקנות קיצונית הופכת את הדיווח העיתונאי למגוחך

חוקרת העיתונות האמריקאית גיי טוכמן (Tuchman) טוענת כי אילו הניחו העיתונאים שהכול מוטל בספק, היה עליהם להתנסח באופן אבסורדי דוגמת הדיווח הזה:

רוברט ג'ונס ואשתו לכאורה, פיי סמית ג'ונס, קיימו אתמול את אשר תיארו כמסיבת קוקטייל, בביתם המשוער ברח' גרנט 187; לטענתם, המסיבה הייתה לכבוד אישה ששמה לכאורה

מתפיסות תמימות הגוררות כי תיאור המציאות הוא תמונת מראה פשוטה של העולם; לחלופין היא מחייבת לדחות את הסברה – הרווחת כל כך בקרב חוקרי עיתונות ותקשורת – שכל סיקור עיתונאי בורא אוטומטית מציאות בלי קשר לעובדות שמונחות ביסודו. גם בעולם מסובך ולמוד ספקות יש הבדל תהומי בין עבודה עיתונאית טובה לטובה פחות. חוקר העיתונות החשוב מייקל שדסון (Schudson) מבטא זאת היטב בטענה שעיתונאים שותפים לעיצוב המציאות, אבל עד גבול מסוים: הם לא יוצרים סופות הוריקן או משחקים אולימפיים.²²

• עיתונות ספקנית היא לא עיתונות מגממת.

מטרנתנו איננה לטפח עיתונות מהוססת ורופסת, שנצמדת בחוסר ביטחון לגרסאות של מקורות סמכותיים. ההפך הוא הנכון: ספקנות פירושה עיתונות אוטונומית, קפדנית, אנרגטית ודעתנית, כזאת שיש לה יחס מפוכח לשפע המכשלות וההטיות העומדות לפניה בבואה לתאר מציאות. במילים אחרות: ספקנות עיתונאית לא אמורה להוביל לחשיפה של פחות מידע. ככל שהעיתונאי יצליח לרתום את כלי הספקנות לשירותו, כך הוא עשוי להרגיש בטוח יותר עם המידע שיעבור את המסננת הספקנית שלו ולא יחסס להניח את ידיו על עוד ועוד מידע ביודעו שהמסננת הזאת ערוכה לנפותו כראוי.

• ספקנות חייבת להיות מעוגנת בידע.

כמו שדעתנות בלי ידע או בלי עובדות היא חסרת משמעות, כך ספקנות שאינה נתמכת בידע ובניסיון היא סתם רפלקס או גחמה. ספקנות היא לא היתר להכללות גורפות שכל קביעה היא רק נקודת מבט כביכול, שהכול בעיני המתבונן ושאינו מציאות שם בחוץ; היא גם לא בסיס לקביעה ש"בלאו הכי כולם שקרנים". חוקרי התקשורת הישראלים מוטי נייגר, אייל זנדרבג ואורן מאירס מצאו כי הסיקור של מלחמת לבנון השנייה באמצעי התקשורת התאפיין במקרים רבים בטון ביקורתי, גם כשלא היה לכך גיבוי בעובדות או בתחקיר.²³ במקרים אלו אפשר היה למצוא בסיקור לא מעט מחוות ספקנות אזוריות, אבל מעט מאוד ספקנות ממשית, המבוססת על הבנה מעמיקה של כשלי המדיניות שהתגלו במלחמה.

4. שלוש המשוכות השקופות בפני הידע האנושי: החברה, השפה והשכל

בדרכו לתאר את המציאות ניצבות לפני העיתונאי שלוש משוכות שמאז ומתמיד עמדו בדרכם של מבררי עובדות – החברה, השפה והשכל. אין באפשרותנו להתעמק כאן ברצינות הנדרשת בדרכים המתוחכמות והחמקמקות שבהן שלושת אלה מעצבים את הידע האנושי. נאמר רק כי עיתונאי שעצמאותו המחשבתית יקרה לו ואשר שואף להצטיין במרוץ אחר המציאות המרצדת, חשוב שיבין את מנגנוני החברה, השפה והשכל הללו ויטפח מודעות ורגישות לדרכי פעולתם הגלויות והסמויות. זו הדרך היחידה שלא להפוך לבובת סמרטוטים חסרת מודעות לכוחות חברתיים והמושגיים שמושכים בחוטיה, מפעילים אותה ומכניסים לפיה ביטויים מהונדסים ומניפולטיביים.

5. כוחות חברתיים מעצבים את החשיבה שלנו בדרכים מורכבות וחמקמקות

למרות מגוון הדעות והאמונות הקיימות בחברה, שעלול ליצור רושם של אִיתלות מוחלטת של האדם בסביבתו, כולנו מאמצים התנהגויות וסופגים מזולתנו ערכים, נורמות ועמדות. מגוון הדעות והאמונות אמנם קיים, אך הוא לא אינסופי. בכל חברה יש דעות ואמונות דומיננטיות שהרוב הגדול של הפרטים המרכיבים אותה מחזיקים בהן. אותן דעות ואמונות לא הופכות לדומיננטיות בעקבות דיון מפורש ופתוח שבסופו כל אדם מכריע בצורה מושכלת אם לאמץ או לא לאמץ עמדה מסוימת. פעמים רבות הן הופכות לדומיננטיות לאחר אימוץ לא לגמרי מודע של דעת הרוב. לעתים האימוץ הזה נעשה מתוך הנחה כללית ולא מבוססת שהרוב לא יכול לטעות ולעתים משום אימת הרוב, אפילו כאשר מתגבש החשד שאולי הרוב הזה טועה. התופעה הזאת ודאי מוכרת לכל מי שעבר את גיל ההתבגרות וחש לעתים בלחץ להתאים את עצמו לדעת סובביו. לא סתם אומרים שבגילים מסוימים דעותיו של אדם – למשל דעותיו הפוליטיות – הן למעשה העתק מדויק של הדעה הרווחת במשפחתו או בסביבתו החברתית המידית. תופעה זו, שתזכר שוב ושוב לאורך הספר, קרויה קונפורמיות; היא הנטייה של פרטים לסגל את התנהגותם ואת אמונותיהם לכללים ולנורמות המקובלים בחברה.

גברת ג'ון סמית', ורבים רואים בה את דודתה של מי שטוענת להיות המארכת.²⁵

במקום דיווחים אבסורדיים כאלה עיתונאים משתמשים במה שטוכמן מכנה "רשת העובדתיות" (the web of facticity).²⁶ רשת זו מגלמת סדרה של הנחות בדבר גורמים בחברה שעשויים להחזיק בידע ובעובדות רלוונטיות על שאלות המעניינות את העיתונאי, גם אם דבריהם אינם ניתנים לאימות. בדומה, הספקות שיעסיקו אותנו לא נוגעים בעיקרם לערמות של "לכאורה" ולסימני הסרת אחריות לשוניים אחרים (כגון "ככל הנראה" או "לטענת מקורות"),²⁷ אלא לרובד עמוק יותר, זה שעניינו פקפוק ממשי ומושכל במידע, במקורותיו, בחלק משיטות איסוף הנתונים ובפרקטיקות עיתונאיות מסוימות.

3. ספקנות היא לא ציניות

"אף פעם אל תשכחו להבחין בין ציניות לספקנות", הזהיר תומס פרידמן, בעל הטור הנודע ב"ניו יורק טיימס":

יש כאן קו עדין בין השתיים, וכדאי להתעכב עליו לרגע. לדעתי, ספקנות היא מתודה חיונית לעבודתו של כל עיתונאי. ציניות, לעומת זאת, היא בריחה מעבודה קשה. ציניות מובילה לעיתונאות המתחזה כאינטלקטואלית, אך כל מה שהיא אומרת הוא שכל הגרסאות של המציאות אינן אמינות, שכולן שקריות [...]. ספקנות פירושה התחייבות לעבודה קשה, להשוואה מייגעת בין גרסאות, להבחנה בין המעשי והחשוב לבין החיצוני והטפל, ולבחירת הטובה, הסבירה והמבוססת ביותר מבין האפשרויות. כאוריינטציה עיתונאית, ספקנות היא עבודה קשה. הספקן כל הזמן מחפש פרספקטיבה, מגשש אחר מקורות אינפורמציה, משווה ובודק מחדש. בסופו של דבר, אין לו לספקן שאינו ציניקן מפלט מהצורך לאמץ פרספקטיבה או להציג עמדה; אך את זאת הוא יעשה לעולם לאחר העבודה הקשה, ולא לפני!²⁸

במילים אחרות: בשונה מהציניות, ספקנות יכולה להיות כלי עבודה קונסטרוקטיבי ומפרה.

6. כוחות חברתיים לוחצים עלינו להסתגל אליהם

בזירה הציבורית והפוליטית קיימות נטיות כמו אלו של עיתונאים וארגוני חדשות ליישר קו בדרכי הסיקור שלהם (וראו להלן בפרק הרביעי). נטיות מסוג זה מאפשרות הפנמה של אידאולוגיות רווחות, הנושאות תכתיבים מוסריים ל"רצוי" מול ה"מצוי", לראוי להתייחסות או להתעלמות.³³ וכך, אדם המחויב אידאולוגית לשוק חופשי ייטה להתעלם מסוגיית הסובסידיות שעסקים גדולים מקבלים מהמדינה, ואדם שיש לו נטייה סוציאליסטית מובהקת יתקשה לתת משקל לשחיתות ולתפקוד הלקוי של ארגונים ציבוריים. כוחות חברתיים יכולים להתערב אפילו במדע: מדיניות של קרנות מחקר עלולה לסכל דיון בנושאים מסוימים, כפי שטוען סוציולוג המדע הבריטי טרבור פינץ' (Pinch),³⁴ וחוקרים במדעי הטבע עלולים לסטות מבידור ענייני בגלל תכנות ויחסים בין-אישיים עכורים, כפי שמציעים הסוציולוגים ברונו לאטור (Latour) וסטיב וולגר (Wooglar).³⁵ ולא הזכרנו כאן את התרחישים הבוטים יותר כמו מחקרים מוטעים שמוזמנים למטרות מסחריות, תדמיתיות או פוליטיות או אלו שמבוססים על תוצאות מזויפות.

7. השפה "צובעת" את החשיבה

מנגנון השפה מגביל, בדרכו, את העבודה העיתונאית. עם כל מורכבותה, יש דברים שהשפה מתקשה לבטא. מתי, לדוגמה, סדרת אירועים הופכת ל"גל" או ל"התפרצות"? ומתי נאמר "שיא" או "קריסה"? כל אלה ביטויים שמשמעותם מעוגנת במוסכמות יותר משהיא מעוגנת בעובדות. יתר על כן, מושגי השפה הטבעית אינם חופפים את המציאות. לאילו דברים בעולם מתייחסים מושגי יסוד עיתונאיים כמו "אירוע", "מתיחות", "אווירה קשה", "כללי משחק" או "התקררות ביחסים"? הם מלמדים על הפוטנציאל המטעה הגלום בשפה כאשר משתמשים בה, באופן תמים לכאורה, כדי לתאר מציאות או לשקף משמעויות מוסכמות. אך בזאת עדיין לא מיצינו את הבעייתיות שבשפה. פעמים רבות השימוש בשפה הוא למעשה חסר מובן. השיח הכלכלי והשיח הפוליטי רוויים בביטויים מעורפלים ורבי משמעות – "שגשוג", "תועלת", "צמיחה", "הרתעה", "רשע" ו"חירות". מילים אלו ודומותיהן לא מוגדרות באופן שיטתי במסגרת השיח הציבורי והן פותחות פתח לשימוש מניפולטיבי הנשען על קונטראציות ורגשות המתעוררים לשמען, אגב התעלמות מן ההכרח להבין לגמרי את כוונתן.

הקורא הספקן עשוי לשאול, בצדק, מה הרלוונטיות של הקונפורמיות לדיווח העיתונאי, שהרי הדיווח העיתונאי אינו מבוסס על אמונות ודעות אלא מכוון לדיווח עובדות. אלא שלא זה המצב. דיווח עובדות אינו משוחרר לחלוטין מאמונות ומדעות, בין שמקורן בעיתונאי ובין שהן הונחלו על ידי החברה. ניסויים בפסיכולוגיה חברתית מדגימים שוב ושוב כיצד בני אדם נוטים להיות מושפעים מלחץ חברתי ומדמויות סמכותיות כשהם משיבים על שאלות מוסריות ועל שאלות עובדתיות כאחת.²⁹ הפילוסוף ברטרנד ראסל סבר כי חוויותיו של האחר מדורגות על ידי בני אדם בדרגת ודאות גבוהה, מיד אחרי החוויה הבלתי אמצעית שלהם עצמם.³⁰

ואף על פי כן חוויותיהם של אחרים, בדומה לחוויותינו שלנו, יכולות לפעמים לסלף באופן מרחיק לכת את הבנתנו את העולם. גם בהנחה שהיו כנים לחלוטין, ייתכן שאותם "אחרים" חוו אשליה אופטית, טעו בהבנתם את המתרחש או לא הבחינו בפרט קריטי. יתרה מזו, מחקרים שבחנו את תופעת ה"חשיבה המונעת" (motivated reasoning) מראים כי כאשר עובדות מסוימות עומדות בסתירה לרצונות ולהעדפות של אנשים (שבמקרים רבים נגזרים מערכים שהונחלו, כאמור, על ידי החברה), הם ייטו להערכות חסר של משקלן הראיית. לדוגמה, חובבי ספורט לא יגיבו אותה תגובה כאשר הם ישמעו על הפסד של קבוצה שניצחה בעבר. בעוד אוהדי הקבוצה המפסידה ייטו להתייחס אל ההפסד כאל אירוע מקרי וחד-פעמי, אוהדי הקבוצה המנצחת ייטו לראות בו נקודת מפנה.³¹

כפי שכבר ציינו, וכפי שנזכיר עוד לאורך הספר, העיתונות לא נמצאת לבד בהתמודדות עם קביעת עובדות בהקשרים חברתיים. גם מערכות לבידור מציאות חסונות מהעיתונות – כמו בתי המשפט, שאמורים לכאורה לקבוע ממצאים עובדתיים על בסיס תשתית ראייתית בלבד – מכירות בחלחול של כוחות חברתיים אל תוך החלטותיהם. נשיא בית המשפט העליון לשעבר אהרן ברק העיר בעניין זה כי "מנקודת המבט המשפטית דרכנו סלולה, אך אנו חלק מהחברה הישראלית; יודעים אנו את קשייה וחיים אנו את תולדותיה. איננו מצויים במגדל שן. חיים אנו את חייה של המדינה".³² כמו במשפט כך גם בעיתונות – אין תחליף למודעות לכוחות חברתיים מטים וחמקמקים.

8. השכל האנושי מוגבל ורגיש להטיות

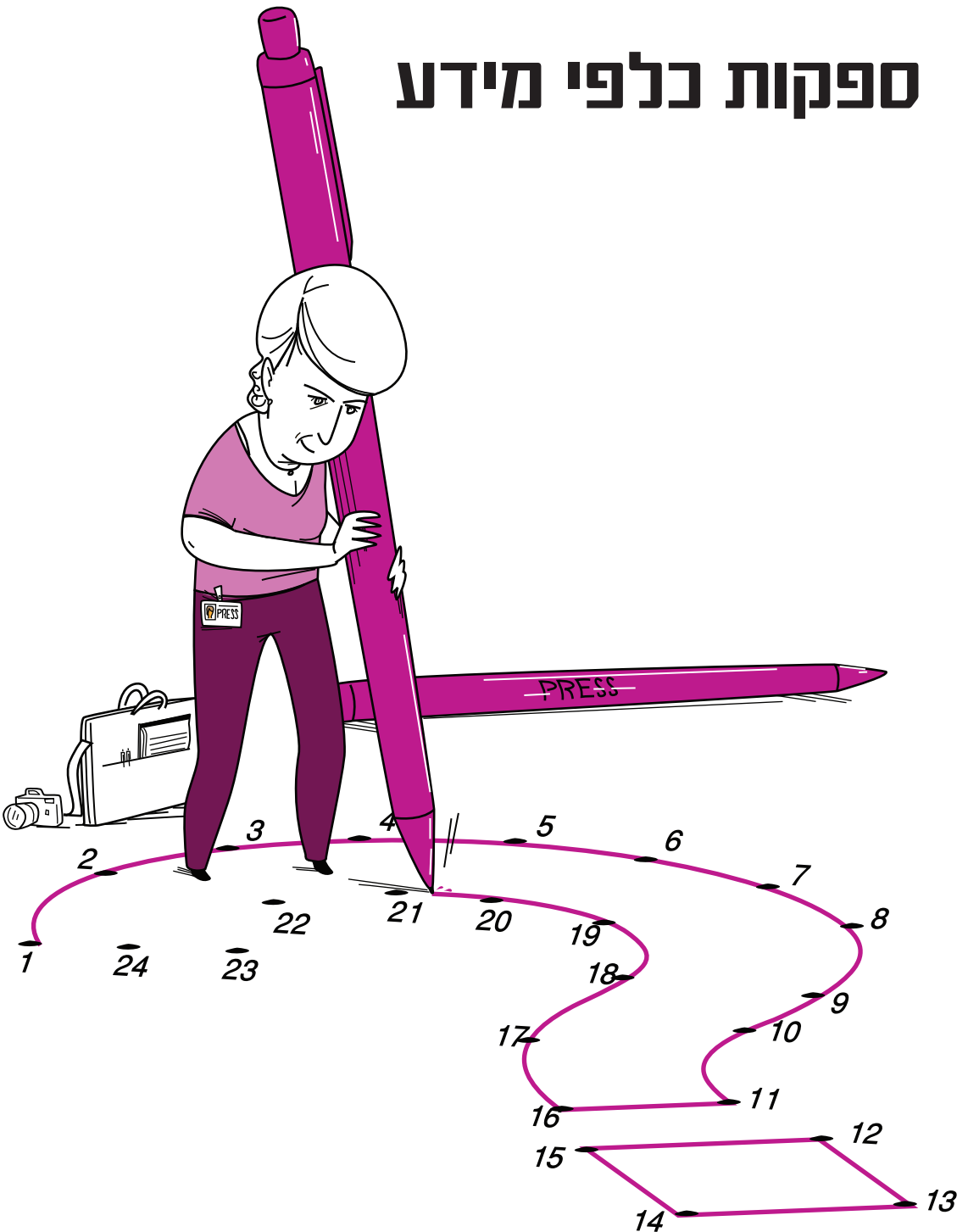
אם נשתמש בדוגמה שהציע הפילוסוף עמנואל קאנט, כל אחד יכול לדמיין חלל ריק. אבל האם אנחנו יכולים לדמיין כיצד נראה היעדרו של חלל ריק? הדבר בלתי אפשרי.³⁶ אמנם עיתונאים אינם נדרשים לדמיין היעדר חלל ריק בעבודתם היום-יומית, אך גם הם מחויבים לפתח מודעות מתמדת למגבלות החשיבה והשכל הישר – לא רק אצלם אלא גם אצל המקורות והמוסדות שמוציאים אותם במידע וברעיונות על מצב הדברים בעולם.

האתגר העיתונאי הקשה ביותר כאן הוא לבחון כל הזמן אם אני יכול לחרוג מקיבעונות מחשבתיים, לדמיין מצבים אלטרנטיביים וסדרי דברים חלופיים החורגים מגבולות המוכר ומהאורתודוקסיה המחשבתית והמוסדית. בהחלט אפשרי, למשל, שעיתונאים מתוכנתים לזהות מניעים גם כשאינן כאלה בנמצא, לראות המשכיות בתופעות שעוברות שינויים מרחיקי לכת ולהתלבט בתוך טווח קטן של אפשרויות שכל מה שנופל מחוצה לו נתפס מיד ובלא היסוס כלא מציאותי. ולבסוף, הפסיכולוגיה הקוגניטיבית מציעה דוגמאות רבות לכשלי חשיבה ולקשיי זיכרון, והללו מצעירות תמונה קודרת למדי של הכללות שווא, ראייה סלקטיבית, זיכרונות מסולפים ועוד.³⁷

מצוידים בשמונה התובנות הללו, שילוו אותנו בהמשך הקריאה, ניגש כעת לליבת הספר. כאמור, ליבה זו מורכבת מארבעה מוקדי ספק. הראשון שבהם עוסק בספקנות כלפי המידע שמגיע אל העיתונאי.

פרק ראשון

ספקות כלפי מידע

לכאורה ייצור חדשות עובד כמו מכונה פשוטה: מצד אחד נכנס מידע חלקי, ראשוני וטעון בדיקה, ומהצד האחר יוצא מידע מבורר ומוגמר. בתווך, בין שני אלה, מתקיים תהליך של בחינה ואימות. הפרק הנוכחי מראה עד כמה המציאות היא שונה גם בכניסה למכונה, גם ביציאה ממנה וגם במתרחש בתוכה.

מטרתנו כאן לסרטט את מאפייניו של המידע העיתונאי ואת אתגרי ההתמודדות עמו. את השאלות הנוגעות להטלת ספק במידע, הנלוות לפרק, בחרנו לסדר מהסוף להתחלה: החל בשאלות על המידע הקונקרטי שמופיע בידיעה המתפרסמת (שיכולות להועיל מאוד גם לצרכני תקשורת ספקנים), עבור בשאלות על תהליך העבודה העיתונאי הנוגע למידע, וכלה בשאלות על המידע הראשוני שממנו הכול מתחיל.

לא מכונה פשוטה, לא שחור ולבן

אותו – מצד אחד – כמוערך, חשוב, משמעותי ומעניין או כמידע שאין מנוס מלפרסמו, ומצד אחר – כמסוכן לפרסום כמות שהוא בשל היותו חשוד, רגיש, קשור בגורמים בעלי כוח וכדומה.

מחקרים מלמדים כי כשמדובר בחדשות, שלא כמו בתחקירים, עיתונאים מרשים לעצמם לא פעם להסתמך על מקורות מידע בלא בדיקה או הצלבה, מתוך הנחה – לא תמיד מוצדקת – שאם המקורות האלה נמצאו אמינים בעבר, לא חייבים להטיל ספק באמינותם הפעם. סימנים מרגיעים אחרים שעיתונאים מסתמכים עליהם כדי להימנע מבדיקה (גם כאן לא בהכרח בצדק) יכולים להיות הודעה שלא הוכחה, פרסומים תומכים בכלי תקשורת אחרים או הערכות לסבירות נמוכה להכחשה או לנזק כספי ו/או תדמית במקרה של פרסום שגוי. מוצא אחר במקרה של ספק הוא לעמת את גרסאותיהם הסותרות של מקורות מידע, וכך לגלגל אל צרכני החדשות את הבחירה למי להאמין או, לחלופין, להעביר את האחריות לנאמר אל המקור שמצוטט בידיעה או שהדברים מיוחסים לו.

מהתיאור שהובא עד כה נגזרות בהכרח שתי מסקנות. הראשונה היא שעיתונאים, כמו אנשי מקצוע אחרים, אינם מקבלים את האמת לאמיתה על מגש ממורק. גם כאשר הם עושים את מיטב מאמציהם לחפש אחר העובדות ולקשר ביניהן בצורה מניחה את הדעת, יש שמתקבלת תמונה מעוותת של המציאות. המסקנה השנייה היא שהמידע העיתונאי מועמד עם פרסומו למבחן פומבי, שהוא מידי, אכזרי וגורף יותר מבכל תחום ייצור ידע אחר. המבחן הזה בודק עד כמה המידע המתפרסם תואם את המציאות, אמיתי, מדויק, מאוזן, משוחרר מהטיות ומאינטרסים, כולל לא רק את עובדות היסוד אלא גם את ההקשר הדרוש כדי להבין אותן.

רוב הזמן עיתונאים אינם ניצבים מול אמיתות צחורות כשגל וגם לא מול שקרים שחורים משחור. שקרנים גמורים ועזי מצח מורחקים במהירות ממעגל מקורות המידע, ומצד שני המפגשים של עיתונאים עם מוסרי אמת לאמיתה בתום לב הם נדירים ביותר. במקום שחור ולבן, עיתונאים פוגשים עשרות גוונים של אפור – בליל של חצאי אמיתות, חלקי אמיתות, עובדות סלקטיביות, מניפולציות, ייפוי מציאות, התנערות מאחריות, שקרים לבנים, ספינים, גרסאות שהן עניין של פרספקטיבה או של נוחות, תוכן שיווקי, לוחמה פסיכולוגית, תעמולה וחומרי קמפיין, זיכרון סלקטיבי, טעויות בתום לב ואי-דיוקים, והרשימה עוד ארוכה.

מה בדיוק לא מציאותי בדימוי של המכונה העיתונאית לעיבוד מידע שבו פתחנו את הפרק? ראשית, המידע שמתפרסם בתחנת היציאה מן המכונה הוא לא רק חדשות בדוקות שהעיתונאים מתייצבים מאחוריהן, אלא גם כזה שהעיתונאים מקפידים לתפוס ממנו מרחק. לדוגמה, עיתונאים יכולים להתייצב מאחורי העובדה שפלוני אמר משהו, אבל לא מאחורי אמיתותו של התוכן הנאמר (מידע כזה יופיע בדרך כלל כציטוט או כייחוס "לדברי" או "לטענת" המקור). לפעמים – ולא בהכרח יש בכך פסול – עיקר המאמץ העיתונאי מופנה דווקא לתיאור הסובייקטיבי של המציאות הרגשית והחוייתית מנקודת המבט האישית (כיצד עברה עליך תקופת השבי, איך ההרגשה להתמנות לנשיא החברה שבה התחלת את דרכך כנער שליח, וכד'). לא נדיר למצוא סובייקטיביות מכוונת כזו אפילו בכתבות של עיתונאים זוכי פרס פוליצר, כפי שהראתה חוקרת העיתונות קרין ווהל-יורגנסן (Wahl-Jorgensen).³⁸

שנית, המידע המבקש להיכנס אל המכונה אינו ערמה של אינפורמציה גולמית לא בדוקה אלא הוא נהר שוצף ועכור שמתערבים בו זהו זה אוצרות עיתונאיים ופסולת צפה. ממה להתחיל – שואל את עצמו העיתונאי – במה שצף על פני הנהר? במה שמסתתר בזרמי המעמקים? או שמא בגדה השנייה, היכן שספקי המידע הרגילים לא מפנים אליו את העין העיתונאית?

רוב המידע לא יועמד לבדיקה בכלל אלא ייפסל על הסף כבלתי ראוי לבדיקה כי הוא לא חשוב, לא מעניין או פשוט כבר פורסם בעבר. מידע יכול להיפסל על הסף כבלתי ניתן לבדיקה בגלל מגבלות של חוסר זמן, חוסר נגישות, היעדר שיתוף פעולה מצד מקורות, חוסר הבנה של העיתונאי בנושא או בעטיה של מורכבות הבדיקה הנדרשת. חלק מהמידע יתפרסם פחות או יותר בצורתו הגולמית, בעיקר אם הוא עוסק בהערכות, בתחזיות, בהבטחות או באזהרות ובעיקר אם אין בו כל טענה על מצב עיניינים הניתן לבדיקה.

אם כך נראים המידע הגולמי והמידע המתפרסם – איזה אחוז מהמידע נותר לבדיקה בין שתי התחנות הללו? התשובה תלויה בנסיבות ובסטנדרטים המקצועיים והאתיים של העיתונאי ושל עורכיו. האסטרטגיה העיתונאית הרווחת להתמודדות עם לחצי העבודה – הלא בהכרח מוצדקת – היא להפחית למינימום את המידע שעיתונאים מסווגים כמחייב בדיקה.³⁹ כדי שמידע יזכה לבדיקה יסודית צריך שהעיתונאי יסווג

נשאלת השאלה

מידע הולמי:

- **מדוע המידע הזה מגיע אליי? מי עוד שותף לו?**
- **מדוע המידע מגיע כעת? האם העיתוי קשור לידיעות אחרות שפורסמו לאחרונה?**
- **האם הדרך שבה המידע הגיע אליי והעיתוי שבו נעשה הדבר מלמדים משהו על האינטרסים שמאחורי מסירתו? ומה ההשלכות של אינטרסים אלו על הטיפול הנדרש במידע?**
- **האם המידע לא סותר מידע אחר שהגיע לידיי? מה ההסתברות שהוא בכל זאת נכון?**
- **האם המידע לא חלקי ומניפולטיבי, בניסיון להוביל אותי למסקנות הרצויות למוסריו?**
- **אילו פריטי מידע חסרים לי להשלמת הסיפור? מה אפשר להסיק מהעובדה שהם לא נכללו במידע שנמסר לי?**
- **האם המידע נראה טוב מכדי להיות אמיתי? כיצד ייתכן שלא שמעתי עליו עד כה?**
- **האם אפשר לבדות מידע בסדר גודל כזה בלי שהדבר יתגלה?**

מצבי האפור הללו לא בהכרח מטעים פחות, מזיקים פחות או מניפולטיביים פחות משקרים גמורים. במציאות רויית המידע שבה עיתונאים פועלים, מצבי האפור הללו מסייעים לטשטוש הגבולות בין אמת לשקר, כלשונו של חוקר העיתונות הבריטי בריאן מק'נייר (McNair)⁴⁰. לכן חשיבה עיתונאית בינארית מדי, שמותירה מקום רק לאמת או לשקר – שחור או – לבן היא לא רק פשטנית; היא גם מסתירה מהעיתונאים את הכורח לפתח מערכת סיווגים משוכללת ועדכנית, שבכוחה להתמודד עם האזורים האפורים, ההטעיות למיניהן והרמות הגבוהות של המניפולטיביות והתחכום, למשל בתחומי הכלכלה והפוליטיקה. אבל כדי להבין את הצורך בכלים כאלה ואת המוטיבציה להשתמש בהם חשוב לחדד תחילה מהו שקר.

שקר הוא מצב קיצוני, ממש כמו אמת לאמיתה. לפי הגדרות מקובלות, כדי שמידע ייחשב שקר, מוסר המידע צריך לא רק להיות מודע לגמרי לכך שהמידע שהוא מוסר לא נכון, אלא עליו גם למסור אותו בכוונה תחילה להטעות. לפי הספרות הפילוסופית שהעמיקה בנושא, אפילו כוונה להטעות אינה ישות אחידה. הפילוסופים רודריק צ'סהולם (Chisholm) ותומס פיהאן (Feehan) סבורים שיש בנמצא כל מיני סוגים של כוונה להטעות, למשל תרומה יזומה ובלעדית לאימוץ של אמונה שקרית, גרימה לאמונה כוזבת או חבלה מכוונת באמונה אמיתית.⁴¹ קריאה חוזרת של מה שנכתב עד כה בפסקה הנוכחית ורגע נוסף של מחשבה יוכיחו כי העניין פחות מופשט ותאורטי משהוא נראה בקריאה ראשונה. שקר ומניפולציה, כך מתברר בחשיבה החוזרת, קיימים כנראה מאז שהשפה נוצרה,⁴² אבל בחברת המידע המודרנית – ככל שיותר גורמים נזקקים לחשיפה תקשורתית חיובית מול קהליהם (ויהיו אלה לקוחות, צרכנים, משתמשים, משקיעים, אזרחים, תומכים או מצביעים), כך ספקי המידע ודובריהם לומדים טוב יותר לתמרן את העובדות לפי נוחותם. האינטרס המובנה שלהם להימנע ממשירת מידע שקרי, או לפחות לא להיתפס באמירה שקרית, הוא הרקע לפיתוח היצירתי של מצבים מתעתעים שהם לא שקר אבל הם גם לא אמת. כוונתנו להסתת נושא הדין, לספינים, לשימוש במונחים עמומים חסרי משמעות מוסכמת ולהסוואה של מידע לא מחמיא באותיות קטנות או מתחת לעומס של נתונים. העובדה שיש למקור אינטרס, ויהי מה, שלא להיתפס במסירת שקר אין משמעה בהכרח שהמידע שהוא מוסר הוא אמת לאמיתה.

בין אמירות לעובדות

אמר זאת אם אין לי די סיבות להאמין לו? יתר על כן, גם אם העיתונאי מסתפק בטענה שכך אמר המקור, עדיין הרושם שנוצר בציבור הוא שהיה עימות. האם עיתונאי מקצועי יכול לחיות בשלום עם רושם כזה, שספק אם יש לו בסיס במציאות?

כמו ב"חברו את הנקודות"
גם התסונה העיתונאית
היא לרוב כללית
וסכסטיית. הנקודות
סייצגות את העובדות
הגולסיות, והקווים
הסחברים ביניהן הופכים
אותן לסיפור

הדרך השנייה היא להתייצב מאחורי תוכן דבריו של המקור ולקבוע כי אכן פרץ עימות בישיבת הקבינט בין ראש הממשלה לבין שר הביטחון. בחירה כזו היא כבר קפיצת מדרגה – מרמת הטענה שבאה ממקור כלשהו לרמת הקביעה העובדתית. מידת ההצדקה של קפיצה כזו יכולה להשתנות ממקרה למקרה. אם העיתונאי הצליב את המידע עם לפחות מקור בלתי תלוי אחד נוסף או אסף ראיות ממשיות לקביעה, תהיה לבחירה בדרך זו מידה גבוהה של הצדקה (אגב, הצלבה כשלעצמה לא בהכרח פותרת את הבעיה, שכן המקור שמולו מצליבים לא תמיד ולא בהכרח ראוי לאמון, אף שהצלבת מידע עם שני מקורות המאשרים אותו נחשבת לפרקטיקה עיתונאית מקובלת וראויה). התייצבות מאחורי תוכן דבריו של המקור תהיה מוצקה פחות אם היא מבוססת על האמון של העיתונאי במקור הודות להתרשמותו ממהימנותו בעבר.

הדרך השלישית, והרווחת ביותר, להתמודדות עם טענות של מקורות מידע היא יציאה במחול עיתונאי מורכב, שנע במקרים רבים בטבעיות ובשטף בין טענות שהעיתונאי מקבל עליהן אחריות לבין טענות שהוא מצטט מפי אחרים. אין פסול בכוראוגרפיה האינפורמטיבית הזו; לעתים היא מלאכת מחשבת של סיפור עיתונאי מובן וממצה, השומר על גילוי לב לגבי מה שאכן ידוע ומה שלא. הבעיה היא שצרכני תקשורת "רגילים", שאינם מיומנים

רוב הזמן עיתונאים מתארים מציאות שהם אינם חווים על בשרם ובדרך כלל גם אינם יכולים לחוות אותה מכיל ראשון. לכן הם נזקקים לשירותי התיווך של אנשים אחרים: שרים ששייבת הקבינט אינה סגורה בפניהם, עדי ראיה לפיצוץ, אפידימולוגים שמבינים היטב את מנגנון ההידבקות בוורוס, פציניטים שנכחו במחלקה כשרופא לקח כסף מתחת לשולחן, לוחמים שהשתתפו בקרב בעת שהופעל "נוהל חניבעל" או סטטיסטיקאים שמסוגלים ומוסמכים לחשב את מדד המחירים לצרכן.

עם השנים פיתחה העיתונות הרגלי הסתמכות מופלגים על גרסאות, הצהרות, תיאורים, מסמכים ודוחות שנמסרים לה ממקורות מידע למיניהם. שיטה זו לגיטימית כשלעצמה (למעשה היא בלתי נמנעת; היא חלק ממהותה של העבודה העיתונאית), אבל היא מעוררת רבים מהספקות שיעלו בפרק הנוכחי ובפרק הבא. שיטת ההסתמכות על מקורות מידע מחייבת ערנות מיוחדת ומודעות מיוחדת למגבלותיה, ובראשן העובדה שלכל טענה עיתונאית יש תחתית כפולה. כאשר מקור מידע אומר לעיתונאי שהיה עימות בישיבת הקבינט בין ראש הממשלה לשר הביטחון, יש כאן שתי אמירות עיתונאיות אפשריות, כפי שהערה החוקרת גיי טוכמן:⁴³ הראשונה היא שהמקור אמר דבר מה, והשנייה היא שהתרחש עימות. התחתית הכפולה הזו מציבה דילמה לפני העיתונאי – מאחורי איזו מהטענות לעמוד; ולא זו בלבד אלא שלפעמים הוא צריך להכריע בדילמה הזאת לא רק לפני הביורר העיתונאי אלא גם אחריו.

כיצד פותרים את הדילמה? ובכן, בשלוש דרכים, שלכל אחת מהן חסרונות משלה.

הדרך הראשונה היא לייחס את הטענה למקור בלי להתחייב לאמיתותה. אם יש משהו שהעיתונאי יכול להיות בטוח בו הוא שהמקור אכן אמר את הדברים, שאותם, ניחא, שמע במו אוזניו. מנגד, אם יקפיד שוב ושוב לגלגל את האחריות לתוכן אל חיק מקורותיו, יהפכו ידיעותיו למקוטעות, משעממות, משמיעות לקהליו עד זרא כי אינו יודע דבר מעבר לגרסאות שמקורותיו מוסרים לו. דרך זו יכולה להתאים כאשר יש חשיבות בעצם הפרסום שכך אמר המקור או כאשר העיתונאי או עורכיו סבורים כי יש עניין ציבורי בפרסום אף שהמידע הוא דו-משמעי או לא אמין. בחירה בדרך הזו עלולה לעורר תהיות מובנות: מדוע בחרת לפרסם שהיה עימות בישיבת הקבינט לפי אחד השרים אם אינך מאמין בכך בעצמך? ולחלופין – במה עוזרת לי העובדה שהמקור

בדקויות של העבודה העיתונאית ואינם יודעים להפריד בין המציאות לבין מה שנטען על אודותיה, עלולים לקבל את הידיעה כמקשה עובדתית אחת. לפי צמד העיתונאים ביל קובאץ' (Kovach) וטום רוזנסטיל (Rosensteil), במקרים מסוג זה צרכני תקשורת מפעילים הנחה לא מבוססת שלפיה עצם הציטוט הוא אישור מסוים לכך שיש להתייחס אליו ברצינות,⁴⁴ אחרת – יאמר לעצמו הקורא התמים – העיתונאי עצמו הרי לא היה מתייחס ברצינות לציטוט הזה.

הדרך שבה גרסאות מקור הופכות לטענות עובדתיות היא אחת הקופסאות השחורות האטומות ביותר בעיתונות אך גם המסקרנות והמשפיעות שבה. הידיעות עצמן מספקות מעט מאוד רמזים על הנעשה בתוך הקופסה השחורה הזו, לעתים מטעמי חסיון מקורות ולעתים בניסיון להעצים את רושם הידענות של העיתונאי. מה קורה בתוך הקופסה השחורה הזו? הסוציולוגים הרברט גנס (Gans), וגיי טוכמן סבורים כי העיתונאי עושה מעין אומדן אינטואיטיבי להסתברות שהמקור דובר אמת או משקר.⁴⁵ מדבריהם של שני החוקרים עולה תמונה שלפיה עיתונאים משתמשים במעין "תאוריה" משלהם על הדרך שבה החברה האנושית מתנהלת ועל ההקשר המוסדי והכלכלי שבתוכו מקורות המידע פועלים בתחום המסוקר. כאשר עיתונאים נחשפים למידע חדש שאינו מתיישב עם התאוריה החברתית שלהם, הוא הופך לחשוד בעיניהם. וכך הם גוזרים הערכות וציפיות באשר לכוונות ולאינטרסים של פרטים ומוסדות – בין שהללו מסרו מידע ובין שהם מתכוונים למסור מידע, בין שהם מעוניינים להסתירו ובין שהם נמצאים ברקע של ההתרחשויות או בוחשים בעניינים מרחוק.

"חברו את הנקודות"

נהוג לדמות את עבודתם של בוני תמונת מציאות מסוג עיתונאי, בלש, איש מודיעין או ארכאולוג להרכבת תצרף (פאזל). אנחנו מעדיפים לדמות אותה לשעשוע פנאי אחר – "חברו את הנקודות" (connect the dots)⁴⁶ – שבו אם חיברתם נכון את סדרת הנקודות, מתגלה לעיניכם ארנבת, פרצוף או מגדל אייפל.

יש בדימוי הזה יותר משהעין רואה במבט ראשון. כמו ב"חברו את הנקודות" גם התמונה העיתונאית היא לרוב כללית וסכמטית. הנקודות מייצגות את העובדות הגולמיות (מטבח בדירה, גופה, סכין), והקווים המחברים ביניהן הופכים אותן לסיפור ומעניקים להן משמעות,

● האם המידע עוסק בהתרחשות מסוימת או שהוא מהונדס לצורכי סיקור ותדמית?

● האם המידע ראשוני מכדי להצדיק פרסום?

● האם אפשרי שחצאי האמיתות במידע הזה מטעים לא פחות משקר?

● האם החיסיון סביב מסירת המידע מחויב המציאות או שהוא מסתיר מניפולטיביות וראיות לקויות?

אימות:

● מה בידיעה עלול "להפיל" אותי אם היא תתפרסם כפי שנמסרה לי?

● איך אמורות להיראות ראיות מוצקות לאימות או להפרכה של המידע הזה? היכן אפשר להשיגן?

● האם הידיעה מתמודדת בהצלחה עם ראיות נגדיות?

● האם די לציין שהדברים אכן נאמרו או שחיוני לבחון עד כמה הם קרובים למציאות?

● האם יש ראיות מסוימות שתומכות במידע הזה או שאני נוטה לקבל אותו בגלל יישור קו עם הנחות, מוסכמות ונורמות חברתיות, תרבותיות, פוליטיות ועיתונאיות?

דימוי הקווים והנקודות מדגיש גם את ההבדלים בין סוגי עיתונאים. אם כתב החדשות (הריפורטר) נדרש להיצמד לנקודות ולחבר ביניהן בעיקר על סמך גרסאות של מקורות מידע, לפרשן יש סמכות רחבה יותר לחבר בין הנקודות על דעת עצמו, ואילו כתב התחקיר מקבל הקצבה נדיבה, יחסית, של זמן ואמצעים כדי לאסוף הרבה יותר נקודות שיאפשרו לו לא רק לצייר בקווים נחרצים יותר את דיוקנם של הנבלים והצדיקים בסיפור, אלא גם לכלול בציור שלו רשתות מורכבות של נקודות. כלומר, על העיתונאי התחקירן להיות ערוך יותר מכל עיתונאי אחר להגן על הציור שלו בבית המשפט אם וכאשר יידרש לכך.

כאשר עיתונאים לא יודעים מה הם לא יודעים, הם עלולים למצוא את עצמם מחברים קווים גסים מדי בין נקודות מעטות מדי

השעשועון "חברו את הנקודות" יכול להמחיש גם את כישוריהם של מדענים ומומחים שעיתונאים פונים אליהם מעת לעת. חוקר התקשורת ג'יימס קארי (Carey) גורס כי עיתונאים מתקשים לענות על שאלת ה"מדוע" בקשר לתופעות רבות בלי סיועם של מומחים.⁴⁹ המשמעות היא שעיתונאי מן השורה לא יעז לנסות ולקבוע בעצמו מדוע אירע משבר פיננסי, מה הביא לקריסת בניין רב קומות או מדוע פרץ דווקא כעת גל של פיגועי טרור. מומחים, לעומת זאת, מסוגלים לזהות – בתוך אותו ענן של נקודות ששימש את העיתונאי – דפוסים אחרים לגמרי ולהציע ציורים שונים בתכלית, שהם בדרך כלל מורכבים הרבה יותר. על סמך מומחיותם הם יכולים לדעת, לדוגמה, כיצד אמורות להיראות תופעות כמו התפשטות מגפה או עלייה באי־שוויון כלכלי ומהם חיבורי הנקודות הסבירים או יחסי הסיבתיות ביניהם. בה בעת גם מומחים אינם חסינים מפני חיבור שגוי של נקודות בהשראת תפיסות מקצועיות מוטעות.

מסגרת וצורה שאפשר להבין ולמסור הלאה (רצח, ואפילו קביעה שמדובר ברצח על רקע פלילי או לאומני). למעשה, הקווים בין הנקודות מייצגים יחסים משוערים או בדוקים ביניהן, כגון יחסים סיבתיים או כרונולוגיים, קביעות מקצועיות, הערכות ופרשנויות שמנסות לקשר ביניהן, יחסים בין אנשים והתנהגויות, רכיבים דרמטיים וסיפוריים, לפעמים גם אידאולוגיים.

מלאכת הציור במציאות העיתונאית מסובכת הרבה יותר. ראשית, משום שלהבדיל מהשעשועון, הנקודות מגיעות לידי העיתונאים ללא מספור. שנית, משום שהציירים הם לא רק העיתונאים אלא גם מקורות המידע שלהם, ובמובנים מסוימים גם קהלי התקשורת שהציור מנסה לקלוע אל התמונות, הרקע וגם הסטראוטיפים שבראשם. שלישית, בחלק גדול מן המקרים ההפרדה בין הנקודות לקווים אינה נשמרת משום שמקורות המידע נוטים לספק רק חלק מהנקודות וכשהן כבר מחוברות בקווים. הם עושים זאת כיוון שהם מנסים לספק תמונה שבמקרה הטוב משקפת את הידוע להם באותו רגע, ובמקרה הפחות טוב את התמונה הרצויה להם או את זו שמשרתת את האינטרסים שלהם. הנקודות בציורים שלהם גם לא בהכרח ממוקמות במקומות הנכונים והסופיים, והקווים המחברים ביניהן לא תמיד ישרים. ורביעית, כפי שהציע מקס ורטהיימר, הוגה תאוריית הגשטלט (Gestalt, "צורה"), הנטייה האנושית האוטומטית היא לזהות צורות בתוך עננים אקראיים של נקודות.⁴⁷ הנטייה הזו, שזכתה לאישוש במחקרי פסיכולוגיה קוגניטיבית,⁴⁸ מאפשרת לבני אדם לזהות מנגינה ולא רק את מקבץ הצלילים הנפרדים המרכיבים אותה או לקלוט מבנה סיפורי ביתר קלות מעובדות מבודדות.

אם נמשיך במטפורה, לצייר העיתונאי אין בדרך כלל מושג כמה נקודות אמורות להיות בסך הכול בציור, ובעיקר – כמה מהן נמצאות מחוץ לטווח הראייה שלו. המצב הבעייתי ביותר שעיתונאי יכול להימצא בו, אמר לנו אחד האנשים ששוחחנו אתם, הוא כשאינך יודע מה אינך יודע. כאשר עיתונאים לא יודעים מה הם לא יודעים, הם עלולים למצוא את עצמם מחברים קווים גסים מדי בין נקודות מעטות מדי, שגם הן לא בהכרח מסומנות במקומות הנכונים. משמעות הדברים היא שהעיתונאי חייב להכיר בהסתברות הגבוהה של האפשרות שהוא נחשף רק לחלק מהנקודות. כאשר יש יותר מדרך אחת לחבר בין הנקודות, עליו לציירה בהגינות ובזהירות, ביחוד במצבי אי־בהירות או קונפליקט.

ההבדל המכריע בין מידע לידע

אנו מזהירים בזה כי תת־הפרק הנוכחי מחייב דיון מופשט מעט, אבל שווה לקרוא בו בסבלנות כדי ללבן סוגיות יסודיות שללא ספק מטרידות גם אתכם.

נפתח בתרגיל מחשבה. נניח שאתם עיתונאים והרגע נחת על שולחנכם מידע שאין לו שום מקור או שלפחות אין לכם מושג מיהו – מעטפה אנונימית, לא מסומנת, ובה פרטים על המתרחש בתוך גוף פוליטי כלשהו.

מה הצעד הראשון שלכם?

קרוב לוודאי שדמיונכם העיתונאי יפתח אוטומטית במרוץ של ניחושים ותרחישים בניסיון לדמיין את המקור האנונימי: מי הוא ומי היא? מה מניע אותה? איזה תפקיד יש לה בארגון הזה (בהנחה שהיא מגיעה מבפנים)? מדוע הוא בחר לחשוף את המידע כעת? מדוע היא בחרה דווקא בי? האם היא העבירה את המידע לגופים נוספים?

כל השאלות הללו מחזירות אותנו אל הטיעון שהעלינו קודם לכן: מידע הוא חלק בלתי נפרד ממקורותיו ומההקשר שלו. לכן, גם בהשתלשלות עניינים כמו זו שהתרגיל מציע, האינסטינקט העיתונאי הוא לנסות ולשחזר באמצעות הדמיון את ההקשר של המידע שנמסר; למקם אותו בתוך רשתות של שחקנים, מוסדות, מתחרים, קהלים, אינטרסים ואידאולוגיות שמאפשרים להעריכו ולהסבירו.

חשוב להבהיר שיש הבדל בין מידע לידע (מושג שנעסוק בו בהרחבה בהמשך): ידע הוא מצב אינפורמטיבי הרבה יותר מתקדם ממידע מבחינת מידות הוודאות והמהימנות שלו. אחד האמצעים החשובים לצמצום המרחק שבין מידע לבין ידע, עד כדי העלמתו, הן הראיות.

את המונח "ראיות" אנחנו שואלים מתחום המשפט בזכות עולם המושגים המפותח שלו בשטח זה. אלכס שטיין, פרופסור לתורת המשפט, מגדיר ראיות כמידע שגורר מידע נוסף. סכין מגואלת בדם המונחת ליד גופה שנמצאו עליה טביעות אצבע היא ראיה מבחינתם של החוקר והשופט ולא פרט מידע גרדא, משום שהיא נושאת רמז אפשרי לזהות הרוצח ולאופן שבו בוצע הרצח. אם תוצג בבית המשפט סכין אחרת – שלא נמצאה בזירת פשע ושאין עליה טביעות אצבע – היא תהיה בגדר פריט שאינו מעיד על דבר מעבר לעצם קיומו.⁵⁰ לכן מידע שאינו גורר מידע נוסף לא ייחשב ראיה בעיני שופטים, עורכי דין ועיתונאים. מצד שני, ראיה כשלעצמה

● האם אפשר להצביע על סתירות פנימיות במידע? האם הסתירות האלה בהכרח פוסלות אותו?

● האם אפשר לראות סמך, בעיניים, את העובדות הנטענות? האם הן מתועדות במסמך כלשהו או שהן חבויות בנבכי נפשו של אדם כלשהו?

● האם ייתכן שנתתי משקל גדול מדי לאינטואיציות, לרשמים ולתחושות בטן?

● האם לא עדיף שאבדוק את המידע הזה בעצמי במקום להסתכן ולהניח שהוא נבדק בכלי התקשורת שכבר פרסם אותו?

● האם הסיפור הזה באמת מורכב או שמעשהו זורה ערפל כדי לטשטש את אחריותו או את חולשת טיעונו?

● אילו הסידע היה נבדק יותר לעומק – האם היה נותר סמנו שריד ראוי לפרסום?

● האם אפשר להבין מהידיעה מה הצלחתי לאמת, מה לא הצלחתי ומה בכלל לא ניתן לאיסות, לפחות בעת הפרסום? האם לא ראוי להיות יותר ברור בנוגע לנקודות שאין לגביהן מידע או אימות כרגע?

הוא מידע הנתמך על ידי ראיות שמייחסים להן רמה גבוהה של ודאות. כדי להגיע לרמה כזו של ודאות המידע צריך לעבור תהליך המכונה בפילוסופיה "הצדקה". בענף הפילוסופי העוסק בטיבו של הידע, הקרוי תורת ההכרה (ובלעז – אפיסטמולוגיה), מקובל להצביע על שלושה תנאים לקיומו של ידע: (1) אמונה שהיא גם (2) מוצדקת וגם (3) אמיתית (justified true belief). הפילוסוף היווני הקלסי אפלטון הוא שהגדיר את שלושת התנאים,⁵³ והפולמוס סביבם הולך ומסתבך עד עצם היום הזה. לצרכינו הלא פילוסופיים בעליל אפשר לומר שכדי שעיתונאי יוכל לומר "אני יודע שדבר מה התרחש" עליו (1) להאמין שהדבר התרחש; (2) להחזיק בראיות התומכות באפשרות שהדבר אכן התרחש; (3) ההתרחשות המדווחת אכן התרחשה במציאות. לתהליך ההצדקה יש אפוא חשיבות מיוחדת כיוון שהוא שמניב את הנימוקים מדוע ראוי לייחס למידע ולראיות אמינות גבוהה יותר בהשוואה למידע אחר.

כאן ראוי שנעצור ונפרש ארבעה מונחי יסוד שעד כה עשינו בהם שימוש אגבי. מונחים אלה מגלמים את הבעיות שהמידע צריך להתמודד עמן בדרכו להפוך לידע.

א. אמת ועובדות. כמו בעלי משלחי יד אחרים גם עיתונאים, לא כולם, נוטים לדבר על חיפוש האמת כאילו מדובר בחפץ שאפשר להניח עליו את היד. ואולם ראיית עולם כזאת היא פשטנית, רומנטית ולא מציאותית. אמת היא לא עצם אלא היא תואר שאנחנו מעניקים למידע ולאמונות התואמים את מה שמצטייר בעינינו כמציאות. כדברי הפילוסוף היווני העתיק אריסטו, "להגיד על דבר שקיים שהוא קיים – הוא אמת; להגיד על דבר שקיים שהוא אינו קיים – זהו שקר".⁵⁴ הדרך אל האמת רצופה עובדות. אלו הן הנקודות שבתנאים מסוימים – אם הצייר מצליח לחבר ביניהן על סמך מידע בדוק – מצטיירת על פיהן תמונה אמיתית. כאשר כתב לענייני משטרה רואה גופה הוא אינו יודע, וגם אינו מוסמך לקבוע, אם לפניו תוצאה של רצח או של התאבדות, ואף על פי כן מציאותה של הגופה היא עובדה. נקודה. עובדה היא מה שמונח לפנינו באופן שמקשה עלינו להתכחש לו. ובהמשך לכך – אמת היא תמונת המציאות שאנחנו מקווים להשיג בעזרת התבוננות במכלול העובדות.

ב. אימות. הפעולה של בדיקת אמיתותו או אי־אמיתותו של מידע עיתונאי טרם השימוש בו.⁵⁵ לדוגמה, האם

לא בהכרח גוררת מסקנה. כדי שכן יהיה היא מוכרחה לעבור תהליך של בדיקה: מה משקלה כשהיא לעצמה, מה מידת האותנטיות שלה, באיזו מידה היא תואמת ראיות נוספות שהושגו בתהליך החקירה וכיוצא באלה. כמו בתחומים אחרים של בירור מציאות גם העיתונאות שואפת לכך שמעלית הבירור תטפס עד לקומה העליונה של האמת לאמיתה. זהו יעד שלא תמיד אפשר להגיע אליו אפילו בתחומים שנוקטים שיטות בירור חסונות מאלה שנוקט מקצוע העיתונאות ופועלים במסגרות זמן רחמניות יותר. ואם כך, גם אם אי־אפשר להביא את המידע אל הקומה העליונה – אל סטנדרט הזהב של הוודאות המוחלטת – העיתונאי אינו פטור מלהתאמץ ולהעלות אותו במספר הקומות האפשרי במשמרת שלו.

עיתונאי לא יכול להיחשב בעל שיקול דעת סביר אם הוא מדווח על פיגוע רק משום ששמע ממישהו אחר שהלה שמע רעם של פיצוץ. גם לא אם הוא מדווח על שחיתות של שר רק משום ששמע ממישהו שראה את השר מכניס מעטפה לכיס. הוא גם אינו יכול להיחשב כמי שעשה את עבודתו נאמנה אם הרשה לעצמו לפרסם הודעה לעיתונות כלשונוה, ללא כל בדיקה, ולהסתפק בכך שמחק ממנה בשיטיות סופרלטיבים כמו "חדשני", "פורץ דרך" או "מהפכני".

ועם זה – אין צורך להיסחף. בהשוואה לעולם המשפט, למשל, עיתונאות חסרה את התשתית המושגית והפרוצדורלית המסועפת כמו גם את הסמכות החוקית לזמן עדים ולאצלם להעיד. קשה לצפות מעיתונאים לסטנדרטים ראייתיים זהים לאלה המשמשים במערכת המשפט, גם אם שופטים מסוימים העוסקים בדיני תקשורת מצפים לסטנדרטים גבוהים כאלה מכתבי תחקיר.⁵¹ הרי גם בתחום המשפט האמת היא לא מוחלטת או בגדר "אמת לאמיתה". האמת המשפטית היא חלקית, תמהיל של גרסאות, אמת ברמת הסתברות גבוהה ובמקרים רבים לא יותר מ"אמת לשעתה", כפי שמוכיח פרויקט החפות האמריקאי (Innocence Project), קליניקה משפטית שהשיגה זיכויים רבים של מורשעי שווא על סמך ראיות DNA.⁵²

עד כאן הדיון במידע ובראיות על רגל אחת. מה באשר לידע שהזכרנו בחטף קודם לכן? מתי עיתונאי יכול לטעון שהוא יודע משהו?

עיתונאי יכול לטעון שהוא יודע שראש הממשלה אכן נאם, שצה"ל אכן פתח במבצע קרקעי, שאכן יש שני הרוגים בתאונה או שגופת הנעדר אכן נמצאה רק לאחר שאימת ועימת את הראיות מול ראיות אחרות. ידע

כשהמידע נראה לי בלתי ניתן
לבדיקה, מה בכל זאת אפשר
לעשות כדי לפרסם אותו בצורה
אחרת?

האם עשיתי מספיק כדי להתקרב
לתיאור מדויק של המתרחש?

ידיעה שעומדת להתפרסם:

האם ייתכן שחיברתי בין נקודות
מעטות מדי בקווים גסים מדי?

האם חיבור של אותן נקודות לא
יכול להסתיים בציור שונה לחלוטין?
האם לא ראוי לתת לכך ביטוי
גלוי בידיעה כדי לאפשר לצרכנים
להבין איפה נגמר המידע ומתחילים
ההיסקים והפרשנויות שלי?

האם עניתי תשובות מניחות את
הדעת על השאלות שהמידע מעורר?

אילו טענות וראיות יכול "הצד
השני" בסיפור להעלות? האם לא
עדיף שאתמווד עמן כבר עכשיו?

האם לא ויתרתי סהר מדי על מידע
חשוב רק מפני שהוא נראה לי
במבט ראשון מורכב מכדי להסבירו
לציבור?

האדם שמופיע בתמונות המצלמה הנסתרת בתחנת הדלק הוא אכן האדם ששדד את החנות זה עתה או שמא מדובר רק בדמיון שטחי? וברמה כללית יותר – תהליך האימות קובע לא רק באיזו מידה אפשר לבצע את הקפיצה מהעובדות אל האמת, אלא באיזו מידה אפשר לעשות זאת מהסיבות הנכונות. די בכך שהמסקנות לא ינבעו במישרין מהעובדות – למשל, שזהות השודד לא תוכל להיקבע בבירור על סמך תמונות המצלמה הנסתרת – כדי לפסול אותן כמסקנות לא מוצדקות. בתחומי ידע רבים, הסכמה רחבה בין חוקרים בכירים, שאין כלפיהם חשד של משוא פנים, יכולה להעיד על אמינות חוות דעתם המקצועית, אבל בהרבה מקרים אחרים, בייחוד כשהמסקימים הם בעלי עניין, ההסכמה אינה מעידה על דבר מעבר לעצם קיומה, למשל – גם אם דובר זה"ל ודובר החמאס מסכימים על משהו, אין פירושה של ההסכמה שאותו משהו הוא בהכרח אמת. אם עיתונאות היא "דיסציפלינה של אימות", כפי שמציעים צמד העיתונאים והמחברים ביל קובאץ' וטום רוזנסטיל,⁵⁶ עיתונאים אחראים אינם יכולים להסתמך דרך קבע על תחליפים "יצירתיים" כמו הסתייגות לשונית, ייחוס טענות למקור או הימנעות מהכרעה בין גרסאות בטענה ש"האמת נמצאת אי שם באמצע". כל אלה אינם, ולא נכון שיהיו, תחליף לאימות עיתונאי.

ג. דיוק. דיווח מהימן של הפרטים הידועים, בהם שמות של אנשים, ציוני מקום גאוגרפיים, נסיבות וכיוצא באלה. החדשות הרעות הן, כפי שעולה ממחקרים, שאי-דיוקים וטעויות רווחים במרבית הידיעות העיתונאיות; החדשות הטובות הן שבחלק ניכר מהמקרים הטעויות לא בהכרח חמורות או בלתי נסלחות בהתחשב במערכת האילוצים החמורה שהעיתונאים כפופים לה. מובן שלא ניתן כאן צ'ק פתוח לאי-דיוק בפרטים, שוליים ככל שיהיו. דיוק הוא תנאי מינימלי לסיקור מקצועי. מחקר שבוצע בישראל העלה כי ב-75% מתוך מדגם אקראי של ידיעות עיתונאיות בנושאי משטרה נפלה טעות אחת לפחות,⁵⁷ ומחקרים שנערכו בארצות הברית מאז שנות השלושים של המאה העשרים מראים בעקביות כי בין 40% ל-60% מהידיעות כוללות לפחות טעות אחת.⁵⁸

לנוכח ריבוי הטעויות עיתונאים נדרשים לצאת מגדרם ולעשות שתי פעולות סותרות לכאורה: מצד אחד עליהם לוותר על הפוזה היומרתית כאילו

טענותיהם ולאינטרסים שעלולים היו להטות את גרסתם או להביא אותם להעלים חלק מהעובדות. פירוט כזה אינו מחייב להפוך את הידיעות למייגעות ועמוסות, שהרי את מידע הרקע אפשר לשלב כשכבת מידע נוספת באמצעים טכנולוגיים חדשים כמו היפר־קישורים וענני מסמכים, לפחות בסביבות דיגיטליות.⁵⁹

עיתונות אינה חוסד שיכול לפעול בסטנדרטים של אפס טעויות. כורים גרעיניים וצוללות עובדים על פי סטנדרטים כאלה במחיר יקר מאוד

עובדות כרכיבי ידע

מהתיאור שהובא עד כה אפשר להתרשם בטעות שעובדות היסוד – קרי הנקודות, להבדיל מהקווים – פשוט מגיעות לידי העיתונאי באופן חלק ונטול בעיות. האמת היא שעצם הזיהוי של עובדות היסוד הרלוונטיות הוא אחד האתגרים הגדולים של העבודה העיתונאית. בימינו זוהי כמעט קלישאה, ובכל זאת ברור כי לעולם אין העובדות מדברות בעד עצמן. הסוציולוג המשפיע ברונו לאטור מדגיש גם הוא את הבעייתיות שבצמצם המונח "עובדה" ובמשמעויותיו הסותרות. מצד אחד, על פי שורשיה הלטיניים, עובדה – fact – היא תוצר של פעולה אנושית, כלומר תוצאה של תהליך שהאדם עומד במרכזו.⁶⁰ בה בעת משמעותו המקובלת של המונח "עובדה" היא אובייקט בלתי תלוי באדם ובלתי ניתן לשינוי. לעומת לאטור, שלפחות בחלק מכתביו בוחר לראות את המשמעות השנייה והמקובלת של המונח כמצב שווה ותו לא, אנחנו מעדיפים להתייחס אל שתי המשמעויות כמאפיינים של סוגי עובדות שונים זה מזה, שאופן המעורבות האנושית בהן ורמתה משתנים ממקרה למקרה. להלן נתמקד בשלושה מסוגי העובדות המקובלים בעיקר בתחומי הפילוסופיה, הסוציולוגיה והמשפט – שלושת הסוגים הרווחים ביותר והמאתגרים ביותר בעבודה העיתונאית: עובדות גולמיות, עובדות מוסדיות ועובדות נפשיות.

העיתונות חסינה מטעויות, ומן הצד השני עליהם להתאמץ ככל יכולתם להימנע מהן. הדבר מחייב לא רק הצלבות מידע, בדיקה של גרסאות מקור אל מול נתוני גלם ונכונות לקרוא ספרות מקצועית רלוונטית, אלא גם טיפוח של מנגנוני בקרה, תיקון וביקורת עצמית וציבורית והיוועצות במומחים, בעמיתים ובעורכים מנוסים. ראוי גם לשים דברים בפרופורציה: עיתונות אינה מוסד שיכול לפעול בסטנדרטים של אפס טעויות. כורים גרעיניים וצוללות עובדים על פי סטנדרטים כאלה – בין היתר מאחר שמחיר הטעות הוא בלתי נסבל במקרה שלהם – וגם בהם מחיר הדרישה לאפס טעויות הוא יקר מאוד ובא לידי ביטוי, בין היתר, בסטנדרטים של תקינה, במערכות בקרה ובנוהלי בטיחות, שהופכים אותם למערכות מסורבלות ויקרות להחריד.

ד. אופן הצגת המידע. כדי שסממני הביטחון או הוודאות יגיעו אל צרכן החדשות ויאפשרו לו לאמוד בכוחות עצמו את משקלו של המידע המתפרסם ואת תהליך העבודה שהוביל אליו, לא די בכך שהעיתונאי יקלע לעובדות ויגיע למסקנותיו באופן מנומק ומוקפד. הדיווח חייב להיות עשוי במידה הולמת של שקיפות, כזו שתאפשר לצרכן חדשות מעמיק או למי שהידיעה נוגעת לו ישירות להשיב על שאלות כגון: כיצד הושג המידע? האם הכתב נכח בשטח? האם יש ברשותו מסמך התומך בנאמר? האם אפשר לראות את המסמך? אילו מהפרטים הוצלבו? באיזו מידה הדיווח מגלם ודאות, השערות או ניחושים מושכלים? במילים אחרות: הדיווח חייב לשקף אילו נקודות בדיוק היו לנגד עיניו של הכתב ואילו קווים מחברים ביניהן, בלי לטשטש את ההבדלים בין נקודות לבין קווים בניסיון להישמע סמכותי יותר. הדיווח חייב לשקף מתי לפנינו עובדה שהוצלבה ואומתה ומתי העיתונאי שכתב אותה משמיע פרשנות או רק מביא הערכה שלו למצב העניינים שהוא מספר עליו, ואם הפרשנות וההערכה הן שלו או של אחרים.

צרכן חדשות ערני יבקש אולי גם לדעת משהו על זהות המקור, על תפקידו ועל השתייכותו הארגונית ו/או הפוליטית כדי לקבוע בשם אילו אינטרסים הוא מדבר. מכאן גם הצורך לצמצם ככל האפשר את השימוש במקורות אנונימיים, שהוא פזרני במיוחד בתקשורת הישראלית, ולנקוט את מרב השקיפות בנוגע לסוגי המקורות, למידת קרבתם למאורעות המדווחים, לאופנים שבהם נבדקו

• **עובדות גולמיות (brute facts).** מתייחסות למציאות חושית ומוחשית שאינה תלויה בזהותו של הצופה או ברקע שלו. כאלה הם מראה של שרידי התאונה וצליל של אזעקה, וכן מצבים שאפשר למדוד בעזרת מכשירים כגון העובדה שהטמפרטורה בחדר היא כעת 22 מעלות צלסיוס לפי מד החום. קטגוריה זו נטבעה על ידי הפילוסופית הבריטית אליזבת אנסקומב (Anscombe)⁶¹ ופותחה מאוחר יותר על ידי הפילוסוף האמריקאי ג'ון סירל (Searle)⁶².

• **עובדות מוסדיות (institutional facts).** עובדות הנובעות מתוקף הסדרים חברתיים, חוקים, תקנות, הסכמות וחוקי משחק שמקובלים על חלקים גדולים בחברה או על החברה כולה. אם להשתמש בדוגמה החביבה על ג'ון סירל, שפיתח את הקטגוריה הזו, שטר כסף לא הופך להיות אמצעי תשלום מכוח הנייר, הדיו או יתר תכונותיו הפיזיות, אלא מכוח ההסכמה של החברה להכיר בו כשטר עובר לסוחר. להכרה כזו יש כוח לא מבוטל לקבוע עובדות, כפי שילמד על בשרו אזרח יחיד או אפילו מיעוט שינסה לסרב להכיר בשטרי הכסף הללו. עובדות מוסדיות מתקיימות מכוח צווים, תקנות, נהלים, דפוסי ארגון והסכמות חברתיות פורמליות ולא פורמליות. לעתים הן קיימות בלי שמישהו ידבר עליהן במפורש. חלק גדול מהתופעות שעיתונאים מדווחים עליהן מורכבות מעובדות מוסדיות: הליכי בחירות, אולימפיאדות, בחינות גמר, הבקעות שערים במשחקי כדורגל ושערי מניות בבורסה.⁶³ במקרים רבים קל יותר לקבוע עובדות מוסדיות, בהשוואה לעובדות גולמיות, בעזרתם של ארגונים מוסמכים, תקנים, מכשירים, צווים ותקנות. אלה מסייעים לקבוע אם היה שער במשחק הכדורגל או לא, אם המכונת עומדת בתקן ואם שני רבעונים רצופים של ירידה בצמיחה נחשבים לתקופת מיתון. עם זאת, לגורמים הללו יש לא פעם הטיות, מגבלות, חולשות ואינטרסים, בעיקר במצבים שאין התייחסות חד־משמעית אליהם בתקנות, או כשטכנולוגיות חדשות קוראות תיגר על שיפוטיהם – מצבים שבהם גם קביעת העובדות המוסדיות הופכת לעניין מסובך או שנוי במחלוקת.

• **עובדות נפשיות (psychic facts).** בכל פעם שהנושא מגיע לכוונות של פוליטיקאי, למזימות של חשוד ברצח או לתכניות של מנהיג ארגון טרור אנו נכנסים למתחם של עובדות חמקמקות מאוד. עובדות אלה נוגעות למחשבותיהם, אמונותיהם, כוונותיהם,

● האם התמקדתי במידע המשמעותי או שמא דווקא בחלק הקל לבירור?

● האם התמודדות עם הניואנסים של הסיפור הזה לא תהפוך את הידיעה ליותר מציאותית ומשמעותית ולא פחות מעניינת?

● האם הידיעה לא קרובה מדי לסה שאני רוצה להאמין בו או לסה שבעלי עניין בסיפור היו רוצים?

● האם כבר פרסמתי בעבר ידיעה על מקרה או על נושא דומה? האם התגובות, הטעויות או ההכחשות של הסיבוב הקודם לא מזמינות חשיבה נוספת?

● האם אני שלם עם הרושם הכללי שהדיווח יוצר בסופו של דבר?

לא רק בממצאים התואמים את ההערכה אלא גם בסותרים אותה, אם יש כאלה נמצא.

הצדקות

כדי שאפשר יהיה לקבוע שעיתונאי יודע על מה הוא מדבר, דרושים שלושה תנאים, כפי שראינו קודם בהגדרה הפילוסופית של ידע. צריך שהמידע יהיה אמיתי, שהעיתונאי עצמו יאמין במידע ושמונה זו תהיה מוצדקת. מה פירוש מוצדקת? מבחינים בין ארבעה סוגים של הצדקות:

א. הצדקה ישירה. מתרחשת במקרים שבהם העיתונאי יכול לחוות אירועים או להשיג נתונים בכוחות עצמו, בלי התיווך של מקורות. כאן נכללים לא רק מראה עיניים ומשמע אוזניים אלא גם מסמכים והקלטות שהאותנטיות שלהם אינה מוטלת בספק. ככל שהמידע נחוה בדרך זו, כך אפשר להחשיבו כבסיס מוצדק לידע.

ב. הצדקה הליכית. לפי הסוציולוגים של המדע הרי קולינס (Collins) ורוברט אוונס (Evans), גם כשלא עומדות לרשות העיתונאי עובדות וראיות שהוא יכול לחוות במישרין, עדיין ביכולתו להעריך את מהימנות המידע בהסתמך על היכרותו הכללית עם ההליכים (הפרוצדורות) של מקורותיו. הליכים אלה יכולים לכלול, לדוגמה, דפוסי פעילות ודרכי קבלת החלטות בתחום או בארגון שבו מדובר, בשיטות העבודה הנהוגות בו או בשיטות המחקר שהוא מפעיל.⁶⁵ בסוג ההצדקות ההליכיות נכללות תכונות כמו מידת הנגישות של המקור למידע המדווח, רמות הדיוק והמהימנות שלו בעבר בסוגיה שעל הפרק, מידת הביקורת העצמית והשקיפות שלו לגבי אופי הנתונים ושיטת איסופם (על כך בהמשך בפרק השלישי). כל אלו ניתנים להערכה גם אם העיתונאי אינו בקי ברזי עבודתו של איש המקצוע או המומחה המוסר לו את המידע. כך למשל, מומחה טילים שקובע – בניגוד לדעת הקהל ולמסרים שיווקיים – כי מערכת טילים שהושקעו בה מיליארדי שקלים אינה יעילה, עשוי ליהנות מאמון רב אם הוא נמצא צודק בטענה דומה בעבר או שלא ליהנות ממנו בכלל אם צדקתו בנושא זה מעולם לא נבחנה או לא הוכרה.

ג. הצדקה חברתית. לפי הסוציולוג ריצ'רד אריקסון, בהיעדר גישה לראיות ישירות ובהיעדר היכרות עם

רצונותיהם ותשוקותיהם של בני אדם; בלשונו של ישעיהו ליבוביץ – "עובדות נפשיות".⁶⁴ העניין העיתונאי בעובדות נפשיות גובר ככל שגוברת הנטייה של הסיקור לפרסונליזציה, כלומר להתמקדות בפרסונה האישית של מנהיגים, ידוענים, פושעים וקורבנות ובענשה בנבכי נפשם. אפשר לעשות היום קריירה עיתונאית שלמה שבמרכזה עובדות נפשיות בתחומים רבים – הפוליטי, המדיני, העולם הערבי, חדשות חוץ, ובמידה פחותה גם בתחומי הצבא, הכלכלה והפילילים.

הבעיה היא שבמציאות אין ביכולתנו לחדור באמת לנפשם של אחרים. האם יש לעיתונאי כלים מהימנים להכריע אם ראש הממשלה באמת מתכנן מפץ פוליטי גדול? האם השר הבכיר, שמביע מאחורי הקלעים את אכזבתו מהתנהלותה של הממשלה, אכן מוכן בסופו של דבר לקום ולהתפטר? האם המפקד בשטח התכוון לירות כדי להרוג או רק כדי להרתיע? האם החייל שכפוף לו הבין כך את הפקודות? סיפורים מסוג זה מתרחשים במסגרת מה שנראה לעתים כשטח הפקר נזיל, דל בראיות מוצקות ושורץ הדלפות, בחישות, מניפולציות, ספינים וסתם גרסאות סותרות, שברי זיכרון ומיני-רשומון.

היסטוריון או ביוגרף רציניים ישימו את עצמם ללעג אם יגלשו לספקולציות על התחושות של המנהיג שעליו הם כותבים לאחר תבוסה בקרב מפורסם בלי שמונח לפניהם תיאור מהימן של הלכי רוחו. עיתונאים מחויבים באותה מידת זהירות מפני גלישה ליצירת מציאות או להשלמת פרטים יצירתית בתחום העובדות הפסיכולוגיות. אפילו עיתונאי זהיר, שמסתמך על אמירות והתנהגויות גלויות של הדמות המסוקרת ועל התנהלותה במצבים בני השוואה בעבר, אינו צועד על קרקע יציבה. אמירות והתנהגויות הן אינדיקטור לא מושלם, לפעמים אפילו מטעה במתכוון, לכוונותיה של אותה דמות ברגע נתון. אמירות הן אינדיקטור אפילו פחות מהימן מהתנהגויות, אף שבכוחן לרמז במידה מסוימת על המתרחש בנפשו של הדובר, בעיקר כשהן מלוות באינדיקציות נוספות כמו עד כמה הוא עקבי באמירותיו, אינו סותר עצמו, מבין על מה הוא מדבר ונראה בטוח ומאמין במה שהוא אומר. כאשר עיתונאי אחראי נכנס בכל זאת לתוך המתחם הספקולטיבי של העובדות הנפשיות, עליו להבהיר זאת לקהליו וככל האפשר ללוות את הדיווח

שיטות העבודה של המקור, העיתונאי מסוגל להעריך את המידע שמוסרים מקורותיו על סמך מעמדם החברתי ומידת ההכרה בהם בקרב אנשי המקצוע או בציבור הרחב.⁶⁶ חשוב להבהיר שמדובר אמנם בבסיס חלש לידע, אך הוא אינו נטול ערך. אפשר לדבר על כמה כללי אצבע שתוקפם לעולם מוגבל: מקור בעל תואר מתקדם בפיזיקה או ברפואה המתבטא בסוגיה מדעית או רפואית שהיא בתחום מומחיותו עשוי ליהנות מאמון רב יותר, לפחות ברגע הראשון, ממקור המתבטא בנושאים אלה ללא רקע פורמלי דומה. באותו אופן, גורמים בכירים וידועים מתחומי האקדמיה או הפוליטיקה שיסבו נזק כבד למוניטין הציבוריים שלהם אם טענותיהם יתבררו בהמשך כדברי שקר או הטעיה ייהנו לעתים מאמון ראשוני רב יותר מאנשים אלמונים שאינם מסכנים בהתבטאויותיהם את מעמדם הציבורי או המקצועי.

ד. הצדקה פסיכולוגית. אפשר להעריך – ורבים אכן מעריכים – את מידת כנותם של מקורות על סמך צורת הביטוי שלהם. על אף האופי הספקולטיבי של הערכה זו, הסימנים לכנותו של מקור עשויים להתגלם ברמת טיעוניו, בקוהרנטיות שלהם, בהיעדר סתירות עצמיות ובמידת נכונותו לנהל דיאלוג ולהתמודד עם טענות נגד. באופן מוצק פחות וספקולטיבי הרבה יותר אפשר לעתים רחוקות להתרשם מהנימה ומשפת הגוף של המקור – היבט בלתי נמנע ביחסים בין־אישיים בכלל, שאי־אפשר לנטרל את רישומו לחלוטין אף שיש בו כדי להטעות במידה ניכרת.⁶⁷

כפי שאמרנו לא פעם בפרק זה, עיתונאים אינם נדרשים בדרך כלל להשתמש ברמת הצדקה זו ולא אחרת, ולמעשה הם משלבים ביניהן כל הזמן. דווקא משום כך, מודעות לרמות ההצדקה עשויה לאפשר להם הבנה ברורה יותר של איכויות המידע שבידיהם – איזו רמת ודאות ביכולתם לייחס למידע ואילו צעדים נדרשים כדי להעלותו לדרגת ידע. תפקיד חשוב ביותר בעניין זה ממלאים מקורות המידע, וההסתמכות עליהם היא המוקד של הפרק הבא.

פרק שני

ספקות הנוהעים למקורות המידע

”חדשות הן לא מה שהתרחש”, כתב חוקר העיתונות האמריקאי ליאון סיגל, ”אלא מה ש**מישהו** אמר שהתרחש או שעומד להתרחש”.⁶⁸ מחקרים מוכיחים כי חרף מידה של הפרזה, דבריו של סיגל, שנכתבו לפני שלושה עשורים, תקפים גם היום. רוב המידע העיתונאי ממשיך להגיע אל העיתונאים מראיונות פנים אל פנים או באמצעות תקשורת בכתב ושיחות טלפון.⁶⁹

מקורות אנושיים. בחלק השני נתמקד בארבעה סוגי מקורות בולטים, ואנושיים, ובספקות המיוחדים שהם אמורים לעורר: בכירים, מומחים, אנשי יחסי ציבור (יחצ"נים) ואזרחים מן השורה.

נוסף על ארבעת המקורות האנושיים לעיל חשוב להזכיר מקור מידע נוסף – לא אנושי כי אם טכנולוגי – שנעשה יותר ויותר רלוונטי בשנים האחרונות בעקבות המהפכה הדיגיטלית. כוונתנו כאן למאגרי נתונים עצומים בגודלם המכונים "נתוני עתק" (Big Data). נרחיב בעניינם בפרק הבא, אך פטור בלא כלום אי־אפשר ולכן רק נאמר בשלב זה של הדיון כי על אף חולשותיו הרבות של מקור המידע האנושי, בכל זאת אין ללכת שבי אחר חזותם הטכנולוגית המפתה והניטרלית לכאורה של נתוני העתק, שכן שום מידע אינו חסין הטיות והטעיות ולעולם אין לתת בו אמון עיוור. גם הסוג החדש של העיתונות – "עיתונות מבוססת נתונים" (data-driven journalism) – מעוצב בידי בני אדם, ולעתים קרובות על ידי ארגונים מסחריים ובירוקרטיים רבי עצמה שיש להם עניין להבליט מידע מסוים על חשבון מידע אחר ואף להסתיר את ההנחות והמטרות שעמדו ביסוד הנתונים המתפרסמים אצלם. מטרותיהם לא בהכרח תואמות את מטרותיו של העיתונאי החוקר.

הסתמכות על מקורות אנושיים

אפשר שהתחלנו מעט ברגל שמאל. הסתמכות על עדויות של אחרים היא פרקטיקה אנושית תקינה לגמרי, והיא נהוגה לא רק בקרב עיתונאים אלא גם במוסדות אחרים ל"בירור מציאות", כפי שכינה אותם הפרופסור ואיש המודיעין יהושפט הרכבי.⁷¹ במשפט מכנים אותם עדים, במודיעין – סוכנים, ובאנתרופולוגיה – אינפורמנטים או בני שיח (interlocutors). אפילו מדענים של המדעים המדויקים נוהגים להסתמך ביום־יום שלהם על עדויות, מדידות וניסויים של מדענים עמיתים, ובמרבית המקרים הם מקבלים אותם ללא בדיקה נוספת. הסתמכות על עדויות של אחרים נעשתה פרקטיקה כה חיונית בחברה המודרנית עד שלפי הפילוסוף ג'ון הרדוויג (Hardwig) "מי שלא בוטח [בקולגות אנושיים] לא מסוגל לדעת"⁷² ("Those who do not trust cannot know").

הרדוויג לא תמים. הוא מודע היטב לכך שמקור אנושי יכול ללקות בשורה ארוכה של תקלות מהימנות, הטיות, אינטרסים, פרספקטיבות ואידאולוגיות. ובכל זאת הוא ועמיתיו הפילוסופים אינם מוכנים להיסחף עד

רגע אחד, ישאל הקורא הספקן, וכי עיתונאים אינם מתבססים על עבודת רגליים, על נוכחות ב"שטח"? ובכן, מחקרים מלמדים כי למרות הערך הראייתי, המקצועי והאתי הרב של הסתמכות בלתי תלויה על מראה עיניים, ה"שטח" ממלא בימינו תפקיד קטן באיסוף המידע, ויש אפילו הסוברים שהוא יקטן יותר ויותר.⁷⁰ עיתונאים עקשנים טוענים, בצדק רב, שאין תחליף לעבודת רגליים ושיותר מדי ידיעות מדווחות מהכורסה במקום מהשטח. ובכל זאת, אם נגרד קצת במיתוס נמצא כי במקרים רבים מידע משמעותי, בלעדי, תחקירי או כזה שטעון ספקנות לא נולד בשטח. בחלק מהידיעות אין בכלל "שטח", ודאי לא כזה שהעיתונאי יכול להגיע אליו במועד הנכון לצורך איסוף מידע. ההסתמכות על מסמכים גם היא פרקטיקה חשובה במקרים רבים, ואף על פי כן היא נדירה למדי מחוץ לתחומי סיקור ספורים כגון משפט, כלכלה ועיתונות תחקירים. זאת ועוד, נוכחות בשטח אינה ערובה לתיאור אמין של המתרחש. כתב שמסקר הפגנה יכול להתרשם בצד אחד של הכיכר עד כמה היא מתנהלת באווירה נינוחה בזמן שהרוחות בצד האחר דווקא מתלהטות.

עצם הקושי להגיע
לרסה גבוהה של ודאות
כשסתמכים על גורמים
אנושיים אין ששמעו שלא
קייסות דרכים טובות יותר
וטובות פחות לנהל את
הסגעים עצמם

משקלם העצום של מקורות המידע בתכנים המתפרסמים והשפעותיהם הגלויות, ובעיקר הסמויות, על תכנים אלה הם סיבות טובות להתעניין בתפקידם. כיצד בעצם נבחרים מקורות המידע? על פי אילו קריטריונים? עד כמה אפשר להסתמך על מידע שנמסר מכלי שני, שלישי או יותר? מהם גבולות האמון במקורות? האם אפשר לאמת את כל פרטי המידע המגיע ממקורות מידע על סמך תחקיר עצמאי מעמיק? כמה מהמידע המגיע ממקורות אכן מאומת?

בחלק הראשון של הפרק ניווכח לדעת כי עיתונות היא לא התחום היחיד שמפיק מידע רב ומועיל באמצעות

נשאלת השאלה

מקורות מידע:

- האם המקור באמת מסר לי מידע בעל ערך?
- מה המקור מנסה להשיג בידיעה הזו? איזו תועלת הוא עומד להפיק מפרסומה? מי ייפגע מהפרסום?
- איך מקרינים האינטרסים של המקור על המידע ועל הטיפול הנדרש בו?
- מהו היחס בין המידע שהמקור מגלה לבין זה שהוא מנסה להסתיר?
- מהו האינטרס העיקרי של המקור – לתאר את המציאות, לייפות אותה או לשנות אותה?
- האם העובדות שהמקור מסר מספרות סיפור אחר מזה שהוא מנסה להציג? מה הופך את פרשנותו לעדיפה או לנחותה?
- האם המקור מנסה להציג את הקולות הנגדיים בעמדה נחותה או אפילו להשתיקם? האם ניסיונותיו להטיל דופי באחרים לא מצדיקים להציגו באור ביקורתי לא פחות?
- האם המקור מעורר בי אינטואיטיבית – אסון או חוסר אסון? האם אין ניסוקים חזקים יותר שמצדיקים התייחסות אחרת שלי אליו?

כדי פקפוק גורף בכל דבר שמקורו אנושי רק משום שהתהליכים המובילים אליו מחייבים לתת אמון בעדויות של אנשים אחרים. פקפוק כזה אינו מאפשר לקיים משפט צדק, להפיק מודיעין אנושי מדויק, לכתוב ספרות היסטורית סמכותית, לפתור שאלות מדעיות או לייצר ידיעה או תחקיר עיתונאיים.

גם העיתונות נסמכת – ומחויבת להסתמך – על עדויות. הסתמכות זו אינה מוכרחה להיות עיוורת או אוטומטית. דהיינו, עצם הקושי להגיע לרמה גבוהה מאוד של ודאות כשמסתמכים על גורמים אנושיים אין משמע שאין דרכים טובות יותר וטובות פחות לנהל את המגעים עמם, חרף המגבלות המוכרות.

למרות הדמיון העקרוני לתחומים אחרים, עיתונאים צריכים להתמודד עם כמה מגבלות ייחודיות בהסתמכות על מקורות אנושיים. מגבלות אלה מזמינות שימוש מיומן בכלים ספקניים, בעיקר בהקשרים שלהלן:

א. מיהו מקור מועדף? אחד הדימויים המבריקים שמתארים את היחסים בין מקורות לבין עיתונאים הוצע על ידי אותו ליאון סיגל שבדבריו פתחנו את הפרק. לפי הצעתו, העיתונאי משמש צלם, והמקור – תאורן. אזורים שהתאורן בוחר שלא להאיר ייוותרו באפלה; לצלם לא תהיה אפשרות לקלוט אותם בעדשתו. יתרה מזו: לפי סיגל, לא לכל המקורות פנסים באותה עוצמה. מקור חזק כמו נשיא ארצות הברית מצויד בעוצמה של מגדלור, ואילו אזרח מן השורה אוחז בקושי בנר קטן. לכאורה, עוצמתם המשתנה של הזרקורים מסבירה את הרציונל העיתונאי בבחירת המקורות, אבל במציאות הדברים מורכבים יותר.

כאשר בוחנים על אילו מקורות העיתונאים מרבים להסתמך, מתברר כי הם נמשכים לבעלי הפנסים החזקים, אבל לא בהכרח משיקולי תאורה – כלומר, מידת הנחיצות בהבהרת הנושא הנבדק – אלא משום שעוצמת הפנס משקפת את ההיררכיה החברתית, הכלכלית והפוליטית שמחוץ לחדר החדשות. עיתונאים במדינות מערביות מעניקים פתחון פה גורף ועקבי למדי לגורמים רשמיים, בכירים, גברים, נציגים של קבוצות אתניות ואידאולוגיות דומיננטיות וגורמים אחרים שדומים לעיתונאים מבחינת הרקע, ההשכלה, המעמד והמוצא.⁷³ לא אחת ולא שתיים כאשר העיתונאי מגיע לרגע שהוא צריך להחליט מי יהיה מקור המידע שלו בנושא מסוים, מתברר כי למעמד הפוליטי

למידע, תן סיקור אוהד", שלא לומר "פתחון פה חסר פרופורציה", כזה שמאפשר למקור להציג כמעט חד-צדדית את טענותיו בסוגיה השנויה במחלוקות ציבוריות ומשפטיות. האם סיקור כזה יכול בכל זאת להיות מוצדק, למרות ההטיה? מדובר בדילמה מקצועית ואתית ותיקה. התשובה תלויה, בין היתר, בנסיבות, במידה שבה המידע הנחשף משרת את האינטרס הציבורי ובמידת היכולת של המערכת להמתיק את הגלולה בדרכים יצירתיות, החל בהצגת דברי המקור בתוך הקשר ביקורתי וכלה בבדיקה של טענותיו בסיפור המשך. לעומת זאת, כניעה גמורה לתביעות המקור, ללא תנאי וללא איזון, מעידה על רפיסות עיתונאית שתורמת לשיבוש של תהליכי בירור האמת.

סעגל של מקורות קבועים אמנם מחבר אותך לסתרחש, אבל באותה סידה הוא גם סנתק אותך סהנעשה

הסוציולוגית גיי טוכמן סבורה שמקורות ועובדות מעצבים זה את זה כל הזמן. משמע, עצם הבחירה במקור מסוים מאפשרת לאותו מקור להגדיר בשביל הציבור הרחב את המציאות; ואם הוא מקור בכיר (במערכת הפוליטית או הכלכלית) או מומחה בתחומו, בכירותו ומומחיותו מעניקות לדיווח הילת סמכות ואמינות. מנגנון זה מעניק יתרון מתמשך למי שנחשב בחברה מקור סמכותי יותר, בתחום מסוים או בכלל. אדם כזה יגלה בקלות רבה יחסית שהוא חלק מתמהיל המקורות הקבוע של כתבי החדשות. חוקרי העיתונות דיוויד אולתהייד (Altheide) ורוברט סנואו (Snow) ניסחו ביתר חדות את הפער הפרדוקסלי בין שני המעמדות של מקורות המידע: מן הצד האחד, מקורות קבועים ורמי דרג שנתפסים בעיני העיתונאים כראויים לאמון עד שיוכח אחרת; ומן הצד האחר, מקורות המתקבלים תמיד בפקפוק אוטומטי אלא אם מה שימסרו יזכה לאימות.⁷⁷

כמו רבים מהשיפטים העיתונאיים, גם בחירה של מקורות מידע והסתמכות עליהם הן חלק מתהליך

או העסקי של מקורות המידע האפשריים תפקיד מכריע לעומת התפקיד שיש לתוכן הספציפי של המידע שהם מוסרים ולדרגת אמינותו. שיקולי היררכיה עלולים בסופו של דבר לגרום עיוותים בהצגת המידע.⁷⁴ עיוותים אחרים יכולים לנבוע ממקורות כגון פוליטיקאים, פעילים חברתיים, אנשי חינוך ושלדנים (לוביסטים), שתפקידם ועילת קיומם אינם לתאר את המציאות כפי שעיתונאים או סטטיסטיקאים חושבים עליה, אלא לחפש דרכים לשנות את המציאות הזו לצורכיהם. לפחות חלק מהעיוותים עם מקורות אלו עלולים לנבוע מהיחסים שלהם עם המציאות.

לכאורה, יחסי מקור-עיתונאי הם עסקת חליפין פשוטה: קח מידע, תן פרסום. במציאות מדובר במערכת יחסים טעונת רכיבים גלויים וסמויים. היא מורכבת עד כדי כך ששני הצדדים מתקשים להבחין במלוא משמעויותיה ובדרך שבה היא מחלחלת אל הפרסום ומעצבת אותו. סוציולוג העיתונות הרברט גנס דימה זאת לריקוד טנגו: ריקוד הטנגו לא יקרה בלי מידה של תיאום ושיתוף פעולה בין שני הרקדנים; אבל כמו בטנגו אמיתי – יחסי עיתונאים-מקורות אינם יחסים סימטריים. מי הצד שמוביל את צעדי הטנגו? לדעת גנס, בדרך כלל זהו המקור.⁷⁵ יש אומרים כי ברבות השנים, הצעדים של הצד העיתונאי הולכים ונעשים נחרצים יותר, משום שהצד השני נעשה תלוי יותר בהצלחת הריקוד בדרך להשגת היעדים שהוא מנסה לקדם – להיבחר בפריימריז, להשיק מוצר חדש או להנפיק חברה בהצלחה. אחרים סבורים כי דווקא צד המקור הוא שמתחזק, בפרט עם המשבר של השנים האחרונות בעולם התקשורת, ככל שהתלות העיתונאית במידע הולכת וגדלה לעומת יכולתם הנחלשת של העיתונאים לבחון אותו באופן עצמאי וביקורתי. לנו נראה כי מדויק יותר לומר שיחסי הכוחות בין הצדדים משתנים ממקור למקור ולפי הנסיבות, בהתאם לעוצמת הכוח שיש לכל צד. כלומר, ככל שהמקור שולט בלעדית במידע, בנסיבות ובעיתוי של הפרסום וככל שהוא נהנה מלגיטימיות ולא תלוי בפרסום, כך הוא חזק יותר.⁷⁶ מנגד, ככל שמדובר באירוע ספונטני שהמקור אינו יכול לשלוט בו או בתחקיר היזום של העיתונאי, כך גובר כוחו של העיתונאי.

הצירוף של תחרות גדלה והולכת בין כלי התקשורת ותלות גוברת במקורות המידע חושף את העיתונאים יותר מאי פעם לעסקאות חליפין בנוסח "קח גישה

מהיר ואינטואיטיבי, החשוף לתחושות בטן ולקיצורי דרך. מחקר שבחן שיפוטים של אמינות מקורות בקרב עיתונאים ישראלים מצא כי במקרים רבים החליטו עיתונאים, בצורה די מושכלת, אם להאמין למקור על סמך ניסיון העבר עמו. עם זה, בלא מעט מקרים הם הסתמכו על מקורות שהם נתקלו בהם לראשונה ואפילו היו מוכנים לדרג את אמינותם למרות שהיא טרם עמדה למבחן.⁷⁸ האם אפשר לסמוך על מקור רק משום שאמינותו הוכחה בעבר ולהניח על סמך זה שגם עכשיו הוא איננו מטעה? האם סביר להאמין למקור שמעולם לא אכזב "אפילו אם הוא אומר לי באמצע היום שעכשיו לילה", כדבריו של כתב בכיר שעמו שוחחנו?

● האם מה ששכנע אותי להסתמך על המקור הוא אמינות גרסתו או שיקולים אחרים, למשל בכירותו, הופעתו החיצונית, סממני המעמד שלו, תאריו או רהיטותו, ואולי בכלל היותו אדם די דומה לי בסך הכול?

● מה בדברי המקור מצדיק לסמוך אותם כמו שהם ומה מחייב תוספת של הקשר, רקע או הסתייגות?

● האם התוספת שלי תורמת משהו מעבר לציניות כללית וניסיון לשמור לעצמי את זכות הסילה האחרונה?

● האם האנונימיות של המקור באמת הכרחית בידיעה הזו? האם – בחסות האנונימיות – סנעתי מסנו לכל הפחות להטיל רפש בצד שלישי?

● האם סיפקתי די רמזים באשר לזיקותיו של המקור האנונימי באופן שמאפשר הערכה מושכלת של טענותיו?

● האם אפשר למצוא מקור אחר שיסכים להתייצב מאחורי המידע במקום המקור שמסרב שאזהה אותו בידיעה?

אימות ודיוק:

● האם וכיצד אני יכול לבדוק את אמינות המידע שמסור לי המקור הזה?

ב. מעגל סגור. רוב הזמן כתבי חדשות מסתמכים על מקורות מידע קבועים שאמינותם הוכחה לאורך זמן, לפחות בעיני הכתבים. זו שיטה נוחה ויעילה, שמספקת הגנה מסוימת מפני הונאות מצד שחקנים לא מוכרים. אבל יש לה מחיר: מעגל של מקורות קבועים אמנם מחבר אותך למתרחש, אבל באותה מידה הוא גם מנתק אותך מהנעשה. מקורות קבועים אינם מעודדים את העיתונאי לפתח ערוצים נוספים, הם מגדילים את תלותו בפרצופים הקבועים ובפרספקטיבות שלהם, ובסופו של דבר הם משמשים להדרה, לא תמיד מודעת, של אוכלוסיות שלמות מהסיקור. אם זה מדאיג גם אותך, חשוב שתערוך מדי פעם בדיקה ביקורתית של עצמך – האם המקורות הקבועים לא "מרדימים אותך בשמירה" או מסתירים לך חלקים חיוניים בשדה הראייה והאם למרות ההשקעה בהם אולי הגיעה השעה לפתוח את השורות לקולות חדשים.

ג. מצבי עימות. עיתונאים וארגוני תקשורת נמשכים לסיקור עימותים, ויש שהם מסתמכים במהלכו על האנשים הנכונים אבל ברגעים הפחות נכונים. למה הכוונה? ברגעי קונפליקט, כגון מסעי בחירות, עימותים מדיניים וכלכליים, אסונות או הליכים משפטיים, יש למקורות מידע, כמו גם לארגוניהם וליועציהם, נטייה להתבצר ולעבור ממסירת מידע לניהול קמפיינים, בניסיון להאיר את עצמם ואת מהלכיהם באור תדמיתי חיובי. במצבי עימות מקורות מידע עוברים להשמצות, להתנערות מאחריות ולהדיפת האשמות, לשימוש סלקטיבי ומעוות בנתונים ולסילוף דברי יריביהם. לכן הנטייה למצבי עימות מחייבת את העיתונאים לגלות ערנות גדולה יותר וספקנות רבה יותר למקורות המידע,

1. מקורות בכירים

מקורות בכירים, כמו שרי ממשלה, פוליטיקאים בולטים וראשי תאגידים כלכליים, מבוקשים מאוד על ידי עיתונאים, והנטייה לייחס להם אמינות רבה איננה מוגבלת לעיתונאים. לדעת הסוציולוג הווארד בקר (Becker), גם מדעני חברה נוטים לייחס לבכירים אמינות גבוהה יותר משהם נוטים לייחס לכפופים לאותם בכירים. בקר מכנה תופעה זו "היררכיה של אמינות": בראשה מדורגים בני הסמכא הבכירים, ובתחתיתה – הכפופים להם.⁸⁰ אפילו בית המשפט הכיר בכך שאחריותו של העיתונאי לפרסום שאינו אמיתי ומדויק פוחתת ככל שהמקור בכיר יותר.⁸¹ ואף על פי כן מקורות בכירים הם לא בהכרח, ולא תמיד, המתאימים ביותר. חושפי שחיתויות, למשל, מגיעים באופן מסורתי דווקא מהדרגים הפחות בכירים. מקורות בכירים גם אינם חסינים בפני מידע מוטעה ומטעה. חוקר התקשורת האמריקאי ברנרד כהן כתב פעם כי המידע הטוב ביותר נמצא אצל האינדיאנים, אבל העיתונאים מעדיפים את הצ'יפים.⁸²

מקור בכיר מצויד בדרך כלל בפרספקטיבה כוללת ובמידע לא מעמיק מדי, בדיוק מה שהעיתונאים מחפשים. הוא או היא יודעים להתבטא באופן סמכותי שמייצג ומחייב את ארגונם. הם מצטיירים – לא תמיד בצדק – כמי שאינם יכולים להרשות לעצמם להתפס בשקר. אבל האמת היא שפעמים רבות מדי הם שקועים יותר מהכפופים להם במיצי האינטרסים הגלויים והסמויים שלהם וגולשים להתנהלות מניפולטיבית ולמשחקי תדמית, בין היתר בחסות יועצי התקשורת המקיפים אותם ואת ארגוניהם.

גם לעיתונאי בעל ניסיון מוצלח בהסתמכות על מקורות בכירים אסור להתעלם מהדרכים המופשטות והחמקמקות שבהן מעמדם ותדמיתם של אותם בכירים מקרינים על אמינות דבריהם או שמא ההפך. ספק אם קיים אי שם עיתונאי שהזדמן לו להעמיד למבחן מקיף ושיטתי את ההנחה המקובלת כל כך שמקורות בכירים אמינים מהכפופים להם. כל התרשמות בעניין זה לא בהכרח תהיה תקפה על המידע הבא שיביאו מקורות אלה מול המידע שגייע ממקורות זוטרים מהם.

דווקא בשל הנטייה לאמון אוטומטי כלפי מקורות רמי דרג, בקר מציע לא רק לעיתונאים אלא גם לחוקרים במדעי החברה להיות קשובים לקולות של המדורגים נמוך יותר בסולמות הבירוקרטיים. ולכן, ברוח המלצתו, ועם כל הכבוד לצ'יפים, אסור לזלזל באינדיאנים.

לטענותיהם ולמניעיהם. השאלה אינה אם ראוי להסתמך על מקורות מידע במצבי עימות אלא אם העיתונאי מצויד ברמת הדריכות ובמידת התחכום הראויות למצבים כאלה.

ד. שבי בגרסאות מקור. בגלל הקושי להכריע במצבי עימות בין הגרסאות של שני מקורות, חלק גדול מהידיעות מסתיים בעימות גרדא בין גרסאות. חוקר התקשורת הפוליטית לנס בנט (Bennett) כינה זאת "דיווחי הוא אמר היא אמרה".⁷⁹ קשיי ההכרעה הללו נובעים לא רק מן המשכיחה לסקר דווקא מצבי עימות ולא רק מהיעדר השכלה פורמלית בתחום הסיקור, אלא גם מהיעדר סמכויות חקירה ומהצורך לדווח על מה שידוע בלחצי זמנים שמוסדות חקירה אחרים משוחררים מהם. האם אין לציבור זכות – וצורך – לדעת מי מהצדדים מעלה טיעונים מבוססים יותר ומציב גרסה קרובה יותר למציאות? יחסית קל להשיב "תלוי את מי שואלים" או לקבוע ש"האמת נמצאת אי שם באמצע"; קשה יותר לצלול לפרטים, לפתח התמצאות ולעמוד מאחורי ניסוחים נחרצים יותר. ואולם במצבים שמוצו בהם כל אפיקי הבירור הזמינים, עימות של גרסאות הוא לפעמים פתרון הכרחי.

גם לעיתונאי בעל ניסיון מוצלח בהסתמכות על מקורות בכירים אסור להתעלם מהדרכים החמקמקות שבהן מעמדם ותדמיתם מקרינים על אמינות דבריהם או שמא ההפך

סוגי מקורות

כדי שלא להסתפק באמירות כלליות נתמקד בארבעת הסוגים העיקריים של מקורות מידע ובשיקולים הספקניים הנוגעים למעמדם, לזהותם ולנסיבות ההסתמכות עליהם.

2. מקורות מומחים

ההסתמכות על מקורות מומחים – דהיינו, אנשים בעלי ידע עשיר ובדרך כלל פורמלי בתחום מוגדר, דוגמת פיזיקאים, כימאים, רופאים או מדעני חברה – הולכת ונעשית חיונית יותר ויותר. ראשית, משום שאנחנו תופסים את העולם הסובב אותנו כיותר ויותר מורכב וטעון הסבר; ושנית, משום ששורת העיתונאים המופקדים על תחומי סיקור קבועים הולכת ומידלדלת.

לא פשוט למצוא מרואייני שהוא מומחה של ממש, נטול זיהוי פוליטי או עסקי, לא מועסק על ידי גורמים בעלי עניין בסוגיה ונוסף על כל אלה גם בעל אומץ לבטא את דעתו המקצועית בסוגיה הקונפליקטואלית שבה מומחיותו נדרשת. יתר על כן, ככל שמומחיות המקור היא בתחום צר, מורכב ופורמלי יותר, כך קטנה הבקרה העיתונאית האפשרית על קביעותיו, ולכן הוא מקבל את זכות המילה האחרונה בכל עניין שבו העיתונאי אינו יכול להכריע בכוחות עצמו. ובכל זאת גם המומחים הבכירים ביותר אינם חסינים בפני טעויות והטיות. כדי לצמצם את טעויותיהם למינימום האפשרי מופעלים בתחומים כמו רפואה, משפטים, מודיעין ומדעי הטבע וההנדסה מנגנוני בקרת איכות המבוססים על שיפטי מומחים. למרבה הצער, מרביתם קשים ליישום בלוח הזמנים ובמערך האילוצים שבמסגרתם העיתונות פועלת.

המאמץ להגיע אל המומחים האמיתיים מחייב ניפוי מתמיד של הכאילור-מומחים, אשר בונים את המוניטין שלהם בנחישות ובמינפולטיביות ומומחיותם היא ידוענות יותר משהיא הבנה של ממש. הזיהוי של הכאילור-מומחים מצריך בעצמו מומחיות או היועצות במומחים אחרים מהתחום.

3. יחסי ציבור כמקור מידע

מחקרים בישראל מראים כי לדוברים ולאנשי יחסי הציבור (יחצ"נים) יש יד ורגל ברוב הידיעות המתפרסמות בתקשורת (ב' 65%-74% מהידיעות),⁸³ אבל שליטתם של הללו בידיעות לא תמיד בלעדית משום שהכתבים נוטים להסתמך לא מעט על מקורות מידע נוספים.

דוברים ויחצ"נים הם ספקי מידע מקצועיים. לא רק שהם יודעים לספק מידע, הם גם יודעים לעשות זאת באופן מושך וזול מבחינת עלויות במונחי זמן, אנרגיה ומשאבי סיקור. למעשה זו "סובסידית מידע",⁸⁴ והיא מבוססת על חשבון פשוט: ככל שהעיתונאי נדרש להתאמץ פחות כדי לפרסם את המידע שהיחצ"ן מספק לו, כך גובר הסיכוי שהוא יעדיף להסתמך עליו ואולי גם להציג את

- האם די בהצגת הטענות וטענות הנגד של הצדדים או שהידיעה מחייבת אותי לבדוק לעומק אילו טענות מבוססות יותר?
- האם התרשמות ישירה בסו עיניי סן המראות בשטח לא עדיפה מגרסאות של סקורות, מהיסנים ככל שיהיו?
- גם אם המקור הזה לא הטעה אותי בעבר, האם די בכך כדי לתת בו אסון בנסיבות הנוכחיות?
- האם העובדה שאני מסתמך על המקור הזה בפעם הראשונה חושפת אותי בהכרח לסיכון מוגבר? מה הסבירות שהוא אמין בכל זאת?
- האם אני יודע להבדיל בין מומחים אמיתיים לבין פסאודו-מומחים, שידוענותם בציבור עולה על מומחיותם?
- האם הידיעה הזו באמת מדויקת או שכל מה שיש בה הוא תמימות דעים בין מקור לעיתונאי?
- האם אני לא בונה סיפור מוגזם על מעידה של מקור או על התבטאות לא מוצלחת שלו?

יחסי ציבור:

- האם חד-צדדיותו של הדובר או היחצ"ן לא מרוקנת מתוכן את ערך המידע שלו?

על ידי אחרים למקורות או לגורמים שמסרו אותו, אלא אם כן יש נימוקים אתיים כבדי משקל נגד חשיפה כזו; וגם אז, הנימוקים האלה צריכים להניע דיונים מעמיקים בתוך המערכת, בהשתתפות עורכים ויועצים משפטיים. הימנעות מחשיפת המקור אינה יכולה להיעשות בלי שתהיה מלווה בנימוק סביר ובחיפוש אחר חלופות דוגמת מקורות נוספים שמסוגלים להעיד על הנושא שבדיון. ייחוס המידע למקור הוא חיוני לא רק משום שהוא מאפשר לצרכני החדשות להעריך את טיבו ואת אמינותו של המידע, אלא גם מפני שהוא מוסיף אמינות לעיתונות כמוסד המספק ידע ומטפח שיח ציבורי ביקורתי בתוך כך שהוא מרגיל את הציבור לדעת מי בדיוק אמר מה קודם שהוא מוזמן להאמין לטענה זו או אחרת.⁹⁰

4. מקורות שהם אנשים "רגילים"

היום, יותר מאי פעם, אנשים "רגילים" ערוכים לשמש מקורות מידע. הם חמושים באמצעי תיעוד, נוכחים כמעט בכל מקום, מעוניינים לתרום לחדשות הרבה יותר משהיה נהוג לחשוב בימי ה"מכתבים למערכת", חיוניים במיוחד בין הרגע שמהו משתבש לבין הרגע שעיתונאים מקצועיים מגיעים למקום. רוב החדשות הפרצות מדווחות היום לא על ידי עיתונאים אלא על ידי אנשים "מן השורה".⁹¹ התקשורת מצדה קשובה גם היא יותר מאי פעם לתכנים שמגיעים מהאיש "מהרחוב", ולו רק כדי לבנות ברית מחודשת עם הקהלים המתפצלים על פני עוד ועוד כלי תקשורת, אשר הופכים בכך את המאבק התקשורתי ל"כלכלה של תשומת לב" (attention economy), שבה המצרך שבמחסור, שעליו מתנהלת התחרות, הוא הקשב של הקהל.⁹²

ואולם למרות כל הנימוקים התומכים בהגברת קולם בחדשות, עיתונאים ממשיכים להעדיף אנשים "רגילים" בעיקר כנתונים סטטיסטיים. מחקרים מלמדים שאנשים אלו זוכים לאוזן קשבת בעיקר בנסיבות מסוימות מאוד – כשהם קורבנות או עדי ראייה לתאונות או אסונות. וכשהם מייצגים את דמות האיש ה"קטן" ברחוב. ההסתמכות על אנשים "רגילים" כמקורות מידע מחייבת, על פי רוב, יותר עבודת רגילים וסבלנות מההסתמכות על מקורות שכחים יותר, המייצגים מוסדות וארגונים, והיא צריכה להיות מלווה בבדיקות חוזרות ובהצלבות מידע רבות יותר.⁹³

לכאורה יש לעיתונאי שפע סיבות מוצדקות להימנע מהסתמכות על אנשים "רגילים", היות שבמידה מסוימת הם תמונת הראי של המקורות הבכירים: המידע שמגיע מהם עלול להתגלות כבעל ערך עיתונאי מוגבל, חלקי

המידע מנקודת המבט המועדפת על הלקוח של אותו יחצ"ן. דוברים יחצ"נים מיומנים יודעים ליצור אצל העיתונאים תחושת שובע בלי לספק להם מידע בעל ערך תזונתי ממשי. לפי החלוקה שמציע חוקר העיתונות ג'רמי טנסטל (Tunstall), דוברים יחצ"נים הם מוכרי מידע (sellers) יותר משהם מוסרי מידע (tellers).⁸⁵ הפעולה הראשונה שיחצ"נים מקצועיים עושים היא לחסום הרמטית, ככל שהם יכולים, את הארגונים שהם מייצגים או שבשירותם הם פועלים, כדי להעצים את התלות הבלעדית של העיתונאים בשירותי המידע שלהם. בעיניים של פרסי עיתונות, עיתונאי ערני, חקרן, בעל מקורות חלופיים, שרירים ביקורתיים מתוחים וספקנות בריאה הוא התגשמות החלומות. בעיניים של יחסי ציבור הוא דמות מהסיוטים.

דוברים יחצ"נים מחויבים בתקנות אתיקה שאוסרות עליהם להפיץ מידע שקרי. גם אם נניח שרובם אכן משתדלים להימנע ממסירת מידע שקרי, ולו משום הנזק הישיר לעבודתם ולמוניטין שלהם אם ייתפסו במסירת מידע מטעה, פעמים רבות יחסם לאמת מורכב ומניפולטיבי מכדי להתייחס למידע שהם מוסרים כאל אמת פשוטה. יחצ"נים נוהגים לומר "מחובתי לומר את האמת, אבל לא את כל האמת". החוקר דניאל בורסטין (Boorstin) טוען כי המידע שמגיע מיחסי ציבור הוא סוג מיוחד של מידע, "מעין-אמת" (quasi-truth); מין מצב שהוא "לא אמת ולא שקר אלא נוסחה שמאפשרת [בעת ובעונה אחת] לחמוק משניהם".⁸⁶

אחת הבעיות המקצועיות והאתיות הקשות ביותר איננה עצם ההסתמכות על דוברים יחצ"נים, אלא הנוהג הרווח להסתיר מעיני הציבור את עצם העובדה שהם שעומדים מאחורי המידע המתפרסם.⁸⁷ תאורטיקן התקשורת מרשל מקלוהן (McLuhan), שהוטרד מתרגיל ההסתרה הזו, המשיל את המגע של עיתונאים עם דוברים יחצ"נים לדרך שבה פיתום מפעיל את בובתו. בנמשל, הפיתום הוא כמובן היחצ"ן, והעיתונאי – הבובה.⁸⁸ בהמשך לדימוי הזה, הדוברים והיחצ"נים מצליחים לדבר מגרונם של העיתונאים, ולא זו בלבד אלא שהעיתונאים משתפים פעולה ומסייעים בהנעת לסתותיה של הבובה, כאילו הטקסט מגיע מפיה בעוד שפתי של הפיתום נותרות חתומות.

"ספר הסגנון" של הנני יורק טיימס קובע ש"המקור הטוב ביותר – הטוב ביותר לעיתון והטוב ביותר לקוראיו – הוא המקור המזוהה בשמו".⁸⁹ במילים אחרות, חובתם המקצועית של עיתונאים היא לייחס מידע שנמסר להם

● האם הייתי מסתמך על המקור הזה אלמלא היה דובר או יחצ"ן שהגיש לי את המידע שלו מוכן לפרסום כביכול?

● האם יהיה אחראי מצדי להסתמך על גרסתו בלי לרסוד לפחות על האפשרות הזו?

● האם יש סיבה שלא אייחס את המידע במפורש, ובגלוי, ליחסי ציבור?

● האם אחרי מחיקת הסופרלטיבים, ההטיות, הפיאור העצמי והאינטרסים באמת הצלחתי לנטרל את המסד היחצ"ני של הידיעה?

● האם לא עדיף להזיז היצד את הידיעה ולעבוד על ידיעה אחרת, שיש בה יותר עניין לציבור? האם לא עדיף להשתמש בה כבקצה חוט להשגת מידע מסקורות אחרים?

● האם הוספת פרטי רקע על החברה, המוצר או האירוע למידע שסיפק לי איש יחסי הציבור לא תעניק למידע הזה הקשר משמעותי?

● האם הצורך של היחצ"ן לשמור על אמינותו ככלי עבודה הוא באמת ערובה לאמינות המידע שהוא מוסר?

וחד־פעמי; הם חסרים את הכתפיים הציבוריות הרחבות ואת הילת הסמכות שיש למקורות בכירים, רשמיים ומוסדיים; הם אינם נושאים באחריות שתגבה מהם מחיר ציבורי על עדויות וקביעות מטעות; ואין יכולת עיתונאית ממשית לתגמל או להעניש אותם בעתיד באמצעות הידיעות הבאות, שכן ספק אם יהיו כאלה. כל אלה הן סיבות, אבל גם אמתלות. הן נשענות על דימויים בלתי מבוססים של אנשים "מן השורה" כמקורות מידע ועל הנחות לא בדוקות כלפיהם לעומת מקורות מידע אחרים. המידע שמוסר אדם "מן השורה" הוא לא בהכרח מפוקפק, בדיוק כפי שהמידע שמוסר מקור בכיר הוא לא בהכרח מהימן.

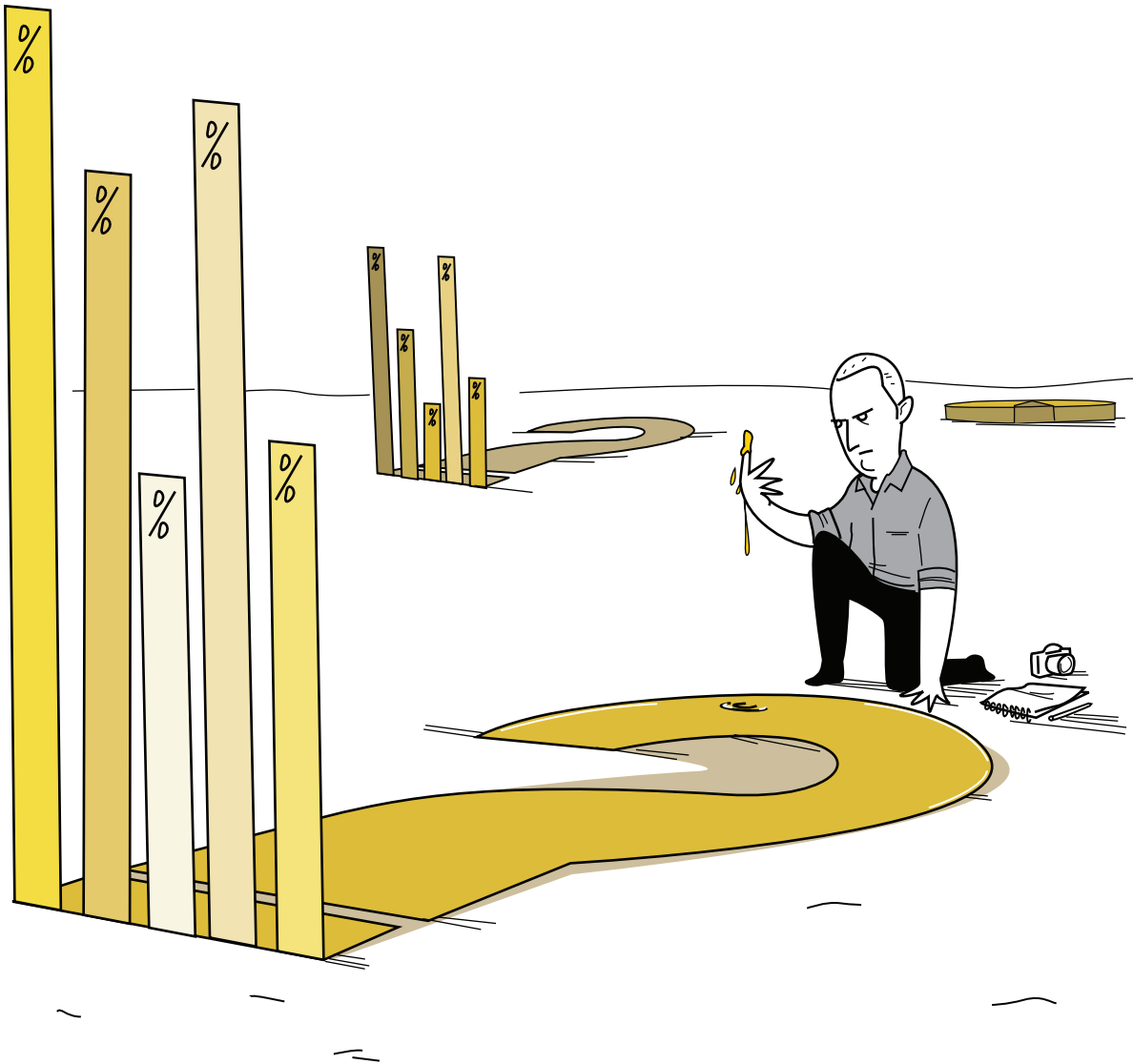
אם נחזור למטפורת הפנסים של סיגל – גם מי שמצויד בנר קטן ולהבה רועדת יכול להאיר סמטאות צרות ומפותלות שהאוחזים בפנסים הגדולים והחזקים מסרבים להיכנס אליהן; ואם המחזיקים בפנסים הגדולים כבר מוכנים להיכנס אליהן, אולי הם יעשו הכול כדי לנסות ולסנוור בפנסיהם רבי העוצמה את העיתונאי שבא לקראתם, כדי שיתקשה להבין מה באמת מתרחש לנגד עיניו. עיתונות שמסתגרת במעגל של מקורות קבועים ונאטמת לאנשים מן השורה כמקורות – בפרט בעידן שהמודעות לחשיבות בשיתוף אנשים "רגילים" בתהליכים חברתיים, כלכליים, תרבותיים ופוליטיים מתעוררת – מסתכנת באובדן קשר לא רק עם קהליה האפשריים אלא גם עם השינויים בנוף הטכנולוגי ובדפוסי הזרימה של מידע בחברה דיגיטלית.

עיתונאי שאנשים "מן השורה" אינם יכולים להגיע אליו במאמץ סביר נמצא בבעיה, בייחוד אם הוא מסקר תחומים בעלי השפעה על חייהם של אזרחים או כאלה המספקים להם מוצרים ושירותים. עיתונאים רבים מפנימים את המצב החדש יותר ויותר, אך המאבק על עיתונות קשובה ופלורליסטית עוד ארוך. לפי נתוני מחקר שבידינו על עיתונות החדשות בישראל, הסתמכות על מקורות אזרחיים עדיין נדירה ומתרחשת לכל היותר ב־14% מהידיעות החדשותיות.⁹⁴

הקדשנו פרק שלם למקורות המידע ולספקות שטיעוניהם צריכים לעורר. מה קורה כאשר אותם מקורות מספקים לעיתונאי נתונים סטטיסטיים או ממצאי מחקר או סקר? הטיפול באלה מעורר שורה של שאלות חדשות ומרתקות, והן יידונו בפרק הבא.

פרק שלישי

ספקות כלפי נתונים ומחקרים

נניח שהרגע הגיע לתיבת הדואר האלקטרוני שלכם קובץ נתונים. הוא יכול להכיל סטטיסטיקה משטרותית תקופתית על מצב הפשיעה, תוצאות של סקר פוליטי, מעקב אחר ציוני בחינות הבגרות או ממצאי מחקר רפואי חדש. אילו חלקים במסמך כדאי לכם, כעיתונאים, לקרוא?

לא מוכרת לך, למשל בתחום הרפואה, קשה לצפות ממך ליותר ממאמץ כן למזער ככל האפשר טעויות והטעויות. לעומת זאת, אם אתה או את מסקרים מחקרים וסקרים על בסיס קבוע, כמו שקורה אצל כתבים לענייני בריאות או לעניינים פוליטיים, ולא קיבלתם הכשרה פורמלית לתחום הסיקור הקבוע שלכם, מחובתכם לפתח בעצמכם מומחיות בתחום, עדיף לפני כניסתכם לתפקיד ולכל הפחות בד בבד עם עבודתכם העיתונאית השוטפת.

הכשרה כזו היא פרויקט כבד משקל לעיתונאי, והיא יכולה להימשך חודשים ושנים. עליה לכלול לא רק למידה עצמית וקריאה לפי תכנית ארוכת טווח ומוכנה מראש, אלא גם גיוס של כל מקור חיצוני אפשרי: קורסים, התייעצויות עם מומחים, שיחות רקע, כנסים והשתלמויות מטעם אגודות מקצועיות, מוסדות להשכלה גבוהה או רשויות ציבוריות הפועלות בתחום.

כמי שמורגלים בחילוץ מהיר של מידע רלוונטי, עיניים ירוצו מן הסתם היישר אל שורת המסקנות. יש עיתונאים שאפילו יזדרזו להעתיק את המסקנות ולהדביק אותן כלשונן בידיעה בלי להוסיף דבר משלהם מעבר ל"גזור-הדבק" הזה. וכי למה לא בעצם? הרי מאחורי הנתונים עומדים גופי מחקר ומוסדות מכובדים ומופריים כמו חטיבת המחקר של בנק ישראל או הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה! ובכן, מה שלא בסדר הוא שטיפול עיתונאי אחראי בנתונים יכול להתחיל בפנייה ישירה אל המסקנות אך בהחלט לא להסתיים בזה. מסקנות לא יספקו לנו די מידע על תהליך הפקת הנתונים ועל מהימנותו או על מתכונת המחקר, מגבלותיו, רצינותו ושלל האינטרסים שמשתתרים מאחוריו.

לעיתונאי שהעתיק את שורת המסקנות עומדת לכאורה שורה של הגנות: ראשית, מעולם לא הוכשרתי בתכנים המקצועיים הרלוונטיים ואינני מכיר לעומק את שיטות המחקר הנהוגות בתחום; שנית, לא ראיתי במו עיניי כיצד בוצע איסוף המידע הגולמי; ושלישית, מגוון לצפות ממני שאשלים עד למועד ההגשה את ההכשרה החסרה, אפצח את הדקויות של שיטות המחקר, ואחזור אחורה בזמן כדי לפקח אישית על תהליך הפקת הנתונים. ולכן מה טבעי יותר מלהתייחס אל מסקנות המחקר כאל חומר עיתונאי לגיטימי ולשתול אותן בידיעה שלי?

האומנם?

בפרק הנוכחי ננסה לשכנע שיש עוד אפשרויות. בין הקצוות – בין האופציה לפתח שליטה ברמה של חוקרים אקדמיים בשיטות המחקר ובתכנון מצד אחד לבין אימוץ השורה התחתונה כמו שהיא מצד אחר – בין שני אלה משתרע מרחב פעולה עשיר בשביל עיתונאים רציניים ואחראים, שלומדים להטיל ספק חסכוני ואפקטיבי; כאלה שאינם מתיימרים להפוך לחוקרים בתחום, אבל גם אינם נותנים אמון עיוור במכוני מחקר ידועים ונכבדים ואינם מסתנוורים מהילות הסמכותיות שהדיוטות מייחסים לנתונים, לתרשימים צבעוניים ולהערות שוליים מרובות.

מה נדרש אפוא ממני, העיתונאי?

לא מעשי ולא הוגן לצפות מכל העיתונאים לאותה מידה של מומחיות ולאותה יכולת להעריך באופן עצמאי מחקרים ונתונים. העיקרון המנחה צריך להיות משך הזמן ומידת האינטנסיביות של סיקור מחקרים מסוג מסוים. אם נקלעת חד-פעמית לסיקור סוגיה מקצועית

אם אתה או את סקרים
מחקרים וסקרים על בסיס
קבוע, כמו שקורה אצל
כתבים לענייני בריאות
או לעניינים פוליטיים,
מחובתכם לפתח מומחיות
בתחום

דרגת המומחיות הנדרשת מהעיתונאי כאשר הוא ממונה על סיקורו של תחום מסוים על בסיס קבוע היא שהוא לא יהיה תלוי במומחים ובמקורות מידע אלא יהיה מסוגל לבחון בעצמו את ההיבטים הבסיסיים של המחקר ואת הנתונים שהוא מביא. כדי לפתח יכולת כזו על העיתונאי להכיר תחילה את מערכי המחקר ואת שיטות המחקר, לשלוט במונחי המפתח המתודולוגיים וללמוד את מפת המומחים, כתבי העת והכנסים. יתר על כן, עליו להכיר – לעומק, ועל סמך תקדימים – את רפרטואר הכשלים המקצועיים והאתיים שנמצאו בעבר במחקרים בתחום ואת דרכי סיקורם. הדבר מחייב אותו שלא לפסוח על דרכי ההטיה, ההטעיה, קיצורי הדרך, גנבות הדעת ומעשי ההונאה שנחשפו במחקרים בתחום, את הדרכים שבמסגרתן התחום פועל ואת הלקחים המתחייבים מכשלי סיקור בעבר.

נשאלת השאלה

מחקרים:

- מה מטרת המחקר?
- מי יזם וערך אותו? מה האינטרסים שלו?
- האם די בסקירה של מסקנות המחקר? האם אפשר להגיע להערכה מושכלת של מסצאיו בלי להכיר את הרקע על שיטות איסוף הנתונים שלו, מטרותיו, מזמיניו, מסמניו ומגבלותיו?
- עד כמה המסצאים תואמים את האינטרסים של עורכי המחקר, מזמיניו או הגורמים המסמנים שלו? האם המסצאים משכנעים דיים למרות זאת?
- על מה בעצם מבוססים הנתונים? האם הם נאספו באופן מקצועי ושיטתי?
- האם הנתונים באמת תומכים במסקנות שהחוקרים מציעים? האם העובדה שהחוקרים מבליטים נתונים מסוימים על חשבון אחרים מוצדקת?
- אילו מסקנות חלופיות הנתונים מאפשרים?
- האם הנתונים משקפים רמת דיוק מופרזת או רמת דיוק נמוכה מדי?

כאשר עיתונאים מקבלים לידיהם הודעה לעיתונות המפרטת תוצאות של מחקר, הצעד הפשוט ביותר הוא להבין מה טיב המחקר שמונח לפנייהם – האם מדובר במחקר בסיסי, שלא נעשה למטרות יישומיות ומסחריות ואשר מעורבים בו גורמים אקדמיים בלתי תלויים שהיו מעוניינים להבין תופעה או למדוד אותה? או שמא לפנייהם מחקר יישומי או מחקר "מטעם", שמאחורי היוזמה והמימון שלהם עומדים אינטרסים כלכליים וגופים גדולים במגזר הפרטי שברור לגמרי מה הם מנסים למכור (תרופות, מזון, טכנולוגיה, ביטוח וכדומה)? הבחנה זו אין משמעה בהכרח שמחקר בסיסי הוא ערובה לאיכות מדעית ולדיוק, כפי שאין פירושה בהכרח שההפך הוא הנכון כשמדובר במחקר יישומי. היא פשוט מאפשרת הקצאה ראשונית של ספקנות ו/או אמון על פי זהותם של יוזמי המחקר ומטרותיהם.

לפני שנצלול לעומק הסוגיה של סיקור נתונים, חשוב שנבהיר כי איננו קוראים כאן לחשדנות גורפת וחסרת הבחנות כלפי מחקרים. כל תחושת ביקורת כלפי מחקר חייבת להיות מכוּוּלת על פי מטרותיו, ומטרות מחקריות שונות ממטרות עיתונאיות במובנים רבים. עיתונאים רוצים לקבל תשובה חד-משמעית לשאלות רחבות – האם התרופה החדשה מסוגלת לרפא חולי סרטן? האם מאיץ החלקיקים חשף את סודות היקום? מדענים, לעומת זאת, מתעניינים בשאלות הרבה יותר "אפורות" ונקודתיות – האם התרופה החדשה יעילה, גם אם במעט, מהתרופות הקיימות לקבוצה מסוימת של חולים? האם חלקיק פיזיקלי מסוים מתנהג לפי הציפיות של תאוריה מסוימת? קשה מאוד להפיק ידע מעמיק, מבוסס ומהימן כשמכוונים לשאלות רחבות מדי.⁹⁵

הניסיון שלנו לקפל בפרק הנוכחי מעין מבוא לשיטות מחקר וליחס העיתונאי הרצוי כלפיהן הוא יומרני מאוד. סטודנטים באוניברסיטה מתייגעים סמסטרים שלמים על מדוכת שיטות המחקר. בפרק הנוכחי ניסינו לגעת בעיקרי הדברים, אך למרות מאמצינו לתמצת ולפשט, מורכבות הנושא מחייבת אותנו להרחיב מעט. ובהקשר זה נדגיש: הפרק אינו יכול לשמש תחליף ללמידה מסודרת של שיטות המחקר הנהוגות בתחומכם. לכן הוספנו בסוף הספר נספח "משאבים לעיתונאות ספקנית", המציע המלצות לקריאה נוספת.

בחלק הראשון של הפרק מובהר כיצד גישה ביקורתית למחקר יכולה לתרום להבנת ההנחות שעומדות בבסיסם של מחקרים ואיך היא יכולה למנוע סיקור מוטעה לא רק כשמדובר בחוקרים תאבי פרסום ואינטרסנטיים אלא אפילו כאשר מדובר במדענים רציניים ובלתי

פרקטיקה אנושית, וכנראה הם חשופים גם לביצועים כושלים, להטיות ולטעויות בתום לב.

2. אפשר להסביר לאחרים רק מה שהבנת בעצמך.⁹⁸

תפקידו של העיתונאי הוא לא רק לעדכן את הציבור במתרחש אלא גם להסביר לו מדוע ראוי לשים לב לכך. את זה, כפי שידוע כל תלמיד תיכון, קשה לעשות כשאתה מעתיק באופן מכני משכנך או מהלוח – פעולה שאינה מחייבת הבנה או תורמת לה בהכרח. עיתונאי שמסתפק בהעתקת מסקנות לא משאיר לעצמו סיכוי להבין מה פשר תוצאות המחקר או כיצד הגיע אליהן החוקר. אין כל סיבה שנדרוש מעיתונאי להבין ולהסביר נושאים חדשניים מסורתיים כמו מלחמות, ישיבות ממשלה, אסונות ומעשי פשע ושנעניק לו פטור מכך כשמדובר בנתוני מחקר שהם תוצר מרכזי ומובהק של חברת המידע.

3. תפקידו של נאמן הציבור. כפי שעורכי מחקר כלשהו

נושאים בחובת ההוכחה כלפי הקהילה המקצועית שלהם, כך העיתונאים נושאים בחובת ההוכחה כלפי הציבור. עליהם להוכיח שהם עשו את המיטב, גם אם לא את הכול, במסגרת המגבלות כדי להנגיש את הנתונים, השיטות, המסקנות, משמעותם ורמת אמינותם בצירוף הודאה כנה בחוסר היכולת שלהם לעשות זאת כשהדבר לא מתאפשר.⁹⁹ אמנם לפעמים העיתונאי עצמו אינו מצויד בכל הכלים להערכה ביקורתית של נתוני מחקר, אבל כשליח וכנאמן של הציבור סביר לצפות ממנו למאמץ כזה, אם לא בכוחות עצמו – לפחות בעזרת המומחים הנגישים לו, למען קהליו ובשם.

4. ערנות למניפולציות. לא רק הנתונים שנמסרו

לפרסום אלא גם אלה שלא נמסרו טעונים ספקנות. במקרים מסוימים מדובר ברמאות של ממש. גם אם אין מקום לחשוד במהימנות המחקר הנדון, ראוי להטיל ספק ולשאול אם הוא מציג את המציאות באופן נקי משיקולי תדמית; אם לא התגנבו אליו מניפולציות בעיבוד הנתונים או בתצוגה החזותית שלהם. הדבר נכון במיוחד כשמדובר בתרשימים המתבססים על נתונים לא עדכניים או על יחידות מדידה בעייתיות, שאינם מאפשרים להתרשם כראוי מן המגמות המתוארות.

ארבעת הנימוקים מבהירים מדוע חשוב שעיתונאי ייכנס לפרטים. ההתעמקות בפרטים היא הדרך לצבור ידע, ניסיון ופרספקטיבה ולהתחסן מפני הסחות כגון שיטות מחקר שנראות, על פניו, מבריקות ועתירות

תלויים; בחלק השני מוצגים שלושה סגנונות מחקר, שהם למעשה שלוש שיטות לאיסוף נתונים רווחות יחסית בעבודה העיתונאית (שהרי אי-אפשר להקיף כאן את כל השיטות); בחלק השלישי מתוארים שלבי המחקר המדעי והבעיות העיקריות הכרוכות בכל אחד מהם; בחלק הרביעי מוסבר המבנה העקרוני של מאמר אקדמי ואיך צריך לקרוא אותו למטרות דיווח עיתונאי; בחלק החמישי נסקרים חמישה גורמים בולטים לכשלים אפשריים בהבנה של מחקרים; ובחלק השישי והאחרון מודגם – בעזרת מקרה מבחן של כשל המדהד בפרקטיקה המחקרית והעיתונאית – ההיגיון שמאחורי שיטות המחקר המדעיות.

מדוע חשוב להטיל ספק בנתונים ובמחקרים?

כמו שאמרנו, עיתונאי רציני ואחראי אינו עושה את עבודתו נאמנה אם הוא מעתיק כמות שהיא את שורת המסקנות של מחקר אל תוך הידיעה שלו. הנה ארבעת הנימוקים לקביעה הנחרצת הזאת:

1. מגבלות המחקר. גם מחקר טוב ורציני, שראוי

להתקבל במלוא כובד הראש, אינו חף ממגבלות. זו הסיבה לכך שמאמרים וספרים המבוססים על מחקרים אינם מסתיימים קודם שהחוקרים עצמם מונים – כמעט בטקס קבוע – את מגבלות מחקרם. גם אם המחקר הותאם היטב לשאלות המחקר, לרוב הוא יתקשה להוכיח את המסקנות ולעולם הוא יהיה צר מכדי לשלול כל הסבר חלופי אפשרי. למעשה, במקום לטעון ליכולת ההוכחה של מחקר, חוקרים מסתפקים בטענה בדבר היכולת שלו לחזק, לבסס או להפריך השערות ותפיסות תאורטיות ולשכנע בהיגיון של טענותיו. פילוסוף המדע קרל פופר העיר בזמנו כי מחקרים מדעיים לעולם אינם מאמתים בוודאות את השערותיהם, אבל השערותיהם, לעומת זאת, ניתנות להפרכה ודאית.⁹⁶ במילים אחרות, אפשר להוכיח שהשערה מסוימת מוטעית, אך אי-אפשר להוכיח שהיא נכונה. לפיכך גם אם המחקר הוא האמירה הסמכותית ביותר בנושא נכון לרגע זה, הוא ודאי לא המילה האחרונה.⁹⁷ מצד שני, גם היעדרן של מסקנות ברורות העולות מהמחקר ומסבירות את ממצאיו הן עילה לספק; נתונים שלא הוסברו כהלכה – גם אם נאספו בשיטות מקצועיות – אינם מוסיפים על הידע הקיים. לבסוף, מחקרים הם

טכנולוגיה בזכות בסיסי נתונים עצומי ממדים או תצוגות גרפיות מרשימות.

כמובן, לא תמיד האשם במניפולציות הוא המחקר. יש שתאגידים רבי עוצמה, ואפילו גופים ציבוריים, מוכנים להשקיע הון רב, למשוך בכל חוט מזדמן ולשכור את מיטב המומחים והיחצ"נים כדי לקעקע ממצאים מדעיים שעלולים לפגוע באינטרסים שלהם. דוגמאות מרשימות לכך הן, למשל, חברות הטבק מול ממצאי המחקר על נזקי העישון או חברות האנרגיה מול נתוני התחממות כדור הארץ. עיתונאי שמודע לניסיונות אלו מצד התאגידים והחברות המסחריות חייב לפתח רגישות וערנות כדי שיוכל להבחין בין ספקות מדעיים תקפים לספקות שנראים רציניים רק לעין בלתי מקצועית.¹⁰⁰

שיטות מקובלות לאיסוף נתונים

אנשי מדעי הטבע מעדיפים להסתמך בתחום שיטות המחקר על החוכמה המעשית המצטברת ועל עבודה שוטפת עם עמיתים מנוסים.¹⁰¹ לעומת זאת, מדעי החברה – שעוסקים בתופעות עתירות היבטים וגורמים שקשה להקיף ולבודד את השפעותיהם¹⁰² – מציעים מנעד רחב של קורסים מתודולוגיים מפורטים, עם דגשים ייחודיים כמעט לכל דיסציפלינה מחקרית. כל תחום חולש על מקבץ השיטות המתאים לו, מהדרך המומלצת לניהול תצפית על בני אדם ועד לסטטיסטיקות מורכבות; מנבירה בארכיונים ועד לניסויים.

כדי שלא להפליג באמירות כלליות ומופשטות, בחרנו להתייחס בקצרה לשלוש שיטות איסוף נתונים רלוונטיות במיוחד לסיקור העיתונאי: סקרים – שיטה רווחת מאוד ולכאורה פשוטה להבנה; ניסויים – מפאת מורכבותם; ועיתונות מבוססת נתונים – בגלל השילוב בין ממדיהם העצומים של בסיסי הנתונים ועושר הפרטים והאופי המטעה לעתים של מספרים בכלל ומספרים גדולים בפרט. כאמור, כל אלה אינם תחליף ללמידה יסודית של שיטות המחקר הנהוגות בתחומכם.

(א) סקרים

לכאורה, אין דבר פשוט ומובן – ודאי מנקודת מבט עיתונאית – מלשאל אנשים על התנהלותם, שיפוטיותם, נטיותיהם ודעותיהם. האם מבחינה עקרונית זה כל כך שונה ממה שעיתונאים עושים בכל ריאיון, ידיעה או תחקיר? ובכן, יש אמנם קרבה מסוימת בין הדברים,

האם התופעות שהמחקר חססה לסדוד הוגדרו בבהירות?

האם התיאור הסילולי הולם את הנתונים בטבלאות ובתרשימים?

איך אני יכול להיסנע סטעויות גסות בטיפול בנתונים כשאני נתקל בהם באקראי?

כיצד אני ספתח הבנה ויכולת הערכה עצמאית של נתונים בתחומים שאני אסור להיות סוסחה בהם?

עם איזה סקור סוסחה בתחום אני יכול להתייעץ כדי לקרוא את המחקר באופן ביקורתי ומושכל יותר או כדי להיחשף לנקודות סבט נוספות?

סקרים:

מהם האינטרסים של סזמיני הסקר? סדוע הם סוסרים אותו לפרסום דוקא עכשיו?

האם הסזמינים ערכו סקרים דומים בעת האחרונה? סה היו ססצאיהם? האם גם הם נססרו לפרסום?

האם יש לסזמיני הסקר אינטרס להגיע לתוצאות ססויות? ואם כן, האם הוא פוסל את התוצאות?

האם עורכי הסקר הבליטו את המסצאים החשובים והמעניינים ביותר או שיש נתונים אחרים ראויים להבלטה?

בשאלה אחת; שאלות קצרות מדי, שאינן מאפשרות למרואייני להיזכר בנושא; שאלות עמוסות ז'רגון ושפה טכנית לא מוכרת; שימוש במילים לא שגורות; שימוש במילים מעורפלות; ושאלות המערבבות אמונות עם התנהגויות.¹⁰⁶ ויליאם פודי (Foddy) מדבר, בין השאר, על שאלות שעלולות לעודד תשובות מסוימות ולא אחרות, מאחר שהן גורמות למרואייני לחשוב שהן קולעות לדעה שבקונסנזוס.¹⁰⁷ נדרשת מודעות גם לפערים האפשריים בין ניסוח השאלה בסקר לבין ניסוחים מקוצרים או מעובדים שהסקרים מציגים בפועל למרואיינים, ולא פחות מכך נדרשת מודעות לפערים האפשריים בין השאלות שהוצגו למרואיינים לבין מה שהם הבינו מהן.

בעיות דומות מתעוררות בדרך שבה מוצגות התשובות האפשריות. לעתים התשובות מכסות רק חלק מטווח האפשרויות. למשל, שאלה פשוטה לכאורה כמו "האם על הממשלה לאמץ את יוזמת השלום האמריקאית?", שהתשובות האפשריות לה הן "מסכים" ו"לא מסכים", עשויה לקבל תשובה זהה ("לא מסכים") גם מצד נשאלים שרואים ביוזמות כאלה סכנה פוטנציאלית וגם מצד תומכים בהסדר מדיני, למרות דעותיהם המנוגדות. ולא רק זה: המתנגדים ליוזמה אמריקאית עלולים להתנגד לסיווגה כיוזמת שלום, בין מפאת הסכנות הטמונות בה לתפיסתם ובין משום שלדעתם היא אינה מבטיחה שלום. בעיית התשובה הזוהה למרות הדעות המנוגדות יכולה להיפתר בקלות בניסוח שלא כולל את המילה "שלום" ועל ידי מתן תשובות אפשריות שאינן רק שתיים מנוגדות אלא גם תשובה שלישית ואולי אף רביעית בגוני הביניים, נוסף על "מסכים" ו"לא מסכים".

תוצאות של סקרים אינן מפרשות את עצמן. לפעמים מה שנראה כשינויים בדעות הרווחות בחברה ניתן להסברים אחרים, שאל חלקם כבר התייחסנו בדיון על בחירת המשתתפים ועל ניסוח השאלות והתשובות. ייתכן למשל כי מה שנראה כמגמת שינוי אינו אלא תת-ייצוג או ייצוג יתר של אוכלוסיות מסוימות באחד הסקרים או שינוי בשיעור המשיבים או בהיקף הנבדקים שלא הבינו את נוסח השאלות או לא מצאו תשובות המשקפות את עמדתם. בדומה, נסיבות חריגות בעת עריכת הסקר, כגון פיגוע או מלחמה, או חוסר אחידות במבנה השאלון או בעבודת הסוקרים עלולים להוביל גם הם לניתוח שגוי של תשובות הנסקרים. מעבר לכך, ההבדלים בין הקבוצות יכולים לנבוע ממקורות בבחירת הנסקרים. אמנם אי אפשר להימנע לחלוטין מכל הטעויות הללו, אבל כן אפשר להשתמש בכלים סטטיסטיים מתאימים כדי לבחון את הסיכויים לכך שההבדלים בשיעור המשיבים

אבל אסור להניח לה לטשטש את ההבדלים – את מגבלותיהם המשמעותיות של סקרים ושל המסקנות שאפשר להסיק מהם ואת ההקפדה הנדרשת בדיווח מדויק ומהימן של תוצאותיהם. סוקרים מקצועיים לא רק שאינם מתפתים לאינטואיטיביות שצצה בחקר של עמדות, שביעות רצון והרגלי צריכה של בני אדם, אלא אף מקיימים בקרה מוקפדת על תהליכי איסוף הנתונים וניתוחם כדי לצייר היטב ככל האפשר תמונת מצב מהימנה של מגוון התשובות בקהילה הנחקרת נכון למועד עריכת הסקר.

נתעכב על ארבע תחנות רגישות לטעויות ולהטיות בתחום הסקרים (שבהחלט אינן ממצות את כל האפשרויות לטעות): בחירת המשתתפים, ניסוח השאלות, טווח הכיסוי של התשובות וקשיים בפירוש הנתונים.

אחד הצעדים החשובים שעיתונאי צריך לנקוט כשמגיעים לידי ממצאי סקר הוא לבחון עד כמה הסקר מקיף את המגזרים הרלוונטיים באוכלוסייה. אם מגזרים מסוימים אינם מופיעים בסקר, עולה השאלה אם הוא עדיין סקר מייצג. בישראל, למשל, יש סוקרים שנוטים, מטעמים כלכליים או אידאולוגיים, להתמקד באוכלוסייה היהודית, העירונית והבוגרת מתוך התעלמות או ייצוג חסר של המיעוט הערבי, המיעוט החרדי, תושבים המתגוררים מחוץ לערים וצעירים – אף שלדעותיהם ולדפוסי ההצבעה שלהם עשוי להיות משקל רב.¹⁰³

בעיה טיפוסית אחרת בסקרים היא שיעור המסרבים להשתתף או המשיבים "לא יודע" או "אין לי דעה". התעלמות מהמסרבים להשיב או הסתרת היקף הסירוב, שמגיע לעתים לעשרות אחוזים, עלולות ליצור רושם כוזב של איסוף נתונים מקיף ומייצג, שלכאורה אפשר לגזור ממנו על כלל האוכלוסייה.¹⁰⁴ גם התעלמות משיעור המתלבטים עשויה להציב בעיה דומה. ולכן עיתונאים ופרשנים פוליטיים אחראים נדרשים להימנע מהסתמכות עיוורת על סקרים, והם נדרשים לכך בייחוד בתקופת בחירות – שבמהלכה סקרים רציניים יותר או פחות משמשים לתחזיות פוליטיות, משפיעים על דפוסי הצבעה, על עצם ההשתתפות בהצבעה, כמו גם על מהלכים פוליטיים ועל הלכי הרוח בציבור.¹⁰⁵

כמובן, גם לניסוח השאלות יש חשיבות. החוקרים הקנדיים ברנרד צ'וי (Choi) ואניטה פק (Pak) מציגים, על סמך סקירה מקיפה של מחקרים, רשימה של 48 ליקויים בניסוח שאלות בסקרים, לדוגמה: שאלות דו-משמעיות; שאלות מורכבות מדי, שקשה להבין מה בעצם שואלים בהן; שאלות הממוזגות שתי שאלות נפרדות

תשובה מסוימת הם תוצאה של מקריות. לכלים הללו קוראים "מבחני מובהקות", ועיתונאים המדווחים על סקרים חייבים להכירם. רשימה זו של הסברים חלופיים ושל אמצעי זהירות אינה ממצה, אבל די בה כדי להמחיש את חשיבות החיפוש אחר הסברים כאלו לפני שמסיקים מסקנות על דעת הקהל לאחר מבט שטחי בתוצאות סקרים.

(ב) ניסויים

כדי להבין את היתרונות המחקריים של ניסויים נתחיל דווקא ממחקר המבוסס על סקר. נניח שאנחנו רוצים לבדוק אם צפייה בתוכני טלוויזיה אלימים תורמת לפחדים אצל הצופים, וספציפית – אם ככל שאנשים צופים בתדירות גבוהה יותר בדרמות פליליות, כך הם נוטים יותר להעריך את רמת הפשיעה בחברה כגבוהה יותר. דרך אחת לענות על השאלה היא באמצעות סקר שיבדוק באיזו תדירות המשיבים צופים בדרמות פליליות וישאל לדעתם באשר לסבירות שיהפכו לקורבנות שוד או שיתקיפו אותם בזמן שהם הולכים ברחוב. הבעיה של ממצאי סקר היא שגם אם ימצא שניטיית הצופים להעריך את הסכנות כחמורות יותר גדלה עם תדירות הצפייה בדרמות פליליות, אי־אפשר לדעת במידה גבוהה של ודאות שהערכת הסכנות נגרמה על ידי הצפייה. כל שאפשר לומר על סמך סקר כזה הוא שיש מתאם – קשר – בין שתי התופעות (מידת הצפייה בתכניות ותחושת הפחד אצל הצופים). עקרונית ייתכן גם הסבר הפוך – למשל, שהקשר מתקיים רק משום שאנשים מפחדים מטבעם מעדיפים שלא לצאת מהבית, וכך קורה שהם מבליים זמן רב יותר מול הטלוויזיה וצופים, בין היתר, ביותר דרמות פשע. במקרה כזה לא הצפייה המרובה היא שמסבירה את הפחד. בדיוק בנקודה זו יש לניסוי יתרון על הסקר, שכן הוא יכול לקבוע לא רק קשר בין תופעות אלא גם לענות על השאלה אם אחת התופעות (הצפייה) גורמת לתופעה האחרת (הפחד).

כיצד הניסוי משיג זאת? ההיגיון מאחורי ניסויים ותפקידם בזיהוי סיבות לתופעות בעולם נוסח בבהירות על ידי הפילוסוף האנגלי בן המאה התשע עשרה ג'ון סטיוארט מיל. לפי מיל, הניסוי הוא למעשה השוואה פשוטה בין קבוצות שנתונות בנסיבות כמעט זהות.¹⁰⁸ למשל, עשרה בני אדם אכלו את אותם מאכלים לארוחת צהריים, אך רק חמישה מהם אכלו קינוח. לאחר שעות מספר התברר שחמישה מהסועדים סובלים מהרעלת מזון, ואף התברר שהם אותם חמישה שאכלו קינוח.

מה היה נוסח השאלות המקוריות?
האם הן נוסחו בבירור? האם הן
נמנעו מביטויים טעונים ומניסוחים
שנותנים עדיפות לתשובות
מסוימות?

האם השאלות מתייחסות לדעות או
להתנהגויות?

האם אפשרויות התשובה שהוצגו
לנבדקים מכסות את כל הטווח
האפשרי?

האם ההבדלים בין קבוצות
אוכלוסייה בסקר הם משמעותיים
או שהם בטווח של טעות הדגימה
המרבית?

האם הרכב המשיבים סייג את כלל
החברה? אילו אוכלוסיות הושמטו
ממנו?

האם הסקר מספק את כל הנתונים
הבסיסיים הנדרשים מסוקר מקצועי,
כלומר: מועד הסקר, זהות הגורם
המזמין, זהות מכון המחקר, נוסח
השאלות והתשובות, גודל המדגם,
הליך הדגימה, אופן עריכת הסקר,
טעות הדגימה המרבית ושיעור
המסרבים להשיב?

האם מכון המחקר שביצע את הסקר
מוכר ובעל סוניטין בתחום?

הצורך במודעות לזיקה האפשריים; ואת ההשוואה בין התועלת של הטיפול התרופתי החדש לבין התועלת שבתרופת דמה ואת ההשוואה בינה לבין התועלת שבטיפול תרופתי קיים. אמנם התגלעה מחלוקת בין העיתונאים לבין המומחים בסוגיות כמו יכולתו של הציבור להבין מורכבות מדעית, הצורך בפרספקטיבה עיתונאית אתית בעת סיקור סוגיות בריאות ואופני סיקור סנסציוניים של חידושים. ואף על פי כן החפיפה שגילינו בין העיתונאים למומחים בשאלות העובדתיות מעידה על רמת בקיאותם הגבוהה של כתבי הבריאות, אף שלאיש מהם לא הייתה הכשרה בתחום הרפואה.

אם עיתונאי מסורתי
סתעניין בפרטי הרצח
שאירע הבוקר, עיתונאי
נתונים יבקש להבין
תופעות בסדר גודל רחב
בהרבה, למשל דפוסי
הפשיעה, סגמותיה ושיעור
הפענוחים בתחום

(א) עיתונות מבוססת נתונים (Data-Driven Journalism)

ההסתמכות על נתוני עתק כדי לספר סיפור מאפיינת סוגה חדשה ומבטיחה של עיתונות שנהוג לכנותה "עיתונות מבוססת נתונים" (data-driven journalism). אף שנעשו ניסיונות קודמים כבר בשנות השבעים של המאה העשרים, בעיקר בעיתונות האמריקאית ובבתי ספר לעיתונות בארצות הברית, להנהיג שימוש עיתונאי שיטתי בנתונים סטטיסטיים ולרתום לכך בהמשך את כניסת המחשבים לחדרי החדשות, מוצע לראות בעיתונות מבוססת נתונים תופעה חדשה.¹⁰⁹ לעיתונות הזאת אין תקדים – לא בהיקף הסיפורים מבוססי הנתונים המתפרסמים, לא במידת חדשותם, שאפתנותם ותחכומם ולא בדרכי הצגת הנתונים למשתמש הסופי. אין לה גם תקדים ברמת המיסוד, שבאה לידי ביטוי

במקרה כזה, אדם בעל חשיבה ניסויית יסיק שהסיבה – או הגורם – להרעלת המזון הוא הקינוח, שכן יתר המאכלים שאכלו היו זהים לאלה שאכלו החמישה שאינם סובלים מהרעלת מזון.

מטרתה של ההשוואה היא, אם כן, לזהות את הגורם, או הגורמים, המסבירים את ההבדלים בין קבוצות. אבל המשימה מסובכת יותר משהיא נראית במבט ראשון, שכן אפילו בדוגמה הטריטוריאליה שניתנה זה עתה אפשר לזהות בעייתיות. הבה נדמיין שהקבוצה שאכלה את הקינוח היא גם קבוצת אנשים המתאפיינים בתיאבון גדול. במצב כזה ייתכן שהתיאבון הזה, שהוביל לאכילת הקינוח, אחראי גם הוא להרעלת המזון (ולא רק עצם אכילת הקינוח). במקרה כזה אי-אפשר יהיה לקבוע גורם יחיד שאחראי להרעלת המזון.

אז מה בכל זאת אפשר לעשות כדי לחלץ את הגורם האמיתי? ניסויים נוקטים פרוצדורה שנקראת "הקצאה אקראית": ממיניינים את הנבדקים אקראית לשתי קבוצות, כך שלכל נבדק יהיו אותם סיכויים למצוא את עצמו בכל אחת מהקבוצות, בדומה להגרלה. ההקצאה האקראית אמורה להבטיח שלא יהיו בין שתי הקבוצות שום הבדלים מלבד החלטה מי אוכל קינוח ובאיזו כמות. החלטה זו נתונה – לפחות היפותטית – לשליטת החוקר. בתנאים של הקצאה אקראית החוקר מסוגל לקבוע מינון אחר לכל קבוצה ולבחון את ההשפעה היחסית של המינון על התוצאה הנצפית בלי לחשוש להשפעה המתערבת של הבדלים קודמים בין הקבוצות.

הידע הרב שעיתונאים צוברים – בפרט המתמחים בסיקור בריאות ומדע ולפעמים גם איכות סביבה – אינו ערובה לפענוח מדויק של כל פרטי הניסוי. הקשיים בהערכה של שאלות מסוימות אינם פוטרים את העיתונאי מלנסות לגבש עמדה על תוקפם ומהימנותם של המחקרים שלפניו, ואם לא בכוחות עצמו אז בעזרת מומחים בני סמכא.

בעבודת המחקר שקדמה לספר זה ביקשנו מקבוצה של כתבי בריאות לתאר, בנוכחות מומחים מנוסים לרפואה, את ספקותיהם כלפי ידיעות אופייניות בתחום. בניגוד לביקורת הרווחת על מומחיותם של עיתונאים, היה מפתיע לגלות עד כמה ספקותיהם של העיתונאים וספקותיהם של המומחים חפפו בנקודות קריטיות רבות. גם כתבי הבריאות וגם המומחים ציינו את חשיבותן של הראיות התומכות כדי להצדיק אפשרות של התערבות רפואית; את חשיבותם של מדדים כמותיים כדי להצביע על יתרונותיה של התערבות רפואית ואת

בהיקף ובעומק ההכשרה של עיתונאי נתונים, במספרם של חדרי החדשות בעולם המאמצים סוג זה של דיווח ובפרסים המוענקים מדי שנה בשנה לסיפורים עיתונאיים מבוססי נתונים.¹¹⁰

עיתונות מבוססת נתונים נשענת על תופעה רחבה יותר של מחקרי נתוני עתק, שעושים שימוש במאגרי מידע עצומי ממדים. אלה נעשו רווחים בשנים האחרונות בתחומים כמו מדיניות, מסחר, טכנולוגיה ומדעים. מה שתתם להפיכתם למקור מידע חברתי פורה ומרכזי הוא שורה של חידושים טכנולוגיים, למשל הגדלת נפחי אחסון המידע, הרחבת תשתיות התקשורת, האצת מהירויות העיבוד, העשרת מגוון האפשרויות לווזואליזציה ממוחשבת, שיתוף מסיבי של נתונים ברשת, תביעות לשקיפות גוברת ומגוון הולך וגדל של מקורות מידע מבוססי טכנולוגיה. בסביבת מידע משתנה שכזאת, מערך הכישורים הנדרש מעיתונאים מתקרב לזה הנדרש ממדענים, אנשי תוכנה או חוקרי ארכיונים. בסביבה כזו הם אינם יכולים להרשות לעצמם לא את הפניית העורך האנכרוניסטית אל עושר הממצאים שמאפשרים נתוני עתק וגם לא את הפתיחות הבלתי ספקנית כלפי כל מה שמקורו במאגרי נתונים.

בהיעדר הגדרה מוסכמת לעיתונות מבוססת נתונים, אפשר בכל זאת לדבר על המאפיינים הבולטים שלה, בעיקר ההתבססות על מאגרי נתונים רחבי היקף, המלווה לעתים קרובות בניתוח סטטיסטי מסוג כלשהו (על ידי העיתונאים עצמם או על ידי מנתחי נתונים הפועלים בשירותם) ובהצהרת חזותית של הנתונים. לעתים רחוקות יותר עיתונות מבוססת נתונים משתפת את המשתמשים בתהליכי האיסוף, הניתוח והפרשנות ומאפשרת גישה חופשית לנתוני הגלם שעליהם מתבסס הסיפור החדשותי.¹¹¹

אף שמדובר בתופעה עיתונאית בחיתוליה, הצטברו כבר לא מעט דוגמאות מרשימות לסיפורים מבוססי נתונים.¹¹² מחקר שבחן 120 סיפורי חדשות שזכו ב"פרס עיתונות מבוססת נתונים" (Data Journalism Award) או שהיו מועמדים לו בשנים 2013-2014, הראה כי הסיפור המדובר התפרסם על ידי ארגון תקשורת מוכר (בעיקר בארצות הברית, באנגליה או בגרמניה); התבסס על עבודת צוות; הייתה לו זיקה לתחום הפוליטי; והציג בעיקר נתונים גאוגרפיים ופיננסיים, ובתדירות מעט נמוכה יותר נתוני חיישנים (דוגמת רמות קרינה או חשיפה לרעש), ונתונים חברתיים-דמוגרפיים. הנתונים עצמם נטו להיות בחתך ארצי, אבל יחידת הניתוח שלהם

● **כתי נערך הסקר? האם העיתוי לא נופל בתזמון רגיש כגון ימים של מתיחות ביטחונית, בחירות, סבצע צבאי, אסון או מחדל כלשהו? מה הסבירות שעיתוי הסקר השפיע על תוצאותיו?**

● **האם ערוץ התקשורת שהמראיינים בחרו בו (טלפון קווי או סלולרי, סקר מקוון) לא כרוך בייצוג יתר של אוכלוסיות הזמינות בערוצים אלה? ואולי ההפך – ייצוג חסר של אוכלוסיות שאינן זמינות בהם?**

● **בסקרי בחירות: האם הסקר מציג בנפרד את שיעור הנסקרים המתכוונים להצביע ואת שיעור המתלבטים? האם הוא מסביר בגלוי את הנחות העבודה שלו באשר לאוכלוסיות אלה ואת הפרוצדורות שבאמצעותן הוא מנסה לפענח את דפוסי ההצבעה שלהן בסופו של דבר?**

מחקרים מדעיים:

● **האם המחקר פורסם בכתב עת מדעי בעל מוניטין שבו נהוג שיפוט אנונימי של עמיתים?**

● **מי הם עורכי המחקר? מה הרקע וההישגים שלהם? האם נושא המחקר נמצא בתחום מוסמכותם?**

החוקר דייוויד בולייר (Bollier) מזהיר כי "ריבוי נתונים אינו מדבר בעד עצמו".¹¹⁷ פירוש הדבר שסטטיסטיקה, סדרי הגודל החדשים של המידע מאפשרים לזהות קשרים ומתאמים טוב יותר מנתוני העבר, שההתבססו על מדגמים מוגבלים בממדיהם, אבל הם אינם יכולים ללמד לאיזה מן המתאמים משמעות כלשהי ומה בכלל מסביר את המתאם. כמו שצינו לגבי סקרים, נתוני עתק לא יכולים להצביע על קשרים סיבתיים בין משתנים (ולקבוע, לדוגמה, אם אזור מגורים גורם למצב חברתי כלכלי מסוים, או שמא ההפך – המצב החברתי-כלכלי מביא את האדם להתגורר באזור שהוא מתגורר בו). ולא רק זה: נתוני עתק יכולים לספק מידע בעל ערך רק כשמדובר בתופעות שכוחות ומתועדות היטב (למשל, נתוני פשיעה לפי אזורים או מצב המיגון נגד רעידות אדמה לפי שמות של בתי ספר). הם פחות זמינים ובדרך כלל פחות מהימנים במדינות לא מפותחות, לא דמוקרטיות ודלות במחקר.

פרשנות נבונה ומקצועית של נתוני עתק מחייבת הבנה צלולה של מבנה מאגר הנתונים, של התכלית שלשמה משתמשים בו ושל השאלה שמנסים לברר באמצעותו. כל שאלה מחייבת התמקדות בהיבטים מסוימים על חשבון אחרים, וכל ניתוח מחייב תהליכי סינון וניקוי של הנתונים, שהם שיפוטיים מטבעם וסובייקטיביים בחלקם. התלות של העיתונאי במבנה מאגר הנתונים ובהגדרות הראשוניות של המשתנים מתחילה כבר בשלב הגישה אל מאגר המידע.

חשוב להבחין בין היקפי נתונים גדולים שעיתונאים אוספים ומעבדים בעצמם, גם אם מרביתם אינם מחזיקים במיומנויות המחשוב והעיבוד הנדרשות,¹¹⁸ לבין שימוש עיתונאי בנתונים של אחרים, שהוא, לפי מחקר עדכני, השימוש העיתונאי הרווח בנתוני עתק.¹¹⁹ כאשר עיתונאים שולטים בשיטות לאיסוף ועיבוד נתונים, הם מסוגלים להפעיל עליהם סטנדרטים עיתונאיים מקובלים הכוללים אימות והצלבה, לבחון באמצעותם חשדות והשערות ולזהות תמורות רחבות, והכול במהירות ובסדרי גודל שלא היו מוכרים עד כה. לעומת זאת, שימוש בבסיסי נתונים שעברו תיווך של חברה פרטית, יחסי ציבור, ארגון או ממשלה מחייב זהירות יתרה מחשש להטעיות, השמטות או הצנעה של נתונים חשובים בערמות של נתונים לא רלוונטיים. מכאן הצורך העיתונאי להשיג נתונים רבים ככל האפשר וללמוד כיצד לגשת אליהם ולהפיק מהם ממצאים ותובנות.

הגיעה לרמת הפירוט של האזרח היחיד, והמאגרים שעליהם התבססו החוקרים היו ציבוריים וזמינים, ורק לעתים רחוקות (בכל מקרה חמישי) נדרשו העיתונאים להגיש בקשה כדי לקבלם.¹¹³

ההבדל הבולט ביותר בין עיתונאי נתונים לעיתונאים "מסורתיים" הוא מספר התופעות שבהן כל אחד מהם מתעניין ורוצה לסקר. אם עיתונאי מסורתי מתעניין בפרטי הרצח שאירע הבוקר, עיתונאי נתונים יבקש להבין תופעות בסדר גודל רחב בהרבה, למשל דפוסי הפשיעה, מגמותיה, ריכוזיה הגאוגרפיים ושיעור הפענוחים, ההרשעות והענישה בתחום.

במקום חשיפה של עובדות שטרם נודעו – האתגר המסורתי של העיתונאות במיטבה – עיתונאי נתונים מנסים לארגן עובדות, לא בהכרח חדשות, באופן שמצביע על תבניות ומגמות או חושף אפליה ואי-צדק שיטתיים שגורמים שונים מנסים להסתירם.¹¹⁴ בזכות ההתעניינות בדפוסים ובמגמות – במקום בהתרחשויות נקודתיות – לסיפורים מבוססי נתונים יש פוטנציאל, יותר מאי פעם, להאיר מציאויות חברתיות דינמיות ומורכבות בדרכים ציוריות, מושכות וניתנות להבנה ולעיון. בעזרת הממשק הידידותי והאריזה החזותית גם קוראים בעלי השכלה בסיסית יכולים לגלות, לדוגמה, כמה רעועים הסטנדרטים של הבטיחות בבית הספר שבו לומדים ילדיהם, מה סיכוני הפשיעה בשכונתם ומה הסבירות לכך שאדם עם רקע כשלהם יאבד את משרתו.¹¹⁵ הודות לתכונות האינטראקטיביות ואמצעי ההתאמה האישית, סיפורים מבוססי נתונים יכולים לאפשר לכל צרכן חדשות להתעמק בנתונים מהזוויות שמעניינות אותו ורלוונטיות למצבו האישי, לנסיבות חייו ולמקומו החברתי והגאוגרפי.

בהשוואה לעיתונאי המסורתי, שהיציאה שלו לאסוף מידע מתחילה בדרך כלל בקצה חוט או במעין השערה בדבר הסיפור שהוא עשוי למצוא בהמשך הדרך, עיתונאי נתונים מתחילים את המסע אל הסיפור עם פחות מושג מה בדיוק הם מחפשים ומוכנים יותר למסע בתהליך של ניסוי וטעייה כדי לגלות לאן מובילים אותם הנתונים.¹¹⁶

עם כל ההתלהבות מהאפשרויות שהעיתונות מבוססת הנתונים פותחת, היא אינה פטורה מן המנה ההגונה של הספקנות הנדרשת בכל מחקר, ואולי אף יותר. מספרים לא רק מהלכים עלינו קסם, שאינו מוצדק בכל מצב. לפעמים הם מלווים בעומס עצום של נתונים שלא דווקא מאורגנים לפי אינטרסים וסדרי עדיפויות עיתונאיים.

שלבבים במחקר

כל צעד במחקר מחייב הנמקה ופותר אפשרויות להטיה ולבחירות שרירותיות וסתמיות – מכורח הנסיבות או עקב חוסר תשומת לב או הטיה של החוקרים. ולכן חשוב להכיר, לפחות באופן כללי, את השלבים הטיפוסיים של המחקר ואת הספקות הייחודיים להם.

מחקר נפתח בשאלת מחקר, שאמורה להיות מעוגנת בספרות האקדמית. אחריה נבחרת שיטת המחקר ומתחיל איסוף הנתונים, שבמסגרתו החוקרים מחפשים ראיות כדי להכריע בשאלות שנשאלו. הנתונים עוברים עיבוד, פרשנות והענקת משמעות. המחקר מסתיים כמובן בניסוח המסקנות.

נתבונן כעת ביתר פירוט בכל אחד מן השלבים.

1. שאלת המחקר. שאלת מחקר טובה מאפשרת גם לחוקר וגם למתעניינים במחקרו להבין מלכתחילה ובצורה ברורה כיצד עשויות להיראות התשובות האפשריות. לדוגמה, נוסח השאלה "מה הגורם העיקרי לתאונות דרכים?" מעיד שיש טווח תשובות היפותטיות קבילות כמו גורמים טכניים, סביבתיים ואנושיים מסוימים, כגון מצב הרכב או הכביש, והן יכולות להיות, למשל, רמת הריכוז של הנהגים וההקפדה מצדם על חוקי התנועה. הצלחת המחקר תלויה בשימוש מדויק ובהיר בכל המונחים שנעשה בהם שימוש בשאלת המחקר ובתשובות האפשריות. כך למשל, תקינות הרכב יכולה להיבדק באמצעות בחינה מכנית של מנגנוניו, תקינות הכביש יכולה להיבדק באמצעות חיפוש אחר סדקים ובורות, וכושר הריכוז של הנהג יכול להיבדק באמצעות מבחן פסיכולוגי או רפואי.

2. מיקום המחקר בשדה העיוני. גם כאשר מדובר בשאלת מחקר חדשה או בתחום מחקר חדש לחלוטין, במרבית המקרים החוקרים ינסו לקשר את החידוש לספרות קיימת. חלק מהספרות הזו עשוי להיות רלוונטי במישרין למחקר הנוכחי משום שהוא מתמודד עם שאלות עקרוניות דומות. מחקרים שמתקשים למקם את עצמם בתוך השדה העיוני הקיים אמורים לעורר תהיות על רצינותם ועל הרלוונטיות שלהם לתחום הנדון. לא די בעצם ההיכרות של חוקר עם הספרות בתחומו כדי לקבוע שהדרך שבה הוא סוקר את הספרות הקיימת רלוונטית למחקר הנוכחי. לכן כל הפניה במסגרת הסקירה התאורטית לספרות המקצועית

האם הקפדתי לקרוא לפחות את התקציר, הדיון והמסקנות? האם בחנתי את מגבלות המחקר, את הגורמים שמסינו אותו ואת הצהרת ניגוד העניינים?

האם אני מסוגל להבין כיצד נערך המחקר ובאילו כלים הוא השתמש? סי יכול לסייע לי להבינם?

האם הממצאים ספתיים? הגיוניים? האם הם מתיישבים עם סמצאי מחקרים קודמים? אם לא – האם יש לכך הסבר משכנע?

האם הממצאים סאפשרים להשיב על שאלת המחקר? האם באופן חד-משמעי?

האם הנתונים שנאספו בפועל זהים לאלה שתוארו על ידי החוקרים כרלוונטיים לשאלת המחקר?

האם הצגת הממצאים סתמודדת באופן משכנע עם הסברים חלופיים?

האם המסקנות לא ספליגות יחסית לממצאים ולמגבלות המחקר?

במחקר שעניינו תרופה חדשה: האם הממצאים תומכים ביעילות של התרופה החדשה רק ביחס לתרופת הדמה או גם ביחס לתרופות שכבר נמצאות בשימוש?

הנתונים חייבים להיות מוסברים באופן נגיש וברור. תהליך הדגימה אמור להבטיח שמבחר המקרים הקטן יחסית שייבדק במחקר מייצג תופעות כלליות יותר ולכן מאפשר הכללה מעבר למדגם. מדגמים אינם מושלמים בדרך כלל, אם מסיבות לוגיסטיות ואם בשל זיהוי מוטעה של המקרים המייצגים; 500 האנשים שהשתתפו בסקר לא מייצגים כנראה אוכלוסייה של כמה מיליוני בני אדם. ולכן ההנחות שבבסיס תהליך הדגימה חייבות להיות גלויות ופתוחות לביקורת, ותיאור תהליך האיסוף צריך לאפשר לקורא להבין את מידת השיטתיות, ההקפדה והדיוק ולספק לו תמונה מוחשית ככל האפשר של הנתונים שדווחו לעומת אלו שנתרו מחוץ למחקר. הכול צריך להיות מוגש כך שהקוראים יוכלו להתרשם מהתקלות והאילוצים, אם היו כאלה, מחומרתם ומדרכי פתרונם. אם אפשר להעלות על הדעת שיטת איסוף עדיפה, שהייתה מאפשרת מענה משכנע יותר לשאלת המחקר, כי אז ראוי לבחון במבט ספקני את ממצאי המחקר ואת מסקנותיו, ולכל הפחות להתיעץ עם מומחים בתחום בדבר מהימנותם.

5. **עיבוד הנתונים.** עיבוד הנתונים מבלית פריטם מסוימים ומטשטש אחרים. ההבלטה והטשטוש הם מאפיין שגרתי למדי. כדי לאמוד את השכר הממוצע במשק אנו נמנעים מהתמקדות בשכר של פרטים ספציפיים, וכדי להבין את הלך המחשבה של מנהיג היסטורי לא נפליג בהלכי המחשבה של אישים אחרים. זו הסיבה שכאשר בוחנים תוצרי מחקר, שאלת המפתח צריכה להיות "מה נשאר בחוץ?". האם ייתכן שאפשר היה להשיג הבנה טובה יותר של מצב השכר במשק לא באמצעות ממוצע פשוט, אלא דרך זיהוי השכר שמחצית מהעובדים מרוויחים יותר ממנו ומחציתם מרוויחים פחות ממנו ("שכר חציוני")? האם מבט על סביבתו החברתית או הארגונית של המנהיג היה מאיר את החלטותיו באור שונה?

6. **הסקת המסקנות.** מסקנות המחקר אינן סוף פסוק. בדרך כלל הן נמצאות במישור פרשני שונה מהנתונים ומרחיקות לכת מעל ומעבר להם. וכך, תוצאות סקר על העדפות פוליטיות ערב בחירות, מייצגות ומוקפדות ככל שיהיו, הן לא ערובה לשיקוף מדויק של דפוסי ההצבעה בפועל. לפיכך במקום לקבל את המסקנות כפי שהן ובמקום להתייחס אליהן כאילו הן אינן יכולות לשמש בסיס למסקנות אחרות, העיתונאי המדווח מחויב לבחון בעין ספקנית כיצד

וכל הנחה והשערה השאלות ממנה חייבות להיות מנומקות היטב.

העיתונאי מחויב לבחון בעין ספקנית כיצד עורכי המחקר הגיעו סן הממצאים אל המסקנות. רק כאשר הגישור משכנע, שקוף ונטול קפיצות המסקנה מתקבלת על הדעת

3. **בחירת שיטת המחקר (המתודולוגיה).** זה השלב שבו החוקרים בוחנים באילו דרכים אפשר להפיק נתונים מהימנים שבכוחם להשיב על שאלת המחקר או להכריע בנוגע להשערותיו, מתוך התאמה לאופיו של הנושא הנבדק ולאמצעי המדידה שנבחרו. העין האנושית, למשל, עשויה לסייע בתצפית אנתרופולוגית אך לא במחקר שעניינו חלקיקים זעירים, המחייב מיקרוסקופ; ראיונות יכולים לחשוף שיקולים ועמדות, אבל לא כאלה שהמרווייין עצמו אינו מודע להם.

מחקר שלא מפרט ומנמק את הבחירה במתודולוגיה, את הפרוצדורות שנקטו ואת מידת התאמתן למטרותיו צריך להדליק אצל העיתונאי נורת אזהרה. מאחר שחוקרים כותבים חלק זה כשהם רואים לנגד עיניהם את עמיתיהם החוקרים, לא תמיד קל להבין את פרטי החלק המתודולוגי. לא פעם כתיבתם קמצנית בהסברים ומניחה ידע מוקדם ושליטה במונחים המקצועיים. ועדיין, אפילו במחקרים מורכבים במיוחד, אין העיתונאי פטור מלחתור להבין בעצמו כיצד נעשה המחקר, ובמקרים מסוימים גם להסביר זאת לציבור אפילו אם לשם כך הוא צריך לפשט את ההסבר.

4. **איסוף הנתונים.** איסוף הנתונים חייב להיות שיטתי, נטול גחמות ומהלכים תמוהים או שרירותיים ומעוגן בשיטת המחקר שהוגדרה ובסטנדרטים המחקריים המקובלים. כל הצעדים הנוגעים להליכי הבחירה של המקרים הנחקרים ("תהליך הדגימה") ולאיסוף

עורכי המחקר הגיעו מן הממצאים אל המסקנות וכיצד הם גישרו ביניהם. רק כאשר הגישור משכנע, שקוף ונטול קפיצות מופרזות והכללות מופלגות אפשר לראות בסיכום מסקנה מתקבלת על הדעת.

המבנה של מאמר אקדמי

לאחר שהכרנו את שלבי המחקר לפרטיהם נעבור לאריזה ולשילוב של מחקרים וממצאיהם במאמרים המתפרסמים בכתבי עת, שהם הצורה הרווחת ביותר של תקשורת אקדמית. כדי להתרשם במהירות וביעילות מחשיבותו של מחקר ומגבלותיו חיוני להכיר את המבנה האופייני של מאמר אקדמי, את חלקי המפתח שלו ואת התפקידים והתכנים הטיפוסיים שצפויים להופיע בו.

ראשית חשוב לומר כי מיטב המאמרים האקדמיים מתארים בתמציתיות ובבהירות עבודות עיוניות ומחקרים אמפיריים הבוחנים רעיונות והשערות לנוכח מצב העניינים בעולם. ועוד: מאמרים אקדמיים מתפרסמים בכתבי עת אקדמיים נחשבים רק לאחר שעברו שיפוט אנונימי, אצל מומחים מאותו תחום חקר ולעתים קרובות אחרי כמה וכמה סבבי תיקונים בעקבות הערות השופטים. מספר לא מבוטל של מאמרים נדחים כבר בשלב השיפוט. כתבי העת המדורגים גבוה יותר בתחומם – בזכות מספר הציטוטים שלהם בספרות המקצועית ומספר הפעמים שחוקרים אחרים מסתמכים עליהם – נוהגים להפעיל תהליכי שיפוט נוקשים מכתבי העת הנחשבים פחות. בתחומים מסוימים מוענקת חשיבות פחותה למאמרים שרק הוצגו בכנסים או שטרם עברו שיפוט אקדמי. כפי שמעידים הכשלים שאירעו גם בכתבי עת נחשבים, הדירוג והליכי השיפוט הקפדניים לא יכולים להיות תחליף לשיקול דעת בריא של העיתונאי הקורא אותם.

הדירוג המקובל לכתבי עת מבוסס על מדד המכונה "impact factor" ("גורם השפעה"). זהו מדד המבוסס בעיקר על מספר הציטוטים שהמאמר קיבל בספרות המקצועית בתחום. ככל שכתב העת מצוטט יותר ומשמש במה רחבה יותר לפרסומים בתחום כולו, ולא רק למחקרים בתת-תחום ספציפי, כך הוא מדורג גבוה יותר.¹²⁰ מדדי ההשפעה שנויים במחלוקת בעולם האקדמי משום שמצד אחד הם נוחים מאוד לשימוש ומסייעים בקביעה מיהם החוקרים הראויים למשרה

● במחקר רפואי: האם יש התייחסות מספקת לסיכונים שבטיפול הרפואי החדש או רק ליתרונותיו?

● האם לסונוחים שהמחקר משתמש בהם יש משמעות מיוחדת בדרגון המדעי? כיצד אפשר לתרגמם לשפה יום-יומית?

ניסויים:

● האם יש בניסוי השוואה לפחות בין שתי קבוצות?

● האם ברור לי מה גרם למה לפי המחקר?

● כיצד נעשתה חלוקת הנבדקים לקבוצות? האם היא הייתה אקראית או סכונת?

● האם הקבוצות גדולות דיין כדי לאפשר בחינה של מובהקות סטטיסטית? האם התוצאות מובהקות?

● האם במסגרת המאמץ לבודד גורמים התרחק הניסוי יתר על המידה מהתנאים בסביבה הטבעית שבה התופעה הנבדקת מתרחשת?

● האם יש גורמים אחרים, שלא מוזכרים במאמר, שיכולים להשפיע על תוצאות הניסוי נוסף על הגורם המשוער במחקר?

שיטת המחקר. תיאור האסטרטגיה הניסויית והטכניקה או הכלים שבאמצעותם תיבדק שאלת המחקר או ייבחנו השערותיו. התופעה שמעניינת את החוקר תוגדר כ"משתנה מחקר", ויובאו הסברים כיצד אפשר לכמת את המשתנה הזה או למדוד אותו באמצעים העומדים לרשות החוקר (למשל, שאלון למדידת עמדות או מכשיר המודד תנועות אישונים כדי למפות מסלולי התבוננות בסביבה נתונה). בחלק מהמאמרים, כדי להבטיח שכלי המחקר אכן עושים את עבודתם, החוקר מתאר כיצד בדק שהכלי אכן מודד את שנועד למדוד ("תוקף") ושהוא אכן מספק תוצאות יציבות ממדידה למדידה ("מהימנות").

כעיתונאי אחראי אתה
או את סחויבים לקרוא
לפחות את תקצירי
הסאכרים ואת ההערה
בעניין סקורות הסיכון
של הסחקר. אם לחצי
הזמן סאפשרים, סוסלץ
שתעברו גם על פרק הדיון

התוצאות. ליבת המאמר האקדמי. לעתים קרובות המידע החשוב יופיע כאן בטבלאות ו/או בתרשימים, מלווה בסקירה מילולית של הממצאים העיקריים. קורא ביקורתי יבחן בתשומת לב אם התיאור המילולי תואם את הנתונים, מכסה את העיקר ולא מתעלם מתופעות סותרות או צורמות; קורא ביקורתי במיוחד יכול לנסות להגיע בעצמו למסקנות על סמך הנתונים ואז להשוות אותן לאלה של המאמר.

הדיון. נפתח בדרך כלל בחזרה פשוטה על עיקרי הממצאים. כדאי לחפש בו מהי תרומתו העיקרית של המאמר לדעתם של החוקרים. הדיון מספר גם על המשמעויות הרחבות של ממצאי המחקר ומסביר את היחס בין הממצאים לבין ממצאי מחקרים קודמים. כאן בדרך כלל יתארו החוקרים את תגובותיהם לביקורות אפשריות על עבודתם ולמגבלות המחקר שלהם ויעלו הצעות למחקרים עתידיים.

אקדמית או לקידום, אך בה בעת אינם מתייחסים בכלל לתוכן המאמרים, מודדים איכויות אקדמיות שלדעת רבים כלל אינן ניתנות לכימות ולוקים במקבץ תקלות (למשל, רמת נגישות לא אחידה לקהל הרחב, חוסר רגישות לציטוטים שליילים או ביקורתיים בכתבי עת אחרים, תקופת המתנה ארוכה לפרסום או מאמרים שמחבריהם חזרו בהם בינתיים מן הכתוב בהם).¹²¹ את מדד ההשפעה למדעי הטבע, ההנדסה והרפואה אפשר למצוא באתר *Science Citation Index*, ואת מדד ההשפעה למדעי החברה – באתר *Social Science Citation Index*.¹²² בהקשר הישראלי חשוב להוסיף כי מאמרים שמתפרסמים בעברית "נחשבים" פחות, וכתבי העת בעברית לא נכללים על פי רוב בדירוגים הבינלאומיים. מטעמים אלה ואחרים חוקרים ברחבי העולם מרבים לפרסם באנגלית. עובדה זו עלולה להקשות על קוראים שאינם שולטים באנגלית ואפילו למנוע מהם כליל את את הגישה למאמר.

מאמר אקדמי טיפוסי מחולק לשישה חלקים עיקריים: תקציר, מבוא, סקירה תאורטית, שיטת המחקר, תוצאות ודיון.

התקציר. מופיע בתחילת המאמר. בזכות תמציתיותו (לרוב לא יותר מ-150-300 מילים) ושפתו המובנת יחסית, התקציר הוא מקום טוב לקבל מושג ראשוני על מטרות המחקר, תוצאותיו ומסקנותיו. התקציר זמין חינם כמעט תמיד, גם במאגרים ובכתבי עת שהגישה לטקסט המלא שלהם כרוכה בדמי מינוי או בתשלום.¹²³

המבוא. תיאור חשיבותו הכללית של המחקר. כולל התייחסות לחוסרים בספרות המקצועית הקיימת שאותם המחקר או המאמר מבקשים למלא. בתחומים מסוימים, בעיקר במדעי הטבע, תופיע בסוף המבוא שאלת המחקר ואולי אף ההשערה הספציפית (או כמה השערות). במדעי החברה המבוא יכול, לא תמיד, תיאור של מטרות המחקר וסוג הנתונים המשמשים בו.

הסקירה התאורטית. תיאור תמציתי של הספרות המחקרית הרלוונטית לשאלת המחקר, לפחות לדעת החוקרים. סקירה כתובה היטב יכולה לספק מיפוי מקיף של החוקרים הפעילים בתחום, ממצאי עבר רלוונטיים ואמות המידה המחקריות הנהוגות בתחום. לא כל תחומי המחקר נוהגים להביא סקירת ספרות.

מאגרי נתונים:

- האם השימוש במאגר הנתונים באמת מאפשר תובנות חדשות?
- על ידי מי, מתי ולאילו מטרה נאסף המידע הגולמי אל מאגר הנתונים שבו נעשה שימוש במחקר? באיזו שיטה?
- האם מי ששולט במאגר הנתונים מסוגל להגביל את השימושים שאני עושה בו?
- מה הסבירות לחדירת שגיאות – כגון כפילויות, נתונים חלקיים וחלוקות סבלבלות לקטגוריות למיניהן – בגלל שיטות האיסוף והרישום שבהן נעשה שימוש במאגר הזה?
- האם לתהליכי האיתור, הטעינה והניתוח של הנתונים יכולות להיות השלכות אתיות, כמו פגיעה בפרטיות?
- אילו דרכי ניתוח המאגר מאפשר? האם הוא מאורגן בקטגוריות סבירות?
- איזו רמת פירוט מאגר הנתונים מאפשר?
- האם מאגר הנתונים עמוס מדי?
- האם עיבוד הנתונים מחייב כישורי מידענות או כישורים סטטיסטיים שאינני מחזיק בהם?

מהו המינימום הנדרש ממך כעיתונאי אחראי? ובכן, כעיתונאי אחראי אתה או את מחויבים לקרוא לפחות את תקצירי המאמרים ואת ההערה בעניין מקורות המימון של המחקר (בתחילת המאמר או בסופו). אם לחצי הזמן מאפשרים לכם, מומלץ שתעברו גם על פרק הדיון, המסכם את הממצאים ואת חשיבותם ומתאר את מגבלות המחקר (בדרך כלל לקראת סוף הדיון).

ומדוע עליכם להשקיע את כל המאמץ הזה? ובכן, יותר משהקריאה הזו נועדה לאפשר לכם להבין עד תום את תוכן המחקר ומשמעותו, בכוחה לתת לכם מושג ולספק לכם רקע חיוני על הדרכים שבהן מוצגים חידושי המחקר בערוצים האקדמיים,¹²⁴ המתאפיינים בפחות ניפוח שיווקי של הממצאים, ודאי פחות ממה שמאפשרים ערוצי התקשורת והיחצ"נות. נוסף על כל זה מאמרים אקדמיים עשויים לספק נקודות אחיזה לשיחה מועילה עם המומחים ולהפחית את התלות שלכם בדבריהם ובהסבריהם. ההבנה הזו שלכם חיונית במיוחד לנוכח העדויות הרבות לכשלים חמורים ולרמאויות בפרסומים אקדמיים.¹²⁵ אגב, מדורי החדשות בכתבי העת המדעיים המובילים בעולם, שחלקם זמינים באינטרנט ומוסרים את התוכן המדעי בשפה פשוטה יותר, יכולים לסייע מאוד בפיתוח הבנה עצמאית, אפילו של מאמרים קשים לפיצוח.¹²⁶ הַשְׂמָה להתראות המידע של כתבי עת מסייעת גם היא להרחבת הידע בתחום, ועמו ליכולת לאתר כשלים, כיוון שהיא מאפשרת לקבל אוטומטית הודעות מכתבי העת הרלוונטיים, בין היתר על מאמרים ומחקרים חדשים ועל גיליונות מיוחדים של כתב העת טרם פרסומם.

כשלים במחקרים

גם כשהמסקנות אינן שנויות במחלוקת בקרב קהילת החוקרים, רצוי שלא לאמץ אותן כפשוטן אלא לבחון אותן מול קשת הכשלים האפשריים שמאפיינים פעילות מחקרית. הנה כמה מהכשלים הבולטים מתוך אינספור כשלים פוטנציאליים בתכנון ובהוצאה לפועל של מחקר:

1. **שינויים בלתי מורגשים ברישום.** לפעמים מה שנראה במבט ראשון כמו שינוי בשיעורי התחלואה, בממדי האבטלה או בהיקף הטרור הבינלאומי אינו אלא שינוי באופן הרישום, בשיטות החישוב או במבנה של מודדים. הדבר יכול לנבוע משינויים במוסכמות ובהנחות העבודה המקובלות בין החוקרים, במסגרת ניסיונותיהם לשפר את מהימנות

("טעות מסוג 1"; ובאנגלית – "false positive") עלול לגרום הוצאות כלכליות מיותרות. לעומת זאת אי-הכרה שגויה בחומר כמסרן ("טעות מסוג 2"; ובאנגלית – "false negative") עלולה לסכן את בריאות הציבור. השאלה עם איזה סוג טעות החוקרים מוכנים יותר להשלים איננה מדעית, אלא ערכית. האם להעדיף מניעה של סיכון בריאותי, קטן ככל שיהיה, על פני נזק כלכלי, גדול ככל שיהיה? אפילו בחירה במכשיר ניטרלי לכאורה כמו מבחן סטטיסטי יכולה להגדיל את הסיכוי להיחשף לטעות באחד הכיוונים. בכך היא יכולה לשמש מסתור להנחות פוליטיות, חברתיות וערכיות או לסיכונים מחושבים, שלכל אדם – גם אם אינו מדען – יש כלפיהם עמדה ערכית משלו.¹²⁷

מקרה מבחן: לקחי הכשל של החיסון המשולש

אחד ממקרי הכשל הבולטים והחמורים ביותר בהיסטוריה של סיקור מדע מציע שורה של לקחים עיתונאיים חשובים. כוונתנו למקרה החיסון המשולש באנגליה ב-1998, שנמשך עד שנות האלפיים המוקדמות והדיו מורגשים עד היום.

ראשיתו של הסיפור במחקר שהתפרסם בכתב העת הרפואי המוערך *The Lancet*. המחקר הציג ראיות לכאורה לכך שחיסון ילדים בתרכיב המשולב למחלות חצבת, חזרת ואדמת (MMR; Measles, Mumps, Rubella) גורם ללא פחות מאוטיזם. העיתונאים שדיווחו על הממצא ייחסו אמינות גבוהה לעורך המחקר, אנדרו וייקפילד (Wakefield), ולמסקנותיו. כעבור זמן קצר התברר שמאחורי המחקר עמדו מעשה זיוף, סילוף ראיות וניגודי עניינים. וייקפילד קיבל עשרות אלפי דולרים כיועץ רפואי-מדעי ממשד עורכי דין שהכין תביעה נגד יצרני החיסון, עובדה שעורכי כתב העת לא היו ערים לה.

ואולם לא היה הכרחי שחשיפת הכשלים הללו תישאר רק כחוכמה שבדעבד. לדעת הרופא ועיתונאי המדע בן גולדייקר (Goldacre), בספרו "מדע רע",¹²⁸ די היה בספקנות עיתונאית עיקשת בשלבים הראשונים, כזו שהייתה מתמקדת בדיוק בנקודה שהמלצנו להתמקד בה, קרי המרחק שבין הראיות שהוצגו לבין המסקנה מרחיקת הלכת שהוסקה מהן. גולדייקר גורס כי ספקנות כזו הייתה יכולה לחסוך את המבוכה ואת ההימנעות

המדידה או להתאימה למדידות בינלאומיות. שינויים כאלה גוררים תשובות חדשות על שאלות כגון האם אנשים שעובדים רבע משרה צריכים להיות מוגדרים כמובטלים; האם השקעות במחקר ובפיתוח מחושבות במסגרת התוצר המקומי הגולמי; או האם מדדי אי-שוויון מתחשבים בהכנסות מהון?

2. **ממצאים שטרם פורסמו.** תחומי חקר נבדלים זה מזה בנורמות שלהם כלפי פרסום בתקשורת של ממצאים שטרם פורסמו בכתבי עת אקדמיים. במדעי החיים הדבר עלול לסכן את הפרסום האקדמי ומדענים אחרים נרתעים מכך. גם בתחומים אחרים, כמו בחלק ממדעי החברה, מומלץ לנקוט משנה זהירות ולהפנות מידה של ספקנות כלפי ממצאים שטרם עברו בחינה מדוקדקת על ידי מומחים.

3. **שיטת מחקר לא מתאימה.** לא תמיד השיטה שנבחרה היא המתאימה ביותר כדי להשיב על שאלת המחקר. סקר, למשל, יכול לסייע באבחון מצב הדעות בחברה בנושא פוליטי מסוים, אבל הוא לא הכלי המיטבי לתיעוד התנהגויות. הסיבה לכך היא שאנשים לא תמיד מדייקים בתיאור העצמי של התנהגויותיהם, בין בגלל מגבלות זיכרון ובין בשל מבוכה או חוסר מודעות.

4. **יישום כושל של שיטת המחקר.** בחירה בשיטה מתאימה לא מבטיחה שביצוע המחקר יהיה במיטבו. חוקרים מקצועיים ובעלי סטנדרטים אתיים לא מהססים להציג לפני קהליהם את שלל הבעיות, התקלות והאתגרים שהם נאלצו להתמודד עמם, כגון קשיי דגימה, מקרי אי-התאמה וסירובים של נבדקים להשתתף במחקר או אילוץ גישה לנבדקים ולחומרים. הדאגה מפני כשלים שעלולים להוליך למסקנות מוטעות מטופלת בספרות המחקר באמצעות התוקף והמהימנות שהוזכרו לעיל.

5. **חדירה של ערכים חברתיים לעבודת המחקר.** במחקרים שיש להם השפעה על החלטות ותכנון מדיניות החוקרים נוהגים לערוך חישובי סיכונים למקרה של טעות בתוצאות, לכאן או לכאן. לדוגמה, מחקר שבוחן אם חומר כלשהו מסרטן יכול לטעות לשני כיוונים: מצד אחד הוא יכול להגיע למסקנה מוטעית שלחומר הנבדק יש השפעות מסרטנות שאין לו, ומהצד השני הוא יכול להגיע למסקנה מוטעית שהחומר אינו מסרטן, למרות השפעותיו המסרטנות. כיווני הטעות לא שקולים ולא סימטריים. זיהוי מוטעה של חומר כמסרטן

של רבים מחיסון ילדיהם, שבעקבותיה, אגב, התפרצו שלוש המחלות מחדש.

גולדייקר מסביר שכאשר מוצגת לפנינו קבוצת ילדים עם תסמינים של אוטיזם וכאשר ידוע כי הם חוסנו לא מכבר בחיסון המשולש, אנו מתפתים אינטואיטיבית לקשור בין שני הדברים. הרעיון שגם האוטיזם וגם החיסון הופיעו במקרה יחד נראה לנו, ההדיוטות, לא סביר, אבל חוקרים מנוסים לא פועלים רק על סמך מה שנראה סביר במבט שטחי. ברגע שידועים, לאחר בירור, כי בית החולים הנדון מתמחה בטיפול גם בחצבת, גם בחזרת וגם באדמת, אפשר להניח שעשויים להגיע אליו כל מיני חולים, גם הלוקים באוטיזם.

כדי להוכיח קשר סיבתי בין החיסון לבין אוטיזם היה צריך לנקוט שני צעדים. הראשון, לבחון שתי קבוצות – אחת של ילדים שחוסנו ואחרת של ילדים שלא חוסנו – ולבדוק אם היה ביניהן הבדל של ממש בשיעורי האוטיזם. אם מתברר כי תסמיני האוטיזם לא הופיעו בתדירות גבוהה משמעותית בקרב הילדים שחוסנו בהשוואה לאלה שלא חוסנו, סימן שהחיסון הוא לא הגורם. והצעד השני, לבדוק שתי קבוצות ילדים – עם תסמיני אוטיזם ובלי – ולעמוד על ההבדלים בין שיעורי ההתחסנות בשתי הקבוצות.

הדגמנו כאן שני כשלים רווחים בקריאת מאמרים אקדמיים. הכשל הראשון הוא אי-הבנה שבמחקרים המנסים לזהות גורמים וסיבות לתופעות מתחייבת לפחות השוואה אחת בין שני מקרים, כפי שהסברנו בתיאור ההיגיון של ניסויים. אי-אפשר להוציא מסקנה ממחקר שאין בו לפחות השוואה אחת כזו, ודאי לא מסקנה שקובעת כי חיסון הוא סיבה לתסמיני אוטיזם. הכשל השני הוא שמהופעה בר-זמנית של שתי תופעות (התחסנות ואוטיזם) לא נכון להסיק בהכרח קשר סיבתי.

העיתונאים שנפלו בפח לא היו כתבי מדע מנוסים. הללו דווקא לא ייחסו אמינות לפרסום, כיוון שהם היו ערים לכשלים שתיארנו. מי שבלעו את הפיתיון היו בעיקר כתבים כלליים, שאינם מורגלים בסיקור ענייני מדע ורפואה. הסיקור המדובר תרם לבלבול ולפאניקה ברחבי העולם. הוא יצר דימוי שלילי לחיסונים, לפחות בקהילות מסוימות, ופרנס תאוריות קונספירציה, הנשמעות עד היום, בדבר חוסר היעילות והבטיחות של חיסונים.¹²⁹ בעקבות הפרסומים בתקשורת החליטו הורים רבים שלא לחסן את ילדיהם, גם במחיר של סיכון בריאותם.

האם נכון להסתמך על מאגר מידע גדול כשהתופעה שמעניינת אותי כל כך נדירה?

האם ייתכן שדווקא המידע בעל הערך הרב ביותר לא נגיש במאגר זמין לי? האם אפשר לפצות על כך באמצעות מאגרים חלופיים או משלימים בחינם או בתשלום?

האם אפשר להסיק סיבתיות על סמך הנתונים במאגר הזה?

אילו אדם אחר היה סנתח את אותם הנתונים, האם הוא היה מגיע לאותן המסקנות?

האם קובצי הנתונים המקוריים נגישים? האם אוכל לבחון אותם בעצמי או בעזרת אנשי מקצוע? האם לא ראוי לספק לציבור גישה אליהם?

האם הוויזואליזציה של הנתונים באמצעות תרשים לא מייצרת דרסה מוגזמת או מקדמת פרשנות מסוימת?

האם הפרופורציה בין הנתונים לייצוג הגרפי שלהם עקבית בכל התרשים?

האם הוויזואליזציה של הנתונים לא סותרת את חוקי הטבע ואת האוריינטציה האנושית הבסיסית? (לדוגמה, משתמשת בקו יורד לציון סגמת עלייה, בגוון אדום לציון קור ובגוון כחול לציון חום.)

פרק רביעי

ספקות כלפי שיטות העבודה העיתונאיות

אחרי שהטלנו ספק במקורות המידע ובשיטות שלהם לאיסוף נתונים, האם לא הגיעה השעה לבחון בעין ביקורתית גם את שיטות העבודה של העיתונאים עצמם? הרי לא ייתכן להטיל ספק בכל הגורמים המעורבים בשרשרת ייצור המידע והעברתו ולהתעלם מן החוליה האחרונה – העיתונאים – שלדפוסי השיפוט והסיקור שלהם השפעה מכרעת על התוצר החדשותי. התעלמות כזו ודאי שאינה ראויה בהתחשב בחולשות הרבות והידועות שהעיתונות לוקה בהן בהיותה מוסד להפקת ידע אקטואלי הפועל באינספור אילוצים – החל במגבלות של נגישות, סמכויות וכלים לאימות ראיות, עבור בתלות יתר בגרסאות של בעלי עניין וכלה במחסור בזמן ובמשאבים.

של עצמם. בתכונה זו שלהם הם נמצאים בחברה טובה. כפי שתיארנו במבוא, התבוננות עצמית ספקנית לא מושגת בקלות גם אצל בעלי מקצוע המצוידים בהכשרה פורמלית (מהנדסים, אדריכלים, מנהלים, רופאים וכו'). החוקר המוערך דונלד שון (Schön) גורס כי אנשי מקצוע נאלצים לגייס את כל יכולותיהם וכישוריהם כדי להגיע לתפקוד מוצלח.¹³¹ במרוצת השנים הם לומדים להכניס כל כך הרבה פעולות שלהם למעין "טייס אוטומטי" עד שהם מסוגלים לבצע אותן בהצלחה גם אם הם אינם מסוגלים לפרוט אותן למילים או למהלכים סדורים – ממש כמו בנהיגה. חלקים גדולים מפעולות הנהיגה התרגלנו לבצע אוטומטית עד כדי כך שאילו היינו מנסים להרהר במודע על כל פעולה שאנחנו עושים בזמן שאנחנו נוהגים, היינו מתקשים לשמור על נהיגה חלקה ועל יכולת הריכוז שלנו.

לפי דונסבאך, הסנגנון הפסיכולוגי החזק ביותר שמנחה את פעילותם של עיתונאים הוא סנגנון החשיבה הקבוצתית. סנגנון זה מביא לכך שעיתונאים חולקים תפיסת מציאות משותפת

בהמשך למה שנאמר בתחילת הספר, ראוי להבהיר כי אף שאנו מרבים להשוות בין עיתונאות לבין מקצועות אחרים, איננו מתעלמים ממעמדה הרעוע של העיתונאות כמקצוע, מאחר שהיא אינה עומדת בקריטריונים הפורמליים שפותחו בסוציולוגיה של המקצועות. לדוגמה, אין לה מסלולי הכשרה פורמליים מחייבים הכוללים ידע עיוני מורכב; היא אינה מגייסת עיתונאים בשיטות מבוקרות ותחת חובת רישוי (במרבית המדינות הדמוקרטיות אין חובה כזו); אין לה בתי דין לאתיקה המוסמכים להעניש על חריגות מסטנדרטים מקצועיים; ואין לה כתבי עת מקצועיים כדוגמת אלה שקיימים בתחומים האקדמיים.¹³² אבל גם אם עיתונאות היא לא מקצוע, היא עדיין חולקת עם מקצועות מבוססים מאפיינים הראויים לטיפוח – למשל, תרבות תעסוקתית,

לפני הכול חשוב להבהיר כי העבודה שעיתונאים נחשבים למשרתים של מטרות דמוקרטיות אין משמעה שהארגונים שמעסיקים אותם מתנהלים באופן דמוקרטי. גם בתזמורת פילהרמונית אין, ולא יכולה לשרור, דמוקרטיה. חלק ניכר מהעשייה של עיתונאים מוכתב, מתואם ומבוקר על ידי עורכים, מנהלים, מקורות מידע, עמיתים, מתחרים ובמידה גוברת – ההעדפות של קהליהם. שדה הכוחות שהם פועלים בו מתאפיין פחות בהנחיות ישירות ומפורשות ויותר בהסדרים, נורמות, שגרות, סטנדרטים, קונבנציות וציפיות שנוקמו סביבם עם השנים. עיתונאים רגישים ומנוסים לא נזקקים, רוב הזמן, להנחיות מפורשות כדי לזהות מתי הם מצופים לפרסם או להתעלם, למהר ולעלות לאוויר או להמתין ולתמוך בראיות, להרחיב או לקצר, להתעמת או לעשות הכול כדי שלא לסבך את ארגון החדשות שלהם עם בעלי עניין. דווקא משום שעיתונאים לא תמיד חופשיים לעשות כרצונם, הם נדרשים לספקנות מתמדת – כדי למקסם את האוטונומיה שלהם, אם לא מיד אז לפחות בעתיד. ספקנות היא אמצעי חיוני לעיתונאים לצורך גיבוש קווים אדומים נגד התערבות לא עניינית בשיקוליהם וכדי לבחון מתי הוצבה לפניהם החלטה מקצועית לגיימית ומתי מדובר בהנחתה שרירותית של אינטרסים לא ענייניים, בצנזורה פנימית או בכניעה לסמכות.

לפי חוקר התקשורת הגרמני המנוח וולפגנג דונסבאך (Donsbach), המנגנון הפסיכולוגי החזק ביותר שמנחה את חשיבתם ואת פעילותם של עיתונאים הוא מנגנון החשיבה הקבוצתית. כלומר, יותר משעיתונאים מונעים מהשאיפה להשיג ידיעה בלעדית שאין למתחריהם, הם מנסים ליישר קו עם הידיעות שיש לכולם. המנגנון הזה אחראי לנטייה האנושית הכללית להתאים את עצמך לתפיסות של הרוב, אבל כאשר בעיתונאות עסקינן יש לו תפקיד מיוחד – לחסוך מהעיתונאי את המצב המביך שבו הוא עומד לבדו מאחורי גרסה מסוימת של תיאור מציאות בעוד עמיתיו ומתחריו מקפידים לשמור ממנה מרחק.¹³⁰ לדעת דונסבאך, מנגנון זה מביא לכך שעיתונאים חולקים בדרך כלל תפיסת מציאות משותפת ("shared reality").

במובנים רבים המשימה של הפרק הנוכחי – מיפוי הספקות הנוגעים לעבודה העיתונאית – מורכבת מן המשימות שהצבנו לעצמנו בפרקים הקודמים, לא רק מפני שלעיתונאים קל יותר לשמור על ביקורתיות כל עוד מדובר בעבודתם של אחרים אלא גם משום שהם מתקשים לבחון מתוך ריחוק את הנטיות האוטומטיות

נשאלת השאלה

שיפוטים:

- האם בכל פעם שמשהו נראה לי מובן מאליו אני נעצר ושואל את עצמי למה בעצם?
- האם באמת יש עניין ציבורי בסיפור או שנסחפתי ליישר קו עם שיקולים של מקורות, קולגות, תחרות, בלעדיות ורייטינג?
- האם פסילה שיטתית של ידיעות בתחום הזה לא מורידה אותו אל סתחת לרדאר העיתונאי עד שאין סיכוי אפילו לוויכוח בשאלת חשיבותו?
- האם תהליכים מתמשכים והתפתחויות ארוכות טווח (כמו סזעור, פמיניזציה, חילון או הקצנה פוליטית), שמעצבים את חיי הציבור יותר מכל דרסה או שערורייה, לא עוברים אצלי בקביעות סתחת לרדאר?
- האם אני סודע לצורכי המידע של קוראיי בכובעיהם השונים – אזרחים, מצביעים, הורים, נישומים מס, חברים בקופת חולים, עמיתים בקופת גמל, בעלי מכוניות וכו'?
- האם הסיפור הזה היה מתפרסם אלמלא הכירו ספקי המידע כל כך טוב את החולשות של העיתונאים לחומרים כאלה?

חתירה לאמת ומידה של סמכות ציבורית – בייחוד בחברה דמוקרטית, שאין לה קיום ללא הספקה קבועה של מידע מהימן.

בפרק זה נטען שהאתגרים שהעיתונאות מתמודדת עמם דומים מאוד לאתגרים שכל פעילות מקצועית אחרת מתמודדת עמם: הענקת משמעות לנסיבות חדשות, פתרון בעיות ומודעות עצמית. בחלק הראשון נציג את הפרקטיקות העיתונאיות ואת הבעיות שהן מעוררות; בחלק השני נדון בלקחים שהעיתונות יכולה להפיק ממה שידוע על מקצועות מבוססים; ובחלק השלישי ננסה לשכנע מדוע חשוב להטיל ספק בדפוסי העבודה העיתונאית. השאלות הנלוות לפרק זה מיועדות לכתבים ולעורכים המעוניינים שלא לראות במהלכים שונים בעבודתם עניין מובן מאליו. השאלות ערוכות בהתאם למחזור החיים של ידיעה עיתונאית – ספקות כלפי השיפוט העיתונאי בשאלה מה ראוי לפרסם ומה לא; ספקות כלפי איסוף המידע, העריכה והפרזנטציה (הדרך שבה הידיעה כתובה או מוצגת); וספקות כלפי שגרות עיתונאיות מקובלות. בסיכום הפרק ריכזנו ספקות רלוונטיים לטווח הארוך – בלי קשר לידיעה זו או אחרת.

פרקטיקות עיתונאיות

רבים מהעיתונאים אוהבים לחשוב שכל ידיעה שלהם מיוחדת במינה ושיש בה תמהיל חד-פעמי של נסיבות ודקויות; הם מתייחסים אל הידיעה שלהם כאילו היא ישות חד-פעמית. ואולם במציאות עיתונאים לא קובעים בכל פעם מחדש מהו המבנה הקלסי של ידיעה, מה נחשב שאלה טובה במסיבת עיתונאים, מתי מוצדק להנהיג גל פתוח, מתי חשוב לעמת מרואיינים עם דברים שאמרו בעבר ואם נחוץ דווקא עכשיו להביא את הסיפור שמאחורי הסיפור במקום להסתפק בגרסה של פוליטיקאי.

לכל בעל מקצוע, באשר הוא, לא פשוט לנסח בעצמו את העקרונות הכלליים שלפיהם הוא פועל, מעבר למקרה הבודד. כיצד אני יודע מה נכון לסקר בכל מצב נתון, היכן עליי להימצא, עם מי עוד כדאי לדבר, אילו שאלות צריך לשאול, וכיצד ראוי לתאר את מה שחשפתי? בכל המקרים הללו אנחנו משתמשים במשאב החמקמק המכונה "ידע נסתר" (tacit knowledge).¹³³ ידע נסתר אינו מפורק – ויש האומרים שהוא אינו ניתן לפירוק – למתכוני פעולה מפורטים. כמו אנשי מקצוע אחרים במצבים האופייניים להם, גם עיתונאים פשוט פועלים

האם להרים טלפון? לחפש באינטרנט? לצאת לשטח? להיפגש פנים אל פנים עם מקורות המידע? בהמשך אתם נדרשים להחליט מתי הגיעו מאמצי איסוף המידע שלכם לרוויה או לרמת הוודאות המספקת, ולחלופין – מתי הם הגיעו למבוי סתום ולכן אתם לא יכולים להגיע בשלב זה למצב של פרסום אחראי. בשלב זה אתם צריכים להחליט אם המידע שיש בידיכם הוא חד־משמעי ואמין או שהוא מחייב בדיקה נוספת והאם הוא מתקבל על הדעת ומתאים למה שכבר ידוע מן העבר. ולבסוף, גם אתם וגם העורכים שלכם חייבים להחליט מה ייכלל בידיעה ומה יישאר בחוץ, כיצד יוגש המידע מבחינת אורך הטקסט, הנימה, הפורמט וכל הרכיבים הנלווים (תצלומים, וידאו, סאונד, תרשימים וכו').

אבל מעבר לסיפור כזה או אחר, ברקע אורבים לכם גם הטווח הארוך יותר של הקריירה העיתונאית שלכם או תקופת הסיקור של התחום המסוים. עיתונאים נחשפים – לא תמיד במודע – להיקפי מידע עצומים, שרק חלק קטן מהם נכלל בסופו של דבר בידיעות שהם מפרסמים. עיתונאים שמוכנים להתאמץ לא רק למען הסיפור הבא יכולים לנצל את הנגישות המתמשכת שלהם למידע, למקורות, למומחים ולאיירועים כדי לצבור ידע ומומחיות בתחומם.

במה שקשור לטווח הארוך עולות גם התלבטויות סביב הקשרים המתמשכים של עיתונאים עם מקורות המידע שלהם. לא פעם הקשרים הללו חורגים לא רק משגרת הסיקור ואפילו מיחסי מקור-עיתונאי, עד להתפתחות של קרבה ודעה משותפת על סוגיות בתחום המסוקר. השאלה היא אם במצבים כאלה העיתונאי יודע מה גבולות היחסים הראויים ועד כמה לחצי המקורות שוחקים את האוטונומיה המקצועית שלו. השחיקה הזו לא חייבת להיראות, על פניו, דרמטית. היא יכולה להתחיל בהבלטה או בהצנעה של פרט זה או אחר לשביעות רצון המקור, להמשיך באימוץ של שיפוטיות או מושגי מפתח, המקובלים על הממסד של אותו תחום, ולהסתיים בהזדהות מופלגת, מציבה סימן שאלה גדול על עצמאותו של העיתונאי – האם הוא עדיין נציגו של ארגון החדשות בתחום המסוקר או שהוא הפך לנציגו של תחום הסיקור בארגון החדשות?

במקום להפריז ביכולתו של העיתונאי לנטרל השפעות מסוג זה, עדיף שהוא יטפח ריחוק, חוש ביקורת, שיקול דעת עצמאי וערנות מתמדת כלפי האפשרות שמקורותיו יזינו אותו במידע מטעה או מניפולטיבי למרות – ואולי בזכות – יחסי הקרבה שהתפתחו ביניהם.

בתוך הרגע, כפי שהדברים מרגישים להם נכון. הם לא יכולים לבזבז זמן על התפלספויות. איכשהו הם מכריעים ומצליחים לפעול.

במה בעצם יש להטיל ספק כאן? ובכן, בכול פחות או יותר: בפעולות העיתונאיות המקובלות, בהצדקה לנקוט אותן, בחוכמה העיתונאית המקובלת, ובעיקר בהנחות הלא כתובות שמאחורי כל אלה

כאשר אנחנו מדברים על פרקטיקות עיתונאיות איננו מתכוונים רק למכלול הפעולות המעשיות שעיתונאים נוקטים בעבודת הסיקור אלא גם לשיקולים ולהנחות שעומדים מאחוריהן. סוגי הפרקטיקות הם רבים מספור. יש פרקטיקות של שגרה, שעיתונאים עוקבים באמצעותן אחר המתרחש, בוחרים מה לסקר, אוספים וממיינים מידע ומקיימים ראיונות, הצלבות או תחקירים; יש פרקטיקות שוברות שגרה, שקובעות מתי פותחים מרתון שידורים ובאיזה סוג של אסונות או מעשי טרור יש לאסוף את סיפוריהם וצילומיהם של ההרוגים; יש פרקטיקות של כתבים ועורכים ופרקטיקות של מראיינים ומגישים, ויש פרקטיקות ייחודיות לכתבים באינטרנט, ברדיו, בעיתונות המודפסת ובטלוויזיה. אנו נתעכב על הפרקטיקות הקשורות לניסיון המצטבר מידיעה לידיעה ועל אלה הקשורות לרמת הידיעה הבודדת. במה בעצם יש להטיל ספק כאן? ובכן, בכול פחות או יותר: בפעולות העיתונאיות המקובלות, במידת הביסוס שלהן, בהצדקה לנקוט אותן או להימנע מהן במקרה הנדון או בכלל, בחוכמה העיתונאית המקובלת, במוסכמות המשותפות לעיתונאים ולגורמים המסוקרים ובעיקר בהנחות הלא כתובות שמאחורי כל אלה.

נתחיל ברמת הידיעה הבודדת. בכל ידיעה אתם, העיתונאים, נדרשים לשורת החלטות על רמת החשיבות והעניין של הסיפור המתגבש, על השאלה אם הוא בכלל מצדיק פרסום ועל התחנות והפעולות שצריך לעשות:

מקצועות והטיות

בספרו "רופאים – איך הם חושבים" תיאר הרופא ג'רום גרופמן (Groopman) מחקר שבחן את השיפוטיות של יותר ממאה רדיולוגים מומחים בקריאת צילומי רנטגן של חזה. הרדיולוגים נשאלו שאלה אחת: "האם הצילום נורמלי?". ב-20% מהמקרים לא הייתה הסכמה ביניהם על התשובה. יותר מזה: כאשר אותם רדיולוגים התבקשו לעיין בסבב שני של צילומים, מסקנותיהם היו שונות מהפעם הקודמת ב-5%-10% מהמקרים, אף שאלו היו אותם צילומים בדיוק.¹³⁴ המחקר משופע בדוגמאות להטיות בשיפוט של מומחים, מרופאים מומחים לפתולוגיה¹³⁵ ועד לטועמי יין.¹³⁶ תלישת דוגמה מהקשר מקצועי אחד והדבקתה בהקשר מקצועי אחר מחייבות זהירות רבה, ובכל זאת הבאנו את דוגמת הרדיולוגים כדי לבסס שתי מסקנות מוגבלות: הראשונה היא שטעויות ופערי שיפוט מאפיינים גם מקצועות שנחשבים מבוססי עובדות יותר מעיתונאות; והשנייה היא שהכרה בכך היא צעד חיוני בדרך לשיפור, ולכן כדאי להתייחס לפרקטיקות מקצועיות מתוך ספקנות וריחוק ולא לראות בהן משהו שאין להרהר אחריו או לערער עליו.

חשוב לנו להבהיר כי הדיון הביקורתי שלנו בפרקטיקות מקצועיות הוא לא ניסיון לפסול את השימוש בהן, אלא בדיוק ההפך. אם יש תכונה אחת שמאפיינת מקצועות הרי זו יכולתם לא רק לפעול, אלא לפעול ביעילות ובהצלחה.¹³⁷ אנשי מקצוע עובדים שנים ובתוך כך לומדים את הכללים המקובלים בתחומם קודם שהם רוכשים את היכולת לפעול בנסיבות חדשות ולשאל את השאלה החשובה הנוספת: מהם הסימנים לכך שמשוהו בהתנהלות של הפוליטיקאי מעורר חשד? איך מזהים "עז" בתקציב? ולמי פונים כשמבינים שיש מחלוקת בין מומחים? כאשר רופא מנוסה מאבחן מחלה, הוא אינו עובר טכנית על רשימות ארוכות של תסמינים שקרא בספרי הלימוד אלא משתמש באינטואיציה שבאופן כלשהו מזקקת את הידע שלו ואת ניסיונו המקצועי;¹³⁸ כך גם מהנדס בניין הנדרש לפתור בעיות שצצות בעת הביצוע, אף שתכנית העבודה ההתחלתית לא צפתה אותו. מיכל הרן, רופאה בכירה במכון ההמטולוגי בבית החולים קפלן, טענה במאמר ב"הארץ" כי הרפואה אינה יכולה לפעול רק על סמך ציפיות מוקדמות: "לא פעם ישנם פרטים שאינם מתאימים במלואם לאופן שבו אנחנו מצפים שתיראה המחלה".¹³⁹ אותו ד"ר ג'רום גרופמן כתב בספרו הנ"ל שכל השכלתו הרפואית לא סייעה לו, ביומו

● האם אני לא מעקר מידעויותי רקע חיוני להבנת סוגיות מרכזיות בגלל רתיעה עיתונאית מלחנך את הציבור?

● האם עשיתי הכול כדי שקהלים שאינם בקיאים בנושא יבינו את משמעות המידע ואת השפעותיו האפשריות?

איסוף מידע:

● האם אספתי מספיק מידע כדי שאדע באמת על מה אני מדבר?

● האם לא הענקתי לעצמי היתר גורף מדי שלא להתעמק בנושא, בהנחה שהציבור מסילא לא יבין ולא יתעניין ושהסיפור מסילא לא יזכה לפרסום בולט?

● האם באמת יש סיבה טובה להניח שהאמת נמצאת "אי שם באמצע", או שבדיקה נוספת הייתה מחזקת את עמדתו של אחד הצדדים?

● סצד שני, האם המאמץ שלי לספק "שורה תחתונה" לא מוגזם לסיפור כל כך מורכב שאין לו פתרון חותך וברור?

● האם ייתכן שלמטבע הזה יש יותר משני צדדים ולכן מוצדק להביא יותר משתי דעות?

דונלד שון, שכבר הוזכר, לא רק עמד בעבודתו על הקושי של מקצועות למיניהם להתבונן בפעילותם מתוך ריחוק וביקורת, אלא גם ייסד תנועה הפועלת לעידוד חשיבה רפלקטיבית במסגרתם, כלומר חשיבה על ההנחות שבבסיס העשייה המקצועית כחלק מתהליך מתמשך של למידה ושיפור מקצועיים.¹⁴³ מה שהניע את שון היא האמונה שאנשי מקצוע רפלקטיביים הם אנשי מקצוע טובים יותר בזכות הערנות הגבוהה שלהם לפעולות שהם עושים ולכללי האצבע שעליהם הם מסתמכים.

אף שאין תאונה אחת דומה לגמרי לאחרת ולא דוח מבקר מדינה הדומה לחלוטין למשנהו, חוקרי תקשורת מזהים בסיקור לאורך זמן דפוסים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים קבועים ונטיות מקצועיות אופייניות. עצם היכולת שלי כעיתונאי – ואפילו כצרכן תקשורת מיומן – לחזות כיצד יסוקר אירוע עוד לפני שהסיקור יוצא לדרך היא ראייה לנוסחתיות השלטת בסיקור. די לשלטת בין מהדורות חדשות מתחרות בטלוויזיה כדי לראות את אותו סיפור משודר בז'מנית בכמה מהדורות באופן המעיד על מוסכמות ושיקולים עיתונאיים דומים לא רק בבחירת הנושאים, אלא אפילו בהיררכיה ובסידור הפנימי שלהם. מרק פישמן, חוקר אמריקאי שערך תצפיות על כתבים המסקרים דיונים במועצת עירייה, הבחין כי הם נוטים להניח את העט או להרים אותו באותו רגע, כאילו היו מתואמים ביניהם.¹⁴⁴ סטיב צ'יבנל (Chibnall), חוקר חדשות הפלילים הבריטי, שמע מכתב פלילים כי "אם תושיב שישה כתבים למשך שש שעות באותו אולם בבית משפט, הם יצאו עם אותו סיפור".¹⁴⁵ גם אם המרואייין של צ'יבנל הגזים מעט, דבריו קולעים באופן כללי לדמיון המאפיין במקרים רבים את תחום הסיקור.

מדוע להטיל ספק בדפוסי העבודה העיתונאיים?

נוסף על החולשות והנטיות שכבר עמדנו עליהן, הנה חמישה נימוקים לחשיבותה של הספקנות כלפי פרקטיקות עיתונאיות מקובלות.

1. **הנימוק הציבורי.** כמי שאחראי לעיצוב היום-יומי של מה שהציבור יודע, חשוב שהוא יודע או צריך לדעת על סוגיות מרכזיות בחיינו, עיתונאי אינו יכול להרשות לעצמו לפעול באופן אוטומטי וחסר ביקורת וגם לא להסתפק במחזור מכני של מידע. נוסף על האתגרים האופייניים לעובד בכל תחום אחר, שמעוניין באופן טבעי לסיים את עבודתו מהר ככל

הראשון בסטאז', לאבחן על פי התסמינים של חולה קרע בשסתום של אבי העורקים. לעומתו, רופא מנוסה שנכח במקום עשה שימוש סלקטיבי בהשכלתו המקצועית והתאים אותה בהצלחה לנסיבות הייחודיות.¹⁴⁰

הבעיה היא שבהיעדר מחשבה מודעת, איש מקצוע עלול לטעות ולשלוף פתרונות יצירתיים שעבדו היטב בעבר אבל הם לא רלוונטיים – ואולי אף מזיקים – במצב העניינים כעת. מצבה של העיתונות בעניין זה הוא ככל הנראה חמור יותר, מאחר שבהיעדר בסיס תאורטי, ההתנהלות של העוסקים בה מבוססת ברובה על ניסיון ועל שכל ישר, שבמקרים רבים עלולים להטעות. לפי השכל הישר, לדוגמה, פרשן פוליטי יכול לקבוע, בצדק, כי מעשיו של פוליטיקאי הם בסיס איתן יותר להערכת כוונותיו מהצהרותיו; וכתב חדשות יכול לקבוע כי מקורות שנבדקו והתגלו כמוסרי מידע מדויק בעבר זכאים ליהנות מאמון רב יותר מאלה שטרם עמדו במבחן כזה. ועדיין, השכל הישר – תקף ורלוונטי ככל שיהיה – לא הופך כל הצהרה אינטרסנטית של פוליטיקאי לשקרית בהכרח ולא מעניק לכל מקור שנבדק בעבר חזקת אמיתות נצחית. לא קל לעצור ולבחון בכל פעם מחדש את מה שמצטייר כמידע המתיישב עם השכל הישר ומהווה הוכחה ניצחת לכאורה. במקרים רבים עימות בין החלוקים בדעותיהם נראה על פניו רעיון טוב, אבל הוא עלול להתגלות כמזיק ולהרחיק אותנו מתיאור מהימן של המציאות כשהוא מעמת באופן שטחי ומכני בין, למשל, מדעני אקלים מן הזרם המרכזי לבין מכחישי ההתחממות הגלובלית, כאילו הם בני פלוגתא שווי מעמד.¹⁴¹ בחלוף הזמן הכרעות מסוג זה, שלא הושקעה בהן די מחשבה, עלולות להפוך לטבע שני, להתנהגות שאינה מעוררת תהיות במקום שבו התהייה דווקא חיונית.

ממדעי הטבע אפשר ללמוד רבות על בירור המציאות ועל ספקנות, שם נעשה מאמץ עצום להיות מפורשים, מודעים וביקורתיים כלפי כל צעד וצעד בדרך להבנת עקרונות הפעולה הפיזיקליים או הכימיים. ואף על פי כן אפילו במדעי הטבע פועלים על פי מוסכמות, שמתחילות בעניינים תמימים לכאורה כמו אופן הרישום של ממצאים. במשך הזמן משפט כמו "מדען y מצא ש-x" יכול לחלחל אל השכל הישר ולהפוך למשהו הרבה פחות מסויג כמו הקביעה הבלתי מבוססת "ידוע ש-x".¹⁴² תופעה זו דומה לשימוש האגבי שנעשה בעיתונות בביטוי "נדוע ש...". הרי דבר אינו "נדוע" מעצמו; השאלה כיצד בדיוק הוא נודע ורלוונטית לכל מי שעוסקים בבירור עובדות.

האפשר ובמינימום מאמץ וסיכון, עיתונאי ממלא גם שליחות ציבורית. השליחות הזאת מחייבת אותו לחשוב באופן ביקורתי על התכנים שהוא מעביר הלאה, לרענן ללא הרף את השיטות שבאמצעותן הוא אוסף ומציג מידע, והכי חשוב – לשמור על אוטונומיה מקצועית מפני גורמים שעלולים לנסות – בגלוי או במסווה, במישרין או בעקיפין, בענייניות או בכאילו ענייניות – להצר את מרחב שיקול הדעת שלו ואת מרחב הפעולה שלו.

עצם היכולת שלי כעיתונאי - ואפילו כצרכן תקשורת מיומן - לחזות כיצד יסוקר אירוע היא ראיה לנוסחתיות השלטת בסיקור

● האם כדי לזכות במידע לא קיבלתי עליי הסכמות מופרזות? האם ההסכמות הללו לא מאפשרות לצד אחד להציג גרסה סעונית ולהתעלם משאלות חשובות?

● האם אני מספיק קשוב למידע חדש גם כשהשמעות היא "לרדת" מספור אחרי שהשקעתי בו לא מעט?

● מצד שני, האם אני לא מוותר מהר מדי על סיפורים רק משום שגורמים חזקים ומיומנים מצליחים לבלבל אותי ואת עורכיי?

● האם אני באמת יודע להקשיב בלי להכניס סילים לפיהם של המרואיינים?

● האם כל המאמץ העיתונאי היה שווה רק כדי לקבל הכחשה כה צפויה?

● האם דייקתי לא רק בציטוטים, אלא גם בייצוג של כוונת המקור? האם לא הוצאתי דברים מהקשרם?

● האם כבר דיווחתי על כל הפרטים הרלוונטיים לעבר ולהווה שאני מפליג בספקולציות על העתיד?

2. **נימוק שיקול הדעת.** הדחף לבחור ולסקר אירועים שנענים לשיקולי החדשותיות המקובלים – למשל, באיזו מידה האירוע שובר שגרה, קרוב גאוגרפית ותרבותית ויש לו השלכות שליליות – הוא דחף טבעי, וגם מוצדק במקרים רבים, אבל לפעמים הוא עלול להטעות. מן הסתם לא תהיה לי דילמה כשהבחירה היא בין אימון שגרתי בצה"ל לבין מבצע צבאי דרמטי. לעומת זאת, כשהבחירה היא בין הפגנה קבועה בכפר פלסטיני בשטחים שהסתיימה בלי נפגעים לבין התבטאות נוספת של דיפלומט אירופי על חשיבותו של הסדר מדיני, הבחירה יכולה להיות אקראית ו/או תואמת את הנטיות שלי ושל עורכיי ו/או מושפעת ממגוון הידיעות האחרות באותו יום או באותה מהדורה. מבקרי עיתונות סבורים כי הסיקור העיתונאי נוטה להפריז בהדגשת האישי, הדרמטי, השלילי והחריג על חשבון פרטים חיוניים, קווי מדיניות, תהליכים, מבנים ודפוסים. במילים אחרות, גם אם מקובל לראות בעיתונאים מקצוענים המשוחררים מכל תאוריה, הם לאו דווקא מתחילים כל סיפור מאפס כי אם מגיעים אליו מצוידים בתבניות מוכנות מראש שמהן הם ינסו להסיק על המציאות המסוקרת.

המתיישב עם הדעות המוקדמות של העיתונאי ומקורותיו. ובהקשר של דעות מוקדמות – אין לשכוח את הנטייה האנושית לחשוב בקטגוריות, מנגנון המעודד שימוש בסטראוטיפים והסתמכות על תבניות חשיבה אשר מביא בני אדם להשלים פרטים שמעולם לא היו עדים להם מתוך הידע והדמיון ולייחס לבני אדם אחרים תכונות אופיי וראיית עולם דומות לשלהם.¹⁴⁶ דוגמה מוחשית מרתקת להשפעה של הטיות שיפוט כלל-אנושיות מספק ניסוי שמוצג ביוטיוב. הסרטון המשעשע מדגים כיצד דמות גדולת ממדים מחופשת לגורילה יכולה לחלוף על פני המסך בלי שרבים מהצופים יבחינו בה. הסיבה לכך היא מיקוד תשומת הלב של הצופים בדמויות האחרות.¹⁴⁹

4. **הנימוק האידאולוגי.** מחקרים מוכיחים כי גם עיתונאים שמנסים בכנות להימנע מגלישה לתפיסה אידאולוגית מסוימת מתכנסים לדפוסים אידאולוגיים-מקצועיים. זה קורה במיוחד כשהעניין שעל הפרק לא נתפס כאידאולוגי בכלל. מדוע עיתונאים נוטים להעדיף את טענות המשטרה והפרקליטות על פני אלה של החשוד ובאי כוחו, להתייבץ להגנת גורמים מוחלשים שזכויותיהם נפגעו או להבליט עמדות ביקורתיות כלפי הממשלה? אפשר לראות בכל הנטיות האלה גילויים של אידאולוגיה מקצועית, אולי לגיטימית, ובכל מקרה כזו שאופייה הלא מודע או הלא מוצהר מאפשר לה לחלחל אל הסיקור ולצבוע חלקים מהותיים ממנו בצבעים אידאולוגיים.

חוקר העיתונות האמריקאי דניאל הלין (Hallin) סבור כי עיתונאים פועלים בתוך שלושה מרחבים: מרחב המחלוקת הלגיטימית – נושאים שמקובל שלא להסכים עליהם; מרחב ההסכמה – נושאים שמקובל להסכים עליהם; ומרחב הסטייה – נושאים שלא מקובל לדון בהם. הלין אומר כי עיתונאים פועלים לפי קני מידה מקצועיים כל עוד הנושא נמצא ב"מרחב המחלוקת הלגיטימית". במרחב זה הם נוטים לצטט צדדים שבמחלוקת ובמקרים מסוימים לבחון את אמיתות דבריהם לעומק.¹⁵⁰ בהקשר הישראלי כולל מרחב זה נושאים כמו המשא ומתן עם הפלסטינים וסוגיות ביטחוניות בתקופות שאינן מתאפיינות במתיחות ביטחונית. אף על פי כן, כפי שמציינים חוקרי התקשורת הישראלים מוטי ניגר, אייל זנדברג ואורן מאירס, מחלוקת יכולה להתאפיין בביקורת עיתונאית טקטית על

תומס פטרסון (Patterson), ממרכז שורנסטיין לתקשורת, פוליטיקה ומדיניות ציבורית באוניברסיטת הרווארד, מצטט מחקר שמצא כי שלושה רבעים מההסברים שעיתונאים נתנו לתוצאות בפריימריז בארצות הברית עסקו בסגנונו של המועמד ובאסטרטגיית הקמפיין שלו ורק חמישית בהבדלים השיטתיים בין מאפייני הבוחרים בכל מדינה ומדינה. מחקר אחר מצא כי אירועים חריגים מגבירים את ערנותם של עיתונאים לאירועים דומים ומובילים אותם למסקנה המוטעת שאלה נעשו תדירים יותר לאחרונה. בדרך זו יכולים להיווצר סיפורים חסרי בסיס ממשי על גלי פשיעה, אסונות תעופה או מתקפות כרישים קטלניות.¹⁴⁶

חשוב להבהיר: איננו מתיימרים להציע לעיתונאים באילו נושאים לעסוק. אנו רק מסבים את תשומת הלב לכך שחשוב מאוד לזהות סיפורים שלפי מיטב השיפוט האישי והעיתונאי הם חשובים ובעלי פוטנציאל השפעה משמעותית על חיי הציבור ובכל זאת נפסלים שוב ושוב בתואנה שהם "לא מספיק אטרקטיביים". מותר לנחש שהסיפורים הללו לא יעסקו בדרמות מלאכותיות כמו הדחות מתכנית ריאליטי, במעשי רצח מזעזעים או בידועניות שנתפסו גונבות מחנויות כלבו. לאלה אין מה לדאוג; סביבם כבר יימצאו קואליציות רבות עוצמה של כתבים, עורכים ומנהלים, בייחוד בכלי תקשורת דיגיטליים תאבי הקלקות. סביר יותר להניח שהסיפורים הללו – שהרפלקס העיתונאי נוטה לפעול נגדם – יעסקו ברפורמות מבניות, בענייני מדיניות או חקיקה או בתכניות מתאר ותשתית לטווח הארוך. מדובר בסיפורים עיתוניים פרטים וזוללי מילים, נייר, פיקסלים ודקות שידור, שכדי להסבירם היטב ובאופן מושך יש צורך בלא מעט כישרון ויצירתיות.

3. **הנימוק הפסיכולוגי.** בצד הטיות מקצועיות למה שאישי, שלילי וחרגי, עיתונאים נתונים להטיות שיפוט כלל-אנושיות, המעסיקות פסיכולוגים חברתיים וקוגניטיביים.¹⁴⁷ כאלה הן, לדוגמה, הנטייה האנושית לזהות מערכות יחסים בין-אישיות מעבר לכל פינה גם אם הן בעצם לא קיימות והנטייה להערכת יתר של מאפיינים אישיותיים של בני אדם אחרים בניסיון להסביר את התנהגותם אגב התעלמות מהנסיבות שהם שרויים בהן. כך גם הנטייה האנושית להסתמך על הזיכרון במתן פרשנות לאירועים בהווה. הנטייה הזו מעניקה עדיפות למידע שצף לאחרונה ולמידע

עריכה ופרזנטציה:

- האם בשאיפה לייצר כותרת לא לקחתי את הסיפור הזה מעט רחוק מדי?
- האם לא ניפחתי היבטים שוליים בסיפור וגימדת היבטים מרכזיים שלו?
- האם מרוב ניסיונות לתאר תככים, מזימות ומשחקי כוח לא יצא לי סיפור קצת גדול מהחיים?
- האם מרוב המחשות, שחזורים ופירוטכניקה חזותית הידיעה לא פורנוגרפית מדי וחורגת מן המידע שבידי?
- האם לא הפלגתי בקלישאות שחוקות?
- כעורך, האם לא הפרזתי בטענה שאין מקום במהדורה אף על פי שאני עצמי גרמתי לחוסר המקום הזה בבחירת סיפורים פחות חשובים?
- האם בכל פעם שעליי לקצר ידיעה אני חותך ברקע ובהקשר החיוניים להבנתה?
- האם במקום הטון הידעני לא עדיף שאודה כמה מעט אני יודע על הידיעה הזו?

מדיניות הממשלה בלא לערער על עצם צדקתה.¹⁵¹ יש שההסכמה עם הממסד היא מפורשת וחד־משמעית. הלין ממקם ב"מרחב ההסכמה או הקונסנזוס" נושאים שמחלוקת בעיניים אינה מקובלת כלל, כגון תמיכה עקרונית בדמוקרטיה, בשוק חופשי ובזכות הקניין. במרחב הזה עיתונאים מסוגלים להתמסר לחלוטין להצהרות רשמיות בלי לנסות לאתגרן. לעומת זאת, ב"מרחב הסטייה" הלין מזהה נטייה של עיתונאים לרכז נושאים שלדעתם אינם ראויים לדיון ציבורי כלל, כגון הזדהות אידאולוגית עם ארגונים קיצוניים ואלים או רעיונות המאפיינים כיתות דתיות. אין פירוש הדבר שנושאים אלו לא יסקרו – משום שעיתונאים דווקא נמשכים לאירועים ולשחקנים חריגים – אלא שהסיקור יימנע מלעורר מחלוקת, הפעם בגלל התפיסה שהנושאים פסולים.

5. **נימוק פערי הציפיות.** עיתונאים אוהבים להצדיק את שיפוטיהם ואת מהלכיהם בכך ש"זה מה שמעניין את הציבור". זו טענה בעייתית. ראשית, משום שהבחירה של הציבור נעשית מתוך המבחר המוגבל שהתקשורת מציגה לו (הסביבה הדיגיטלית מביאה לשינויים בתחום זה, אבל לא במידה שווה בקרב כל המשתמשים); שנית, משום שהתקשורת לא יוצרת רק היצעים של מידע אלא גם טורחת לנפח ביקושים באמצעות קדימונים והצגה דרמטית;¹⁵² ושלישית, משום שהציבור עצמו לא תמיד מתייצב מאחורי הבחירות של כלי התקשורת. מחקר בינלאומי מלמד כי אף שעיתונאים בוחרים לפרסם ולהבליט סוגיות ציבוריות ופוליטיות, צרכני החדשות שלהם מעדיפים להקליק דווקא על סיפורי ידוענים, חדשות צהובות, ספורט ופילילים, ומדובר בממצא עקבי על פני כחצי תריסר מדינות.¹⁵³ איננו מציעים כאן שעיתונאים צריכים לנסות לקלוע באופן נחרץ יותר לטעם הקהל, אך יש בדברים כדי להמחיש שטעם הקהל לחוד והחלטות עיתונאיות לחוד ושלעתים קל יותר לדבר בשם הציבור מאשר לייצג אותו.

- האם הצגה פומבית של ראיות, כגון מסמכים, תצלומים, סרטונים והקלטות, לא הייתה מגייסת יותר אמון בסיפור? האם יותר שקיפות בנוגע לסיפור שמאחורי הסיפור לא הייתה מסייעת בכך?
- האם מרוב קדימונים לא נותר "בשר" לסיפור עצמו?
- האם יש ערוצי תיקון פשוטים ונגישים לכל מי שמוצא שגיאה עובדתית בכלי התקשורת שלי?
- האם אני מבצע את התיקונים הנדרשים בזריזות, בשקיפות ובלי התחכמויות?
- כשנופלת טעות בידיעה שלי, האם אני מעודד את פרסום התיקון או עושה הכול כדי לבלום אותו?

שגרות עבודה:

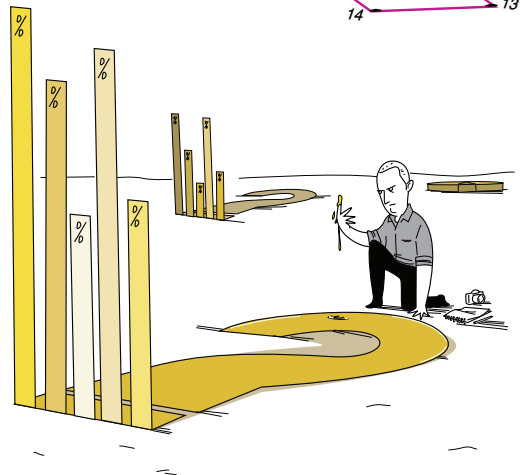
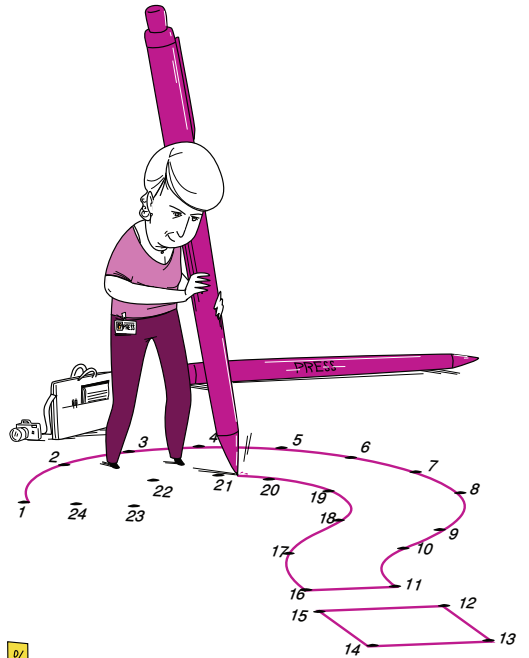
- עד כמה אני חייל על לוח המשחק של ארגון החדשות שלי, של מנהליו ושל מקורותיי?
- באיזו מידה הצייתנות שלי מתבטאת בסיקור מוטה, בצנזורה עצמית ובהפנמה של "רוח המפקד" בחדר החדשות?
- האם אני מודע לדרך שבה נולד הסיפור שהטיל עליי העורך? האם אני מסוגל לשער מה היו הסיכומים שנעשו עם המקורות מאחורי גבי?
- האם כעורך אני מאפשר דיאלוג אמיתי עם כתבים ונותן משקל ראוי להיכרותם העדיפה עם פרטי הסיפור ועם המשמעת שלהם?
- האם יש סיכוי אמיתי שאקשיב ברצינות לכתב כשהוא מערער על החלטה שלי כעורך?
- כעורך, האם הכתבים מקבלים ממני די תמיכה להתמקד לא רק בסיקור נקודתי ואנקדוטלי אלא גם בדפוסים מתמשכים ובמגמות?
- ככתב, האם אני מודע לכך שהעורך לא בהכרח יודע מה הכי חשוב, מעניין וראוי להבלטה בידיעה הזו? האם התאמצתי להבהיר לו את הדברים בתמציתיות ובבירור?
- האם ייתכן שהמקורות הקבועים שלי מנתקים אותי מההתרחשויות יותר משהם מחברים אותי אליהן?
- האם אני מודע לדרכים הגלויות והנסתרות שבהן מקורותיי מנסים לעצב את תפיסת המציאות שלי?
- האם הסיקור שלי לא נעשה עם השנים צפוי מדי? "נעול" על תפיסות, שגרות, פרקטיקות ומקורות מידע?
- האם אני מסוגל לחרוג מקיבעונות מחשבתיים, להעלות על דעתי מצבים אלטרנטיביים וסדרי דברים חלופיים, החורגים מגבולות המוכר ומהאורתודוקסיה המחשבתית והמוסדתית?
- האם אני לא משתעבד לאיסוף מידע מן היד אל הפה באופן שמונע ממני לפתח מומחיות וערך מוסף עיתונאי גבוה?
- האם קולי לא נבלע בהסולה התקשורתית מרוב יישורי קו עם זוויות סיקור מתבקשות, דגשים מקובלים וכילוי כוחותיי במרדף אחרי סיפורים שלא באמת יש להם ערך?
- האם אפשר לנחש מראש מי הצד שיצא טוב בידיעות שלי בכל קונפליקט מסוים בין מעסיקים לעובדים, בין גורמי שוק לממשלה, בין הפרקליטות לסנגוריה? מה אני עושה כדי לתקן את זה?

- האם חוג המקורות שלי לא סגור מדי עקב חלוקה גסה מדי בין שני מעמדות – רואה בהם שקרנים עד שיספקו לי ראיות שהם לא? מה הם ואני מחמיצים בגלל החלוקה הזו?
- האם מקורות מידע שאינם באים מהרקע, המוצא, ההשכלה והשכבה החברתית – כלכלית שלי מצליחים להגיע אליי ואני אליהם?
- האם אני מצליח לצמצם את היקף המקרים שבהם מקורות פופוליסטיים ומניפוליטיביים מצליחים להוציא ממני שוב ושוב את הסיקור שתכננו להוציא?
- האם אני נחשף מספיק לשיטות חדשות לאיסוף, תחקיר, ניתוח ופרזנטציה של מידע?
- האם אני מנצל את השנים כדי להרחיב את האוטונומיה המקצועית שלי, לגוון את מקורותיי ולצמצם את תלותי בחוג סגור של מקורות קבועים ויחצ"נים?
- האם אני משפר את יכולותיי לבנות מעקפים יצירתיים ואפקטיביים כשהצינורות המקובלים נחסמים?

סיכום

דיוקנו של עיתונאי ספקן

עיתונאי ספקן יודע לפשט סוגיות סבוכות אבל מכבד מורכבות; מסקר תופעות קונקרטיות אבל מסוגל לחשוב באופן מופשט; יכול ללמוד ולנהל דיון עצמאי אפילו עם מומחים; דייקן כמעט אובסיסיבי כלפי כל שביב מידע שמתפרסם בשמו; מסוגל לצפות מהן השאלות שיתעוררו אצל צרכני חדשות הנחשפים לסוגיה, לשאול אותן בשמם ואף לנסות להשיב עליהן בעצמו; אינו מבליט את חוכמתו ואת האגו שלו ולא מעמיד פנים שהוא כול יודע; מתייחס לא רק לתמונה הגדולה אלא גם לפרטים שלא מסתדרים אתה; מוכן להיחשף להסברים אלטרנטיביים אבל לא הופך בתוך כך לפתי שאפשר לבלבלו בקלות; ומבחין היטב בין תדמית לבין ראיות.

ספקנות מושכלת, כפי שראינו לאורך הספר, יכולה לשמש ארגז כלים מועיל – בייחוד במשלח יד כמו עיתונאות, שמבוסס על שכל ישר, ניסיון ואינטואיציה, יותר משהוא מבוסס על הכשרה פורמלית ותשתית תאורטית.

ארבעת פרקי הליבה מטפלים בשאלה מדוע הספקנות בריאה לעיתונות – בפרט היום, כשפחות עיתונאים, עם פחות זמן וגיבוי מהמערכת, פחות ידע וניסיון מקצועי אבל יותר לחצי עבודה, עומדים מול עולם שנעשה מורכב ומניפולטיבי יותר ויותר. חשפנו את הנחות המוצא שעמן ניגשנו לכתובה, ובהן גם הנחות שעיתונאים לא תמיד חופשיים לנהוג לפי מיטב שיפוטם ושחלקם צפויים להגיב בפקפוק ציני כלפי עצם הרעיון שיש טעם לעודד עיתונאים להטיל ספק (או שספר כלשהו יכול לסייע בכך).

הבאנו ממצאי מחקרים המלמדים שהיכולת האנושית להצביע על שקרנים כמעט שאינה עולה על האקראיות שבהטלת מטבע. הפתרון הוא אפוא לא בשימוש בתחושות בטן או ב"חוש ריח" עיתונאי, אלא בהטלת ספק בריאה ושיטתית ובבדיקת מידע יסודית. בניגוד לגישות תמימות, שאינן רואות כל קושי בתיאור מציאות, ובניגוד לספקנים קיצוניים, שמטילים ספק גורף בעצם האפשרות והטעם לנסות לתאר מציאות, לעיתונאים מומלץ לאמץ גישת ביניים – מצד אחד להתייחס לראיות ברצינות, ומצד שני להטיל ספק תמידי במסקנות שמקורותיהם מנסים "להאכיל" אותם בהן. עיתונאי ספקן חייב לשמור על מודעות בלתי פוסקת לאפשרות שכוחות חברתיים ותרבותיים שהוא אינו מודע להם מחלחלים אל עבודתו. כוחות אלה מוטמעים בדפוסי החשיבה, במטענים האידאולוגיים שנלווים למילים שבהן הוא משתמש ובדרך שבה מוסכמות חברתיות ופוליטיות מעצבות עבורו לכל אורך הדרך מפה אוטומטית כמעט של טובים ורעים, צודקים וטועים.

במה אפשר ורצוי להטיל ספק?

הצבענו על ארבעה מוקדי ספקנות עיקריים, והקדשנו פרק ליבה לכל אחד מהם.

לספקות שניתן להטיל במידע גופו הוקדש פרק הליבה הראשון. הרהרנו באפשרות שאחד האתגרים החשובים של עיתונאים, כמו גם של מבררי מציאות אחרים, הוא

להבדיל מעמיתיו הציניים, שמסתפקים בחשדנות מתמדת כלפי אישים, גופים ואירועים, עיתונאי ספקן מתעמק בבדיקת העובדות לגופן ויודע לשאול את השאלה הנכונה, בזמן הנכון, כלפי המקור הנכון, יכולת שמזכה אותו לא פעם בהישגים עיתונאיים.

להבדיל מעיתונאים עימותיים לשמם, לעיתונאי הספקן יש יחס של כבוד לאידאולוגיות, למנהיגים, לממונים, למוסדות, לערכים ולנורמות, אבל לא תמיד ולא בכל מחיר. הוא מבדיל היטב בין מחויבות להשקפת עולם ובין סילוף מידע בשם אותה השקפה, בין הערכה למנהיגות ובין סנגוריה עיוורת עליה, בין משמעת עבודה בהתאם לדרישות העורכים ובין הניסיונות לפגוע בשיקול הדעת העיתונאי שלו בשם שיקולי עריכה כביכול.

תפקידו של העיתונאי הספקן, כפי שהוא תופס אותו, לא מתמצה בסיקור מכני של אירועים מבודדים או בהדהוד גרדא של גרסאות מקור. הוא מחפש לא רק את הבלעדיות אלא גם את הערך המוסף הבלעדי. גם אם הוא לא מפרסם דברי פרשנות, יש לו הסבר למתרחש. הוא לוקח ברצינות את הידיעה הבאה שעליו להגיש, אבל מחויב כל העת גם למה שיקרה אחריה בהיותו תלמיד נחצי של תחום הסיקור שלו.

בשביל העיתונאי הספקן הספקנות היא ארגז כלים ומצב תודעתי בלתי מפנק, ודאי לא כשהספקנות מביאה אותו לידי הכרה שהוא אינו יודע די על הנושא, שהוא לא יוכל להכריע במחלוקת מהותית, שאם הוא רוצה לקבל תשובה לשאלה מטרידה, עליו להודות בבורותו או להתחיל מחדש את העבודה על הידיעה. עיתונאי ספקן מכיר תודה לספקנותו בכל פעם שהיא מגלה מחדש את יעילותה כ"גלאי בולשיט", ככוח חילוץ שמאפשר לו להינצל בזמן מסיפור רעוע – רגע לפני שהוא מתפרסם, ולא רגע אחר.

תקציר הפרקים הקודמים

לטובת העיתונאים שענייהם נוהגות לרוץ אל תקצירי המנהלים והשורות התחונות, אלה שמתחילים מן הסיכום כדי להחליט אם לחזור ולקרוא מן ההתחלה, הנה כמה מהתובנות העיקריות שעלו בספר:

לבנים, התנערות מאחריות, חומרי קמפיין מחופשים למידע, הטעויות וספינים.

הספקות כלפי מקורות המידע עמדו במרכזו של פרק הליבה השני. ההצדקה להתעמק בשחקנים האלה כמוקד ספק בפני עצמו טמונה בראש ובראשונה בהיקף העצום של השפעתם. מרבית הידיעות אינן מבוססות על עדות ישירה של העיתונאים אלא על מה שמסרו להם מקורותיהם.

ואולם חרף מרכזיותה, ההסתמכות על מקורות מידע הולכת ופושטת רגל כשיטה מהימנה לברור מצב הדברים בעולם לנוכח המניפולטיביות המתעצמת מצד המקורות ומצד יועצי תקשורת ממולחים הפועלים בשירותם. אף על פי כן אמון במקורות מידע הוא הכרחי לא רק בעיתונות אלא גם בתחומים רבים החיוניים לתפקודה של חברה מודרנית. גם מדענים מסתמכים על דיווחי עמיתיהם ואינם מטילים ספק בכולם כל הזמן.

כל אחד מן המקורות הנפוצים בעיתונות (מקורות בכירים, מומחים, יחצ"נים כאילו מומחים, דוברים ואזרחים מן השורה) מביא עמו לא רק מידע אלא גם ספקות קונקרטיים מצד העיתונאי כלפי אמינותו והטיותיו. אפילו למאגרי מידע יש הטיות, ולכן צריך להתייחס אליהם בספקנות בריאה – בפרט מפני שהם נתפסים בטעות כחסיני טעות הודות להילה הטכנולוגית שלהם. המקור הטוב ביותר, כפי שמציע ספר הסגנון של הניו יורק טיימס, הוא המקור שמוזהה בשמו.

מדוע בחרנו להקדיש פרק שלם ונפרד, פרק הליבה השלישי, לדרכים ולשיטות שבאמצעותן מקורות המידע משיגים את הנתונים שהם מספקים לעיתונאים? משום שמדובר בעולם שלם של שיטות מחקר שעיתונאים בדרך כלל נרתעים מלהיכנס אליו ואשר במקרים רבים הם אפילו מסתפקים בהעתקה של עיקרי הממצאים כמו שהם. אין שום סיבה לפטור עיתונאים מן החובה להבין ביסודיות את המחקרים שעליהם הם מדווחים.

עיתונאי לא צריך להפוך למדען אבל הוא גם לא רשאי "לשחק ראש קטן", שמסתפק בהבאת ממצאים או מסקנות בלי להבין במה בעצם העניין. הדבר נכון במיוחד כאשר מדובר בעיתונאים שמדווחים דרך קבע על נתונים – כתבי משטרה, שמפרסמים סטטיסטיקות פשיעה; כתבים פוליטיים, שמדווחים על סקרים; וכתבי בריאות,

כיצד להימנע מלחבר בין נקודות מעטות מדי בקווים גסים מדי. אתגר זה מסובך במיוחד בתחום העיתונות בגלל הנטייה להכללות מופרזות ולהדגשת האישי, הדרמטי, החריג והשלילי.

טענו כי ידע הוא הרבה יותר מוצק וחד-משמעי ממידע. כדי שעיתונאי ויכל לומר שהוא יודע משהו, על הידע שלו לעמוד בתנאים מחמירים של אמונה אמיתית שמוצדק להחזיק בה. הדגשנו ש"אמת" היא לא חפץ שהעיתונאי מסוגל לשלוף מן המדף, אלא תואר שניתן לאמונות שעברו תהליך גיבוי ראייתי ובדיקת הסתברות, והן ככל הנראה תואמות את מצב העניינים במציאות.

הראינו שעובדות וראיות מגיעות בשלל צבעים. נוסף על אלה שניתן לחוות באמצעות החושים יש גם שנוצרות על ידי החברה, למשל שטרי כסף, תוצאות של משחק כדורגל וחוזי מכר או כניסה בברית נישואים. עובדות חברתיות כאלה קל יותר לברר, אבל לא תמיד. קשה יותר לאמת עובדות פסיכולוגיות שמתחוללות בנפשו של פלוגי ונוגעות לכוונותיו ולרצונותיו.

הדגשנו שתהליך עבודה עיתונאי מוקדם יכול רק להקטין את הסבירות לטעות. לא למנוע אותה. סטנדרטים של אפס טעויות הם מציאותיים, אולי, בכורים גרעיניים, בצוללות ובמוסדות אחרים שמחיר הטעות בהם הוא בלתי נסבל. ואפילו במוסדות כאלה הסטנדרטים הגבוהים של הביטחון גובים מחיר גבוה מאוד. תחום כמו עיתונאות, שעוסק בברור של מציאות אקטואלית ומשתנה תחת שפע אילוצים ומגבלות, אינו יכול לפעול בסטנדרטים של אפס טעויות. מחקרים שנערכו בארצות הברית מאז ראשית המאה העשרים ועד היום מלמדים כי בין 40% ל-60% מהידיעות כוללות לפחות טעות עובדתית אחת. ולכן גישה עיתונאית מציאותית לא רואה סתירה בין השאיפה העליונה לדיקו לבין הענווה המקצועית באשר ליכולת להשיגה בפועל. כאשר טעויות מתגלות בגופי תקשורת שמחזיקים בגישה כזו, הם מתקנים אותן ברצון ובלי התחממות, בזריזות ובנדיבות.

ביום-יום העיתונאי הדילמה של כתבי חדשות היא לא מול שקרנים פתולוגיים – ודאי לא מול דוברי אמת לאמיתיה – אלא דווקא מול מקורות שפועלים באזורי הביניים, במרחב העשיר של גוני האפור, שם הם מנסים למכור לעיתונאים חצאי אמיתות, שקרים

ספקן אם מיצינו

לפני סיום ראוי להודות במה שאין בררה אלא להודות בו – ספקן אם הצלחנו להקיף את הנושא. הסיכויים להקיפו היו קלושים מלכתחילה. הספקן, ביסודו, הוא שאלה שמופנית אל המציאות כשהתשובה עליה לא ידועה, לא קלה להשגה ופעמים רבות גם לא מלווה בתוכנת ניווט שתוביל אליה בדרכים המיטביות. ספקנות בוגרת ומפוכחת היא תמיד יצירתית ומותאמת לנסיבות ולדרכי ההתמודדות העיתונאית עמן. המציאות היא מגוונת ועשירה מכדי לשאת הכללות גורפות.

מאחר שהספר תם אבל לא נשלם, אנו מפנים את תשומת לבכם לנספח "משאבים לעיתונאות ספקנית" המרכז את המלצותינו לקריאה נוספת – ספרים, מאמרים ואתרי אינטרנט. אלה יוכלו לסייע לכם לפתח לא רק שיטות עבודה חדשות לאיסוף ולניתוח מידע, אלא גם תפיסות משוכללות יותר של תפקידכם כעיתונאים ושל התהליכים שבאמצעותם עיתונאים מבררים מציאות.

אנו מקווים כי למרות מגבלותיו, הספר הזה יועיל לעיתונאים, בפרט בימים אלו, שבהם תעשיית החדשות הממוסדת נדרשת להמציא את עצמה מחדש ולרתום לשירותיה תפיסות חדשות, רעיונות חדשים וכלים חדשים – הכול כדי לחזור ולשמש ספקן מידע חיוני ורלוונטי בסביבת המידע התובענית של המאה העשרים ואחת.

שמסקרים מחקרים רפואיים וניסויים. כולם מחויבים לפתח מומחיות בסטנדרטים שאפתניים עד שיגיעו ליכולת להעריך ממצאים בעצמם. יכולת זו צריכה לכלול לא רק היכרות עם כתבי העת המקצועיים הנחשבים בתחום הסיקור המסוים, אלא אפילו עם תקדימים של הונאות ומחקרים מפוקפקים.

לטובת העיתונאים הנרתעים, הפרק מתאר בלשון שווה לכל נפש סוגי מחקר בולטים: סקרים, ניסויים ושימוש במאגרי מידע גדולים (נתוני עתק; Big Data). בפרק מתוארים השלבים הטיפוסיים של מחקר ומוצע היכן לחפש פרטי מפתח במאמר אקדמי.

לספקות הרגישים והחמקמקים ביותר, אלה שקשורים לפרקטיקות של העיתונאים עצמם, הקדשנו את פרק הליבה הרביעי. אם מטילים ספק בכל שרשרת המידע, אין סיבה להימנע מכך דווקא בחוליה האחרונה – זו של העיתונאים. הם אמנם אינם חופשיים לעצב את עבודתם היום-יומית כאוות נפשם, אבל לא תמיד בגלל צנזורה או בוסים שתלטנים אלא במידה רבה בגלל הרגלים ודרכי חשיבה נפוצות שהם נוטים לקבל כמובנות מאליהן, בעיוורון אופייני לכל בעל מקצוע שנכנס לשגרה ולכן מתקשה להתבונן על פעולותיו ועל דפוסי החשיבה שלו במבט רענן וחיצוני.

עיתונאים אהבים, למשל, לחשוב שכל סיפור או ידיעה שלהם הם ייחודיים, אבל אם נעמיד עיתונאים אחדים מול אירוע דומה, לא מעטים הסיכויים שהידיעות שהם יפיקו יהיו דומות למדי בנקודות רבות. המנגנון הפסיכולוגי החזק ביותר שמשפיע על עבודתם של עיתונאים הוא הצורך שלהם לאמץ ראיית מציאות משותפת, כדי להימנע מהמצבים המלחיצים שבהם עיתונאי כלשהו מחזיק בגרסת מציאות מיוחדת משלו, בניגוד לכל עמיתיו. חיזוק המודעות למנגנון הפסיכולוגי הזה והפעלת ספקנות כלפיו יכולות לעזור.

תודות

ספר זה לא היה בא לעולם אלמלא בקשה – שבשמיעה ראשונה נראתה לנו צנועה משום מה – מפיה של ד"ר תהילה שוורץ אלטשולר, ראש התכנית "רפורמות במדיה" במכון הישראלי לדמוקרטיה. הבקשה הופנתה אלינו ביוני 2012, בתום כנס קטן ומרתק שהמכון שימש לו אכסניה. הכנס ביקש לבחון את היחס לעובדות בפרספקטיבה רחבה ככל האפשר, והשתתפו בו עיתונאים, חוקרים ואנשי מעשה מתחומים רבים – משפט, אנתרופולוגיה, פילוסופיה, היסטוריה, רפואה, מודיעין ושוק ההון. ד"ר שוורץ אלטשולר ביקשה שנכתוב "פנקס" ובו עצות ותובנות מעשיות כיצד עיתונאים יכולים לשפר את עבודתם באמצעות שימוש מושכל בספקנות. ארבע השנים שחלפו מאז היו לנו שיעור מתמשך עד כמה גדולה הייתה הבקשה.

אף שתחומי הידע והמומחיות בעיתונאות מעסיקים אותנו זה שנים במחקר ובהוראה במסגרת המחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון, כתיבת הספר הזה דרשה מאתנו מאמץ גדול בהרבה מזה שהערכנו בתחילת הדרך. לא היינו מצליחים בכך אלמלא שאבנו מחוכמתם, ניסיונם ותבונתם של לא פחות מארבעים מומחים – עיתונאים ועורכים בכירים, כתבים מן השורה, פילוסופים, רופאים, מורים לעיתונות, חוקרי תקשורת, מבקרי תקשורת ומומחים לשיטות מחקר. כל אלה שוחחו אתנו, קראו טיוטות של הספר והעירו את הערותיהם. האחריות לכל טעות או שגגה היא שלנו בלבד, כמובן. ודוק: אף שנאבקנו כל העת לצמצם את מספר העמודים בספר – כראוי לחומר קריאה המיועד לבעלי מלאכה שעתותיהם אינן בידם – התוצאה, עיניכם הרואות, גדולה מממדיו של פנקס.

העבודה על הספר החלה בשלושה סבבים של קבוצות דיון בהשתתפות עיתונאים משלושה תחומי סיקור – פוליטיקה, בריאות וכלכלה. השיחות התמקדו בכותרות עיתונאיות שסיפקנו למשתתפים כדי לעורר דיון קונקרטי בספקות שהכותרות מעלות או צריכות להעלות בהם. בשיחות נכחו לא רק עיתונאים אלא גם מומחים, ולעתים גם בלוגרים – כולם התבקשו להעלות ספקות משלהם ולאתגר את דברי העיתונאים.

תודתנו נתונה לכל העיתונאים שהשתתפו בקבוצות הדיון ותרמו בכנות ובהתלהבות מניסיונם ומתבונתם המעשית. אנו אסירי תודה במיוחד לעיתונאים אילנה דיין, סבר פלוצקר ועמוס הראל, שהעירו במסירות ובתבונה על טיוטות הספר וסימנו לנו היכן אנחנו מסתכנים בהתנתקות מן המציאות העיתונאית.

הסתיענו מאוד בידע העשיר ובחדות העין של חוקרים מתחומי התקשורת, מדע המדינה, מדיניות הבריאות, פילוסופיה של המדע ותורת ההכרה. אנו מודים לפרופ' רפי מן מבית הספר לתקשורת באוניברסיטת אריאל בשומרון, לד"ר הגר להב מבית הספר לתקשורת, יצירה וביקורת במכללת ספיר ולד"ר אורן מאירס מהחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה, שתרמו את מבטם הביקורתי ואת היכרותם הכפולה – עם חקר התקשורת מצד אחד ועם הפרקטיקה העיתונאית מן הצד האחר.

תודה מיוחדת לפילוסופים ד"ר בועז מילר, עמית הוראה בתכנית מדע, טכנולוגיה וחברה באוניברסיטת בר-אילן, שקרא במסירות את כתב היד ולא חסך מאתנו הערות נוקבות ומאירות

עיניים והפניות לספרות שלא הכרנו; לפרופ' דוד אנוך מהחוג לפילוסופיה ומהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, לד"ר ארנון קרן מהחוג לפילוסופיה באוניברסיטת חיפה ולד"ר ניר פרסקו ממרכז אדלשטיין להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרפואה באוניברסיטה העברית. תודות גם לפרופ' נדב דוידוביץ' מהמחלקה לניהול מערכות בריאות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ולפרופ' מאיר בריזס מהמרכז לאיכות ובטיחות קלינית במרכז הרפואי הדסה, שתרמו מהיכרותם עם מחקרים רפואיים.

שורה של מומחים נדרשה לכתיבתו ולליטושו של הפרק השאפתני על שיטות מחקר, שבו ניסינו לחדוס עולמות אקדמיים ומתודולוגיים שלמים. תרמו לנו מאוד בתחום זה פרופ' יוני כהן ופרופ' גבי וימן, שניהם מהחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה, פרופ' אילת ברעם-צברי מהפקולטה לחינוך למדע וטכנולוגיה בטכניון, ד"ר ענת בן-דוד מהמחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת באוניברסיטה הפתוחה וד"ר איתן אלימי מהמחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית.

ולבסוף, תודות מיוחדות לקבוצה של תלמידי מחקר מתקדמים מהמחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב על תרומתם לתהליכי החשיבה שליוו את הספר: לטל מונטל, שחלק עמנו את ידיעותיו הרבות בתחומי המחשוב ונתוני העתק; לאביב ברנוי, שתרם את תרגיל המחשבה בפרק הספקות כלפי מידע; לענבל אברהם-קליין, שחיברה את השאלות בוויזואליזציה של המידע; ולניב מור, שתרם מידיעותיו על שימושים עיתונאיים במסמכים.

צבי רייך ויגאל גודלר

הערות

- the very process of compression that makes it possible for you to lift it from the doorstep and read it in about an hour.”
- Muñoz-Torres, 2012 21
- Schudson, 2005, בעמ' 173. 22
- Neiger, Zandberg, and Meyers, 2010 23
- Egan, 1997 24
- Tuchman, 1972, בעמ' 664. 25
- Tuchman, 1978, בעמ' 82. 26
- Hermida, 2015 27
- פרידמן, 1996. 28
- Asch, 1955; Milgram, 1965 ראו אצל 29
- Russell, 1992, בעמ' 388. 30
- Kunda, 1990. וכך ראו Klayman, 1995; 31
- Nickerson, 1998.
- ברק, 2004, בעמ' 52. 32
- Eagleton, 1991 33
- Pinch, 1985 34
- Latour and Woolgar, 1986 35
- קאנט, 2008 [1966]. 36
- Tversky and Kahneman, 1974 37
- Wahl-Jorgensen, 2013 38
- Diekerhof and Bakker, 2012 39
- McNair, 2006 40
- Chisholm and Feehan, 1977 41
- לסלי, 2014, בעמ' 250. 42
- Tuchman, 1972, בעמ' 665. 43
- Kovach and Rosenstiel, 2010 44
- Tuchman, 1978; Gans, 1979 45
- Davis, 2001, בעמ' 44. 46
- Wertheimer, 1938 תאוריית הגשטלט מנסה להסביר 47
- את החוקים שפועלים על היכולת האנושית לקלוט גירויים בעלי משמעות בעולם המתאפיין באי־סדר רב.
- Thorndyke, 1977 48
- Carey, 1986 49
- “A questioning approach to statements, evidence, received opinions, common sense, and anything that initially appears to be blindingly obvious” Harcup, 2014. בעמ' 273-272. 1
- כל התרגומים בספר שלנו אלא אם צוין אחרת.
- Merton, 1973, בעמ' 277. 2
- Lippmann, 2005 [1922], בעמ' 650. 3
- Park, 1940 4
- Tuchman, 1978; Gans, 1979; Ericson, 1978; Baranek, and Chan, 1987 5
- Gibbs, 2013 6
- בנוימן, 2013. 7
- Harcup, 2014, בעמ' 273-272. 8
- Patterson, 2013 9
- Moos, 2011; פרסיקו, 2015. 10
- Geertz, 1988, בעמ' 71. אפיסטמולוגיה – ובעברית: תורת ההכרה – היא ענף פילוסופי העוסק בטיבו של ידע. 11
- Kahneman, 2011 12
- Harcup, 2014, בעמ' 273-272. 13
- Bond and DePaulo, 2006 14
- Burton, 2009 15
- Schön, 1983 16
- Maier, 2005 17
- לסלי, 2014, בעמ' 250. 18
- Burton, 2009 19
- Ponte, 2011. ובלשונו: 20
- “Instead of promising ‘all the news that’s fit to print’, I would like to see us say – over and over, until the point has been made – that the newspaper that drops on your doorstep is a partial, hasty, incomplete, inevitably somewhat flawed and inaccurate rendering of some of the things we have heard about in the past 24 hours, distorted, despite our best efforts to eliminate gross bias, by

Gandy, 1982; Berkowitz and Adams, 1990	84	Stein, 2005	50
Tunstall, 1970, בעמ' 54.	85	ראו פסק הדין בעניין "הארץ" נ' מזרחי.	51
Boorstin, 1972	86	ראו באתר הפרויקט www.innocenceproject.org	52
Reich, 2008	87	אפלטון, 1957.	
McLuhan, 1964	88	Bostock, 1994, בעמ' 1011 b25.	54
Jordan, 1976	89	Harcup, 2014, בעמ' 319.	55
לימור ומן, 1997.	90	Kovach and Rosentiel, 2007	56
Bruns and Highfield, 2012	91	רייך וקאן, 2011.	57
Davenport and Beck, 2001	92	Maier, 2005	58
Reich, 2013	93	מור, 2014.	59
Reich, 2013	94	המילה הלטינית <i>factum</i> היא צורת העבר של הפועל	60
למרות חוסר שביעות הרצון של מדענים מדפוסים	95	<i>facere</i> שמשמעותו "להכין" או "לעשות". ראו, Latour	
סיקור המדע בישראל – שנוטים להתעלם משיטת		2009.	
המחקר ומהקשר שבו הוא נערך – בלא מעט מקרים		Anscombe, 1958	61
הסיקור מספק לא רק את ממצאי המחקר ומסקנותיו,		Searle, 2006	62
אלא גם את הרקע המדעי הקודם ואפילו פרטים על		Searle, 2006	63
שיטת המחקר. ראו מחקרם של בראל ואח', 2015.		ליבוניץ', 2005, בעמ' 23.	64
Popper, 1963	96	ראו Gans, 1979; Collins and Evans, 2007	65
Collins, 2010b	97	Ericson, 1998	66
אמירה שמיוחסת ללורד נורת'קליף גורסת כי	98	לאופי הבעייתי של סוג הצדקה זה ראו גם, Bourdieu	67
"העיתונות היא עיסוק שמנסה להסביר לאחרים		1991.	
את מה שהוא עצמו לא מבין".		Sigal, 1986, בעמ' 15.	68
Kovach and Rosenstiel, 2007	99	Reich, 2013	69
Oreskes and Conway, 2010, לם, 2015b.	100	Reich, 2009	70
McLelland, 2006	101	בן-ישראל, 1999.	71
Gerring, 2001	102	Hardwig, 1991, בעמ' 693.	72
וימן, 1996.	103	Curran et al., 2014. כן ראו Sigal, 1973.	73
וימן, 2014.	104	Fricker, 2007, בעמ' 7.	74
וימן, 2014.	105	Gans, 1979	75
Choi and Pak, 2005	106	Barzilai-Nahon, 2008	76
Foddy, 1994	107	Altheide and Snow, 1979	77
Mill, 2009 [1843]	108	Reich, 2011	78
היסטוריה מקוצרת של יוזמות אלו, המכונות "עיתונות	109	Bennett, 1990	79
דיוק" (precision journalism) ועיתונות בסיוע		Becker, 1967. באותו נושא ראו גם Shapin, 1994.	80
מחשבים (Computer-Assisted Reporting) ראו		ראו פסק הדין בעניין מרדכי ואנונו נ' ידיעות	81
Anderson, 2014; Coddington, 2015		אחרונות : "ההסתמכות העיתונאית על מקור כה	
אתר www.globaleditorsnetwork	110	בכיר, שאין בכיר ממנו, במערכת שכזו, משחררת –	
Loosen, Reimer, and Schmidt, 2015	111	ככלל – את העיתונאי המפרסם מחובת בדיקה	
בכל זאת, כדי להיות מעט קונקרטיים, נזכיר את	112	נוספת".	
המיפוי שעשה ה"שיקגו טריביון" (Chicago Tribune)		Cohen, 1963	82
למוקדי הפשיעה בעיר שיקגו על בסיס		Reich, 2009	83
מאגרי נתונים; את הפרויקט של אתר התחקירים			

- המקובלת באותה קהילה אקדמית על דירוגים אלה) היא צעד ראשון בסיקור חדשותי רציני של פרסומיהם. 125
- 126 ראו למשל את מדורי החדשות News and Comment ו־ News באתר *Nature* ובאתר *Science* (בהתאמה).
- 127 Douglas, 2008
- 128 Goldacre, 2010. ראה אור גם בעברית. ראו גולדיקר, 2016.
- 129 התיאור מבוסס על Goldacre, 2010.
- 130 Donsbach, 2004
- 131 Schön, 1983
- 132 ראו אצל Greenwood, 1957; Zelizer, 2004.
- 133 המושג "ידע נסתר" פותח בסוף שנות החמישים של המאה העשרים על ידי איש האשכולות ההונגרי-בריטי מייקל פולני (ראו [Polanyi, 2012 [1958]). ידע נסתר הוא ידע שאי-אפשר לבטאו במילים והוא נרכש אך ורק מתוך התנסות, למשל רכיבה באופניים, נגינה או שימוש בשפה. ידע נסתר אינו ניתן לרכישה מתוך ניסוח הכללים שלפיהם יש לפעול. ראו Collins, 2010a.
- 134 Groopman, 2007, בעמ' 31-32.
- 135 Groopman, 2007, בעמ' 31-32.
- 136 לסלי, 2014, בעמ' 103.
- 137 Dreyfus and Dreyfus, 1986
- 138 Norman et al., 2006
- 139 הֶרן, 2014.
- 140 Groopman, 2008, בעמ' 31-32.
- 141 Boykoff and Boykoff, 2004
- 142 Collins, 1983
- 143 Schön, 1983
- 144 Fishman, 1981
- 145 Chibnall, 2013, בעמ' 13. לממצא דומה ראו אצל Lavie and Lehman-Wilzig, 2003.
- 146 Patterson, 2013, בעמ' 90.
- 147 Tversky and Kahneman, 1974, ראו
- 148 Stocking and Gross, 1989
- 149 ראו selective attention test באתר *youtube*.
- 150 Hallin, 2005
- 151 Neiger, Zandberg, and Meyers, 2010
- 152 Croteau and Hoynes, 2014
- 153 Boczkowski and Mitchelstein, 2013
- 120 *Pro-Publica*, המאפשר לכל המעוניין לבחון אם הרופא שלו מקבל הטבות מחברות תרופות באופן שעלול לקדם את תרופותיהן במרשמי; ואת הצגת הקצאות התקציב הדר־שנתי למשרדי הממשלה בישראל בשיתוף העיתון "כלכליסט" (ראו באתר **השווה את התקציב; compare.open-budget**). בהקשר זה נזכיר גם תחקיר אדיר בגודלו של ה"וושינגטון פוסט" על פסיפס הגופים, הענפים, השלוחות וקבלני המשנה של גופי הביון ואיסוף המידע של הממשל האמריקאי, שכל כך גדלו והסתעפו בשנים שקדמו לתחקיר עד שהתיאום וההערכה של פעילותם יצאו מכלל שליטה (ראו באתר *The Washington Post*). מרשים לבחון גם את האתר *Visualizing Global Economic Dynamics (viz.ged-project)*, הממפה את היחסים בין מדינות במונחי סחר והגירה, את האתר הארגוני המרכז את הצהרות ההון של נבחרי הציבור (*Declaraciones Juradas Abiertas*) ואת האתר הסיני *Connected China*, המציג המוני נתונים ומפלח את החברה הסינית לפי שלל פרמטרים (*china.fathom.info*).
- 113 Loosen, Reimer, and Schmidt, 2015
- 114 Anderson, 2014
- 115 Parasie, 2014
- 116 Parasie, 2014
- 117 Bollier, 2010, בעמ' 13.
- 118 Parasie, 2014
- 119 Loosen, Reimer, and Schmidt, 2015
- 120 למתעניינים בפרטים הטכניים: המדד מחושב כמנה של מספר ההפניות הכולל לכתב עת מסוים בשנה נתונה חלקי מספרם הכולל של המאמרים הניתנים לציטוט. חישוב זה אינו כולל מאמרי עורך, מכתבים למערכת או תקצירי כנסים שפורסמו באותה תקופת זמן.
- 121 Dong, Loh, and Mondry, 2005
- 122 שני המדדים זמינים באתר *Intellectual Property & Science*.
- 123 במצבים שבהם המאמר אינו נגיש אבל חיוני לסיקור, מומלץ לפנות אל החוקר ולבקש עותק.
- 124 לדיסציפלינות שונות יש לעתים הנחות שונות ואמות מידה שונות בשאלה מה נחשב ראייה או הוכחה. כך למשל, מה שבעיני סוציולוג עשוי להיראות מחקר מבוסס יכול להיראות בעיני כלכלן מחקר לא מבוסס. יש הבחנה דומה בין כתבי עת בכל תחום – חלקם כתבי עת אקדמיים רציניים, אבל לחלקם קני מידה ירודים, והאחרים נעדרי קני מידה כלשהם ויסיכמו לפרסם כל דבר תמורת תשלום. לכן היכרות עם מיפוי כתבי העת לפי דירוגיהם המקובלים (בכלל זה הביקורת

נספח

משאבים לעיתונאות ספקנית

פריים

1. עוזי בניזימן (עורך), *איפה טעינו – עיתונאים מתבוננים על עצמם: מבחר מאמרים מגיליונות "העין השביעית"*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007.
- קסמיה וכשליה של העיתונות כפי שנכתב עליהם במאמרים ובטורים שהופיעו בכתב העת "העין השביעית".
2. Michael Bazzell, *Open Source Intelligence Techniques: Resources for Searching and Analyzing Online Information*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015
מדריך לביצוע תחקירים וניתוחי מידע בסביבה המקוונת.
3. Bryan Frances, *Scepticism Comes Alive*, Oxford: Oxford University Press, 2005
בריאן פרנסס הוא פילוסוף, ובספר זה הוא בוחן את הספקנות כלפי מומחים ואת תרומתה האפשרית של אותה ספקנות לידע. מומלץ כמובן לקרוא את כל הספר, אך לכל הפחות את המבוא שלו, המדגים בחן ובהומור התלבטויות פילוסופיות מרכזיות סביב מושג הספקנות.
4. Bill Kovach and Tom Rosenstiel, *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, New York: Three Rivers Press, 2007
צמד מחנכי עיתונות אמריקאים משפיעים קמפים כאן את מטרות העיתונות בחברה דמוקרטית. מומלץ במיוחד לקרוא את פרקים 2 ו-4, הבוחנים את האמת והאימות בעיתונות.
5. Thomas E. Patterson, *Informing the News: The Need for Knowledge-Based Journalism*, New York: Vintage Books, 2013
שילוב של תובנות אקדמיות והיכרות מעמיקה עם העיתונות. כתיבה ידידותית על בעיית הידע בעיתונות, בעיקר בפרקים 1-3, הדנים במידע, במקורות ובידע.
6. Dona M. Wong, *The Wall Street Journal Guide to Information Graphics: The Dos and Don'ts of Presenting Data, Facts, and Figures*, New York: WW Norton & Company, 2010
המדריך של *The Wall Street Journal* להצגה חזותית של מידע, נתונים ועובדות.

באינטרנט

1. **העין השביעית** www.the7eye.org.il
אתר לביקורת התקשורת בישראל. מרכז מאמרים של עיתונאים ומבקרים, יוזם כתבות על הנעשה בתעשיית התקשורת וסוקר את החידושים, המגמות וההתפתחויות בתחום.
2. רפי מן, "המספרים הקדושים: עיתונאות נתונים", הדור השלישי של עיתונות המידע", **אתר העין השביעית**, אוקטובר 2013.
www.the7eye.org.il/30725
היתרונות והחסרונות של עיתונות מבוססת נתונים; האתגרים ופתרונות ההסתגלות לעידן הדיגיטלי.
3. Jonathan Gray, Liliana Bounegru, and Lucy Chambers (eds.), "Become Data Literate in 3 Simple Steps," *The Data Journalism Handbook*, 2012. <http://datajournalismhandbook.org/1.0/en>
מדריך לעיתונאות מבוססת נתונים המדגים את השימוש העיתונאי בנתונים באמצעות מקרי מבחן ודוגמאות מארגוני חדשות מובילים (למשל, *The Guardian* ו-BBC).
4. Journalist's Resource: <http://journalistsresource.org>
אתר המבוסס על התשתית הרעיונית של הספר *Informing the News* (ראו לעיל). בסיס נתונים פתוח המאגד מחקרים בנושאי מדיניות מגוונים. מקיף מנעד רחב של חומרים חינוכיים ומספק טיפים לדרכים המיטביות לביצוע תחקיר.
5. Verification Handbook: <http://verificationhandbook.com>
האתר "מדריך האימות" מנחה את העיתונאים, צעד צעד, כיצד לאמת תכנים הנוצרים בידי אנשים "מן הרחוב" בעידן הדיגיטלי. מבוסס על המלצות של עיתונאים מארגוני חדשות מובילים.
6. Poynter: A Global Leader in Journalism: <http://Poynter.org>
מכון ופרויקט מקוון שמרכז חומרים על עולם העיתונות, בכלל זה כתבות על חידושים, הכשרות מקצועיות בתחום העיתונות וחומרי הדרכה.
7. FactCheck.org ; Politi Fact
www.FactCheck.Org
www.Politifact.com
שני אתרים אמריקאיים העוסקים גם הם בבדיקת האמיתות של הצהרות פוליטיקאים.

מידע נוסף על שיטות מחקר

1. רות בייט־מרום, **שיטות מחקר במדעי החברה: עקרונות המחקר וסגנונותיו**, כרך א: **עקרונות המחקר** (יחידות 1-3), רמת אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001.
מושגים וכלים בסיסיים להבנת החקירה המדעית. הבנה זו מאפשרת להעריך מחקרים באופן ביקורתי.
2. גבי וימן, "מדבר סקר תרחק? כמה כללי מפתח להגנת העיתונות מפני סקרים כוזבים, הדלפות מכוונות ופרשנויות מטעות על הלכי הרוח של הציבור", **אתר העין השביעית**, מרץ 1996.
מדריך קצר לקריאה ביקורתית של סקרים.
3. קמיל פוקס, **תשיגו לי את מינה צמח! על סקרים, מתמכרים ומבקרים**, אור יהודה: דביר, 2010.
החשיבה שמאחורי עבודת הסוקרים וכשליהם.
4. Alan Bryman, *Social Research Methods*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
ספר לימוד המציג את שיטות המחקר במדעי החברה.
5. Bernard C.K. Choi and Anita W.P. Pak, "Peer Reviewed: A Catalog of Biases in (Questionnaires," *Preventing Chronic Disease* 2 (1) (December 15, 2004) (online) www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1323316/#B7
מאמר אקדמי המציג רשימה של הטיות בשאלוני סקרים.
6. John Gerring, *Social Science Methodology: A Unified Framework*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
ספר מעמיק וקריא על החשיבה שמאחורי שיטות המחקר במדעי החברה.

מקורות

ספרים ומאמרים

- אפלטון, 1957. "תיאוריטיסוס", **כתבי אפלטון**, תרגום: יוסף ג' ליבס, ירושלים: שוקן, כרך ג, עמ' 171-179.
- יצחק בן-ישראל, 1999. **הפילוסופיה של המודיעין**, משרד הביטחון.
- עוזי בנזימן, 2013. "מותק העיתונים התכווצו", **אתר העין השביעית** (4.12.2013).
- יעל בראל, אילת ברעם-צברי, רן פלג, רוני ערמון ואילת רווה, 2015. **לקראת מדיניות מבוססת ראיות בתחום תקשורת המדע בישראל: מאפייני סיקור מדע בתקשורת החדשותית המודפסת, המשודרת והמקוונת בעברית (אוקטובר 2013 - אפריל 2014)**, חיפה: מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית.
- אהרן ברק, 2004. **שופט בחברה דמוקרטית**, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, כתר ונבו.
- בן גולדייקר, 2016. **מדע רע**, תרגום: עדי מרקוזה-הס, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- מיכל הרן, 2014. "הולכים לרופא? בקשו ממנו פחות בדיקות", **אתר הארץ** (9.2.2014).
- גבי וימן, 1996. "מדבר סקר תרחק? כמה כללי מפתח להגנת העיתונות מפני סקרים כוזבים, הדלפות מכוונות ופרשנויות מטעות על הלכי הרוח של הציבור", **אתר העין השביעית** (1.3.1996).
- , 2014. "שקר הסקר", **אתר הארץ** (28.12.2014).
- ישעיהו ליבוביץ, 2005. **נפש ומוח: יסודות הבעיה הפסיכופיזית**, בני ברק וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים.
- יחיאל לימור ורפי מן, 1997. **עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- אהוד לס, 2015. גיליון 27 של כתב העת **אודיסאה**: "בעיית אמיתות: המחקר המדעי – תמונת מצב" (אפריל).
- , 2015. "מדע תחת אזהרה", **אודיסאה** 27: 25-31.
- איאן לסלי, 2014. **שקרנים מלידה: מדוע איננו יכולים לחיות בלי שקר**, תרגום: ימימה עברון, תל אביב: דביר.
- ניב מור, 2014. **ענן המסמכים: טכנולוגיה מסקרנת לקידום אמיתות ושקיפות עיתונאית**. עבודה לקבלת תואר שני, באר שבע: המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- תומאס פרידמן, 1996. "על שתיים מהמידות הטובות של העיתונאי", **אתר העין השביעית** (1.1.1996).
- אורן פרסיקו, 2015. "פחות מפוליטיקאים ורבנים", **אתר העין השביעית** (4.1.2015).
- עמנואל קאנט, 2008 [1966]. **ביקורת התבונה הטהורה**, תרגום: שמואל הוגו ברגמן ונתן רוטנשטריך, ירושלים: מוסד ביאליק.
- צבי רייך ולינור קאן, 2011. "דיקו 'אובייקטיבי' ודיקו 'סובייקטיבי' בחדשות פלילים בעיתונות הישראלית", **מסגרת מדיה** 7: 87-55.

David L. Altheide and Robert P. Snow, 1979. *Media Logic*, Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Chris W. Anderson, 2014. "Between the Unique and the Pattern: Historical Tensions in Our Understanding of Quantitative Journalism," *Digital Journalism* (ahead-of-print): 1-15.

Elizabeth G. Anscombe, 1958. "On Brute Facts," *Analysis* 18 (3): 69-72.

- Solomon E. Asch, 1955. "Opinions and Social Pressure," *Readings about the Social Animal* 193: 17–26.
- Karin Barzilai-Nahon, 2008. "Toward a Theory of Network Gatekeeping: A Framework for Exploring Information Control," *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 59 (9): 1493–1512.
- Howard S. Becker, 1967. "Whose Side are We On?" *Social Problems* 14 (3): 239–247.
- Lance W. Bennett, 1990. "Toward a Theory of Press-State Relations in the United States," *Journal of Communication* 40 (2): 103–127.
- Dan Berkowitz and Douglas B. Adams, 1990. "Information Subsidy and Agenda-Building in Local Television News," *Journalism Quarterly* 67: 723–731.
- Pablo J. Boczkowski and Eugenia Mitchelstein, 2013. *The News Gap: When the Information Preferences of the Media and the Public Diverge*, Cambridge, MA: MIT Press.
- David Bollier, 2010. *The Promise and Peril of Big Data*, Washington DC: Aspen Institute.
- Charles F. Bond and Bella M. DePaulo, 2006. "Accuracy of Deception Judgments," *Personality and Social Psychology Review* 10 (3): 214–234.
- Daniel J. Boorstin, 1972. *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*, New York: Atheneum.
- David Bostock (ed.), 1994. *Metaphysics: Books Z and H.*, Oxford: Oxford University Press.
- Pierre Bourdieu, 1991. *Language and Symbolic Power*, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maxwell T. Boykoff and Jules M. Boykoff, 2004. "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press," *Global Environmental Change* 14 (2): 125–136.
- Axel Bruns and Tim Highfield, 2012. "Blogs, Twitter, and Breaking News: The Producers of Citizen Journalism," in: Rebecca A. Lind (ed.), *Producing Theory in a Digital World: The Intersection of Audiences and Production in Contemporary Theory*, New York: Peter Lang Publishing, pp.15–32.
- Robert A. Burton, 2009. *On Being Certain: Believing You are Right Even When You're Not*, New York: St. Martin's Griffin Press.
- James Carey, 1986. "The Dark Continent of American Journalism," in: Robert K. Manoff and Michael Schudson (eds.), *Reading the News: A Pantheon Guide to Popular Culture*, New York: Pantheon Books, pp.146–197.
- Steve Chibnall (ed.), 2013. *Law-and-Order News: An Analysis of Crime Reporting in the British Press*, Florence, KY: Taylor and Francis.
- Roderik M. Chisholm and Thomas D. Feehan, 1977. "The Intent to Deceive," *The Journal of Philosophy* 74 (3): 143–159.
- Bernard C.K. Choi and Anita W. Pak, 2005. "Peer Reviewed: A Catalog of Biases in Questionnaires," *Preventing Chronic Disease* 2 (1) (online).
- Mark Coddington, 2015. "Clarifying Journalism's Quantitative Turn: A Typology for Evaluating Data Journalism, Computational Journalism, and Computer-assisted Reporting," *Digital Journalism* 3 (3): 331–348.
- Bernard Cohen, 1963. *The Press and Foreign Policy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Harry M. Collins, 1983. "The Sociology of Scientific Knowledge: Studies of Contemporary Science," *Annual Review of Sociology* 9: 265–285.
- , 2010a. *Tacit and Explicit Knowledge*, Chicago: University of Chicago Press.
- , 2010b. *Gravity's Shadow: The Search for Gravitational Waves*, Chicago: University of Chicago Press.
- Harry M. Collins and Robert Evans, 2007. *Rethinking Expertise*, Chicago: University of Chicago Press.
- David Croteau and William Hoynes, 2014. *Media/Society: Industries, Images, and Audiences*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- James Curran, et al., 2014. "Reconsidering 'Virtuous Circle' and 'Media Malaise' Theories of the Media: An 11-Nation Study," *Journalism* 15 (7): 815–833.
- Thomas H. Davenport and John C. Beck, 2001. *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*, Boston: Harvard Business School Press.
- Lanny J. Davis, 2001. "Spinning Out of Control: The Scandal Machine," *Maryland Law Review* 60 (1): 41–58.
- Els Diekerhof and Piet Bakker, 2012. "To Check or Not to Check: An Exploratory Study on Source Checking by Dutch Journalists," *Journal of Applied Journalism & Media Studies* 1 (2): 241–253.
- Peng Dong, Marie Loh, and Adrian Mondry, 2005. "The 'Impact Factor' Revisited," *Biomedical Digital Libraries* 2 (7): 1–8.
- Wolfgang Donsbach, 2004. "Psychology of News Decisions Factors behind Journalists' Professional Behavior," *Journalism* 5 (2): 131–157.
- Heather Douglas, 2008. "The Role of Values in Expert Reasoning," *Public Affairs Quarterly* 22 (1): 1–18.
- Hubert Dreyfus and Stuart Dreyfus, 1986. *Mind Over Machine: The Power of Human Intuitive Expertise in the Era of the Computer*, New York: Free Press.
- Terry Eagleton, 1991. *Ideology: An Introduction*, London: Verso.
- Kieran Egan, 1997. *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding*, Chicago: University of Chicago Press.
- Richard V. Ericson, 1998. "How Journalists Visualize Fact," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (November): 83–95.
- Richard V. Ericson, Patricia M. Baranek, and Janet B. Chan, 1987. *Visualizing Deviance: A Study of News Organization*, Toronto: University of Toronto Press.
- Mark S. Fishman, 1981. *Manufacturing the News: The Social Organization of Media News Production*, Austin: University of Texas.
- William H. Foddy, 1994. *Constructing Questions for Interviews and Questionnaires: Theory and Practice in Social Research*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Miranda Fricker, 2007. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford: Oxford University Press.
- Oscar H. Gandy, 1982. *Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy*, Norwood, NJ: Ablex.

- Herbert J. Gans, 1979. *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek, and Time*, Evanston, ILL: Northwestern University Press.
- Clifford Geertz, 1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- John Gerring, 2001. *Social Science Methodology: A Criterial Framework*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nancy Gibbs, 2013. "Time Past, Time Present, TIME Future," Shorenstein Center, Harvard Kennedy School, February 14, 2013 (online).
- Ben Goldacre, 2010. *Bad Science: Quacks, Hacks, and Big Pharma Flacks*, London: Harper Collins Publishers.
- Ernest Greenwood, 1957. "Attributes of a Profession," *Social Work* 2: 45–55.
- Jerome Groopman, 2007. *How Doctors Think*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Daniel Hallin, 2005. *We Keep America on Top of the World: Television Journalism and the Public Sphere*, New York: Routledge.
- Tony Harcup, 2014. *A Dictionary of Journalism*, Oxford: Oxford University Press.
- John Hardwig, 1991. "The Role of Trust in Knowledge," *The Journal of Philosophy* 88 (12): 693–708.
- Alfred Hermida, 2015. "Nothing But the Truth: Redrafting the Journalistic Boundary of Verification," in: Matt Carlson and Seth C. Lewis (eds.), *Boundaries of Journalism: Professionalism, Practices and Participation*, London and New York: Routledge, pp. 37–50.
- Lewis Jordan, 1976. *The New York Times Manual of Style and Usage: A Desk Book of Guidelines for Writers and Editors*, New York: New York Times Books.
- Daniel Kahneman, 2011. *Thinking, Fast and Slow*, New York : Farrar, Straus and Giroux.
- Joshua, Klayman, 1995. "Varieties of Confirmation Bias," *Psychology of Learning and Motivation* 32: 385–418.
- Tom Koch, 1991. *Journalism for the 21st Century: Online Information, Electronic Databases & the News*, New York: Greenwood Press, pp. 1–61.
- Ziva Kunda, 1990. "The Case for Motivated Reasoning," *Psychological Bulletin* 108 (3): 480–498.
- Bill Kovach and Tom Rosenstiel, 2007. *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, New York: Three Rivers Press (2nd edition).
- , 2010. *Blur: How to Know What's True in the Age of Information Overload*, New York: Bloomsbury.
- Bruno Latour, 2009. *Politics of Nature*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruno Latour and Steve Woolgar, 1986. *Laboratory of Life: The Construction of Scientific Facts*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Aliza Lavie and Sam Lehman-Wilzig, 2003. "Whose News? Does Gender Determine the Editorial Product?" *European Journal of Communication* 18 (1): 5–29.
- Walter Lippmann, 2005 [1922]. *Public Opinion*, New Brunswick, NJ: Transaction (10th edition).
- Wiebke Loosen, Julius Reimer, and Fenja Schmidt, 2015. "When Data Become News: A Content Analysis of Data Journalism Pieces," Presented at the Future of Journalism Conference: Risks, Threats and Opportunities, Cardiff, September 10–11.

- Scott R. Maier, 2005. "Accuracy Matters: A Cross-Market Assessment of Newspaper Error and Credibility," *Journalism & Mass Communication Quarterly* 82 (3): 533–551.
- Christine V. McLelland, 2006. *The Nature of Science and the Scientific Method*, Geological Society of America (August).
- Marshal McLuhan, 1964. *Understanding Media*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Brian McNair, 2006. *Cultural Chaos: Journalism and Power in a Globalised World*, New York: Routledge.
- Robert K. Merton, 1973. *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, Chicago: University of Chicago Press.
- Philip Meyer, 2002. *Precision Journalism: A Reporter's Introduction to Social Science Methods*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield (4th edition).
- Stanley Milgram, 1965. "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority," *Human Relations* 18 (1): 57–76.
- John Stuart S. Mill, 2009 [1843]. *System of Logic Ratiocinative and Inductive*, New York: Cosimo.
- Julie Moos, 2011. "75% of Americans Say Journalists Can't Get Their Facts Straight," *Poynter* (September 23) (online).
- Juan Ramon Muñoz-Torres, 2012. "Truth and Objectivity in Journalism: Anatomy of an Endless Misunderstanding," *Journalism Studies* 13 (4): 566–582.
- Motti Neiger, Eyal Zandberg, and Oren Meyers, 2010. "Communicating Critique: Toward a Conceptualization of Journalistic Criticism," *Communication, Culture & Critique* 3 (3): 377–395.
- Raymond, S. Nickerson, 1998. "Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises," *Review of General Psychology* 2 (2): 175–220.
- Geoff Norman, Kevin Eva, Lee Brooks, and Stan Hamstra, 2006. in: K. Anders Ericsson, Neil Charness, Paul J. Feltovich, and Robert R. Hoffman (eds.), "Expertise in Medicine and Surgery," *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*, New York: Cambridge University Press, pp. 339–353.
- Naomi Oreskes and Erik M. Conway, 2010. *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, New York: Bloomsbury.
- Sylvain Parasié, 2014. "Data-Driven Revelation? Epistemological Tensions in Investigative Journalism in the Age of 'Big Data,'" *Digital Journalism* (ahead-of-print): 1–17 (November 19, online).
- Robert E. Park, 1940. "News as a Form of Knowledge: A Chapter in the Sociology of Knowledge," *American Journal of Sociology* 45 (5): 669–686.
- Thomas E. Patterson, 2013. *Informing the News: The Need for Knowledge-based Journalism*, New York: Vintage Books.
- Trevor Pinch, 1985. "Towards an Analysis of Scientific Observation: The Externality and Evidential Significance of Observational Reports in Physics," *Social Studies of Science* 15 (1): 3–36.
- Michael Polanyi, 2012 [1958]. *Personal Knowledge*, New York: Routledge.
- Lowell Ponte, 2011. "Remembering David Broder," *Newsmax* (March 10, online).

- Karl Popper, 1963. *Conjectures and Refutations*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Zvi Reich, 2008. "The Anatomy of Leaks: Tracing the Path of Unauthorized Disclosure in the Israeli Press," *Journalism* 9 (5): 555–581.
- , 2009. *Sourcing the News – Key Issues in Journalism: An Innovative Study of the Israeli Press*, Cresskill, NJ: Hampton.
- , 2011. "Source Credibility and Journalism: Between Visceral and Discretionary Judgment," *Journalism Practice* 5 (1): 51–67.
- , 2013. "How Citizens Create News Stories: The 'News Access' Problem Reversed," in: B. Franklin (ed.), *The Future of Newspapers*, New York: Routledge, pp. 110–130.
- Bertrand Russell, 1992 [1927]. *The Analysis of Matter*, London: Routledge.
- Donald A. Schön, 1983. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*, New York: Basic Books.
- Michael Schudson, 2005. "Four Approaches to the Sociology of News," in: James Curran and Michael Gurevitch (eds.), *Mass Media and Society*, London: Hodder Arnold, pp. 172–197.
- John R. Searle, 2006. "Social Ontology: Some Basic Principles," *Anthropological Theory* 6 (1): 12–29.
- Steven Shapin, 1994. *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*, Chicago: University of Chicago Press.
- Leon V. Sigal, 1973. *Reporters and Officials*, Lexington: DC Heath and Company.
- , 1986. "Who? Sources Make the News," in: Robert K. Manoff and Michael Shudson (eds.), *Reading the News*, New York: Pantheon Books, pp. 9–37.
- Alex Stein, 2005. *Foundations of Evidence Law*, Oxford: Oxford University Press.
- Holly S. Stocking and Paget H. Gross, 1989. *How Do Journalists Think? A Proposal for the Study of Cognitive Bias in Newsmaking*, Bloomington, IN: ERIC Clearinghouse on Reading and Communication Skills.
- Perry W. Thorndyke, 1977. "Cognitive Structures in Comprehension and Memory of Narrative Discourse," *Cognitive Psychology* 9 (1): 77–110.
- Gaye Tuchman, 1972. "Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity," *American Journal of Sociology* 77 (4): 660–679.
- , 1978. *Making News*, New York: Free Press.
- Jeremy Tunstall, 1970. *The Westminster Lobby Correspondents*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Amos Tversky and Daniel Kahneman, 1974. "Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases," *Science* 185: 1124–1131.
- Karin Wahl-Jorgensen, 2013. "The Strategic Ritual of Emotionality: A Case Study of Pulitzer Prize-Winning Articles," *Journalism* 14 (1): 129–145.
- Max Wertheimer, 1938. *Gestalt Theory*, London: Hayes Barton.
- Barbie Zelizer, 2004. *Taking Journalism Seriously: News and the Academy*, Thousand Oaks, CA: Sage.

פסיקה

ע"א 670/79 הארץ נ' מזרחי, פ"ד מא(2) 169.
 (ת"א) 198929/02 מרדכי ואנונו נ ידיעות אחרונות ואח' (ניתן ביום 27.5.2011).

אתרי אינטרנט

התקציב הדר-שנתי 2013-2014 לעומת 2012, מבית הסדנא לידע ציבורי בשיתוף כלכליסט.
<http://compare.open-budget.org.il>

Connected China.

Global Editors Network.

Chicago Tribune: Crime in Chicagoland.

The Innocence Project.

Thomson Reuters: Intellectual Property & Science.

Lanacion.com: Declaraciones Juradas.

Nature: International Weekly Journal of Science.

Science Magazine.

The Guardian.

ProPublica: Dollars for Docs.

The Washington Post – Top Secret America: A Washington Post Investigation.

Selective Attention Test.

Bertelsmann Foundation.

יש לכם ספקות

הערות או ביקורת על תוכנו של הספר?

אנא כתבו לנו:

safkanut@idi.org.il

תודה!

"צבי רייך ויגאל גודלר קיבלו על עצמם משימה לא קלה: להפוך אינטואיציה לתרגולת שבכלעדיה אי אפשר; לשכנע אותנו, העיתונאים, שהספק הוא לא רק מושה כללי שמרחף בחלל החדר רגע לפני שפותחים מיקרופון או לוחצים על send; לחנך אותנו להפוך את הספק לכלי עבודה עיתונאי, אולי החשוב בארגז הכלים שלנו, זה שבכלעדיו אין עיתונות אמינה, מדויקת והוגנת. 'כשיש ספק, אין ספק' – אין כנראה דיבר מוכר מזה בלוחות הברית של העיתונאי. אבל גם ההפך נכון: כשאין ספק, יש ספק, או ליתר דיוק – חשוב מאוד שיהיה."

אילנה דיין, "עובדה", שידורי קשת, ערוץ 2

"ארגנתי את חשדותי כלפי שני המחברים וכלפי הטקסט שכתבו, בהתאם למתודות החשדנות המובנית שהם עצמם מציעים לעוסקים במקצוע שלנו. לאחר עיון נמרץ ניקיתי אותם מכל חשד, אך נותר ספק פן המלצתי ללמוד אותם אינה נובעת משיפוט קפדני על טיב העבודה אלא מאינטרס כמוס, כגון קבלת שלמונים, קרבת משפחה, ידידות אמיצה ואולי בכלל 'שלח לחמך על פני המים'. תשובתי היא שאיני נהוה באף אחד מאלה, אלא ברצון להימנות עם אנשי התקשורת החשובים שקיבלו פנייה לחוות את דעתם על הספר. את הכתם הזה לא אוכל לנקות. אחרי שטיהרתי את עצמי בעזרת 'הילוי נאות' אומר שכל עיתונאי המכבד את האתוס המקצועי של התקשורת ההגונה ייטיב לעשות אם ישנן היטב את הטקסט הזה."

ירון לונדון, "לונדון את קירשנבאום", ערוץ 10

"בזמנים שכוחות שונים ומגוונים מושכים לכיוון תמרון הסיקור העיתונאי ובימים שמעמדה של התקשורת העצמאית הולך ונחלש, הספק הופך לכלי עבודה חשוב מתמיד. הספר הוא מורה דרך חיוני לכל עיתונאי ועיתונאית המבקשים (עדיין) למצוא את דרכם אל האמת בין סבך ההטעיות, חצאי האמיתות ולעתים גם השקרים שמפעילים הארגונים שאותם אנו מסקרים. ולא רק זה; הספק, כך מתברר, גם שומר עלינו, העיתונאים, מפני טעויות והנחות מופרכות שמקורן בנו."

עמוס הראל, הארץ

"מדריך מאלף לעיתונאי המודע לפטיש רב העוצמה שבידיו והמבקש להשתמש בו באופן מדויק ובלי להלוים בחפים מפשע ואגב כך גם בעצמו. חובת קריאה."

עמית סגל, חדשות 2

"כמו זחל קטן הוא יכול לטפס על הגוף, להיכנס אל מתחת לעור, להטריד את המנוחה ולהתמקם בלב. הספק העיתונאי הוא לפעמים מטורד, אבל הוא גם המרכיב שיכול להפוך את הסיפור על פיו או אפילו לבטלו כליל. כל מי שמבין שממש הכרחי שתמיד יקנן בו הספק בעת שהוא כותב סיפור עיתונאי – מומלץ שיקרא את הספר."

טל שניידר, בלוגרית עצמאית, הפלוג

מסת"ב: 1-185-519-965-978
מחיר מומלץ: 78 ש"ח
יוני 2016

0 4500001158 8
דאנאקוד 450-1158

